

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 26

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ

CILT: XI SAYI: 6 TEMMUZ – ARALIK 2003 ŞANLIURFA

Sahibi:

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına
Prof. Dr. İbrahim Düzen

Editör:

Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz

Editör Yardımcıları

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN

Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali Osman Ateş (Çukurova Üniv. İlahiyat Fak.)

Prof. Dr. İrfan Aycan (Ankara Üniv. İlahiyat Fak.)

Prof. Dr. Mustafa Kara (Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.)

Prof. Dr. Ziya Kazıcı (Marmara Üniv. İlahiyat Fak.)

Prof. Dr. Sait Şimşek (Selçuk Üniv. İlahiyat Fak.)

Prof. Dr. Ali Toksarı (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Talat Sakallı (Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ahmet Bedir (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Hikmet Akdemir (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz

Yrd.Doç.Dr. Abdullah Yıldız

Yrd.Doç.Dr. İbrahim Sümer

Yrd.Doç.Dr. Recep Çiğdem

Yrd.Doç.Dr. Salih Aydemir

Yrd.Doç.Dr. Mahmut Polat

Yrd.Doç.Dr. Yasin Kahyaoğlu

Yrd. Doç. Dr. Harun Şahin

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İnal

Yrd.Doç.Dr. Rifat Atay

Yrd.Doç.Dr. Murat Akgündüz

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Ali Osman Ateş (Çukurova Ü. İ.F)

Prof. Dr. Bilal Saklan (Selçuk Ü. İ.F)

Prof. Dr. Selahattin Polat (Erciyes Ü. İ.F)

Prof. Dr. Cihat Tunç (Erciyes Ü. İ.F)

Prof. Dr. Süleyman Toprak (Selçuk Ü. İ.F)

Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz (Marmara. Ü. İ.F)

Prof. Dr. Tacettin Uzun (Selçuk Ü. İ.F)

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yazım ve Yayın İlkeleri

- 1) Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yüksek Öğretim Kurulu'nun Hakemli Dergi Esasları'na uygun olup, yılda iki kez yayımlanır.
- 2) Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde, telif ve tercüme makale, araştırma notu, kitap ve tez değerlendirmesi, edisyon kritik, sadeleştirme vb. Çalışmalar yayımlanır.
- 3) Dergiye gönderilen yazıların daha önce herhangi bir yayın organında yayınlanmamış olması gerekir. Yazılar daha önce bir kongre, sempozyum ve toplantıda bildiri şeklinde sunulmuşsa, tarih ve yer belirtilmek şartıyla yayın kurulu tarafından uygun görülmesi durumunda yayınlanabilir. Bu konudaki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.
- 4) Yazılar, çeviriler - orijinal metinleriyle olmak üzere- bir başvuru mektubu ile birlikte bir nüshasına yazar ismi ve ünvanı yazılmış, diğer üç nüshası isimsiz olmak üzere toplam 4 nüsha elden veya posta yoluyla (PC disketi içinde veya e-mail ekinde) gönderilmelidir.
- 5) Başvuru mektubunda yazının yazar ve/veya yazarlar tarafından okunduğu, onaylandığı, daha önce tam metin olarak hiçbir yayın organında yayımlanmayan özgün bir çalışma olduğu ifade edilmeli; bu amaçla yazar ve/veya/ yazarlar isimlerinin altına imzalamalıdır. Bu mektupta yazarın ve/veya yazarların ismi ve/veya isimleri; posta kodu dahil açık adresleri, telefon ve varsa faks numaraları ve elektronik posta adresleri yer almalıdır.
- 6) Gönderilen yazılarla birlikte ayrı bir sayfada yazar ve / veya yazarlara ait kısa bir akademik özgeçmiş eklenmelidir.
- 7) Tercüme ve sadeleştirmelere ayrılan yer, derginin toplam sayfa sayısının 1/3'ünü geçmeyecektir.
- 8) Yazarlar ad ve soyadları ile birlikte unvanları ve görev yaptıkları yeri belirtmelidir.
- 9) Yazılar tüm metin, girintili paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutundaki kağıdın sadece bir yüzüne 12 punto Times New Roman yazı karakteriyle ve bir satır aralıklı, soldan ve sağdan 4.5, üstten ve alttan 5.5 er santimetrelik boşluk bırakılarak yazılmalı ve sağ üst köşeye sayfa numarası verilerek gönderilmelidir.
- 10) Metinde geçen tüm yabancı kelimeler *italic* yapılmalıdır.

11) Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanacak yazılar (kaynakça hariç), ekleri de dahil olmak üzere, azami 30 dergi sayfası (resim, şekil, harita ve benzeri malzeme için azami 30 sayfa) hacminde olmalıdır. Herhangi bir yazının hacminin bu üst sınırı aşması durumunda, yazı, editörler kurulunun oluruyla, bu sınırı aşmayacak şekilde ve en fazla iki bölüm halinde yayımlanır.

12) Türkçe makalelerde ayrıca İngilizce (Yabancı dilde yazılan makalelerde ise, ayrıca Türkçe) başlık, özet (abstract) (50-100 kelime) ve anahtar kelimeler (2-8 kelime) verilmelidir.

13) Yazılarda Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu esasları dikkate alınır.

14) Makalede mutlaka "Giriş" ve "Sonuç" bölümleri oluşturulmalıdır.

15) Dipnot referansları mutlaka sayfa altında verilecektir, makale sonunda kaynakça oluşturulacaktır.

16) Makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

17) Yazıların şekil ve esas yönünden ön incelemesi editörler kurulunca yapılır; uygun görülenler hakem görüşüne arz edilir; sonuç itibariyle yazı dergide yayımlansın veya yayımlanmasın sahibine iade edilmez.

18) Yazılar çeviriler orijinal metinleriyle olmak üzere üç hakeme gönderilir;

- a) Üç hakem de "yayımlanamaz" raporu verirse, yazı yayımlanmaz.
- b) Üç hakemden ikisi "yayımlanamaz", bir hakem "yayımlanabilir" raporu verirse yazıyı yayımlanıp yayımlanmama yetkisi editörler kurulu / yayın kuruluna aittir.
- c) Hakemlerden en az ikisi "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" raporu verirse, yazı gerekli düzeltmeleri yapması için yazara geri iade edilir ve düzeltmelerden sonra düzeltmenin istenilen şekilde yapılıp yapılmadığı editörler kurulunun görevlendireceği ilgili alanın bir uzmanının onayı alındıktan sonra yayımlanır.

19) Bu esasları, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı adına Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi editörler kurulu yürütür.

Rivayetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği (I)*

“A Discussion Over Some Companions (sahabis) In Term Of Their Narrations”

Yrd. Doç. Dr. Abdullah YILDIZ**

Abstract : This article examines the following issues: Semantic analysis of the term of ‘sahabi-the companions of the Prophet’, the views of Muslim scholars about ‘just sahabi’, the qualifications of sahabi according to Qur’an and the hadith. In addition, it describes their (sahabis) conditions after the demise of the Prophet, re-examination of the qualifications of some hadith narrators (sahabis) such as ‘tulaka’ and the ones who converted to Islam during the conquest of Makka.

Key words: Sahabi (companion), just and justice, narration, text analysis, “tulaka”.

GİRİŞ

Sözlerin sıhhat ve değerleri, sahipleri ve ravilerinin değer ve sıhhatleriyle orantılı olduğundan muhaddisler, hadislerin kaynağı ve ravilerinin hallerini araştırmayı gerekli görmüşler; onları cerh ve tadile tabi tutmuşlardır. Esasen İslam’ın haber edinme usulünde sözü sahibine nispet etmek, kaynağını, ravisi ve rivayetini araştırmadan alıp delil edinmek doğru görülmemektedir.¹ Hele söz konusu rivayet, risalet misyonu gereği ilahi mesajların Rasülullah(s) tarafından açıklanması ve uygulanması, Kur’an’ın Hz. Peygamber tarafından yaşanan tefsiri ve İslam Dini’nin ikinci kaynağı olan ve bazı rivayetlerde “din” addedilen “sünnet”² olunca durum daha da önem arz etmektedir.

Kuşkusuz Kur’an-ı Kerim’den sonra İslam Dini’nin ikinci ana kaynağını, risalet misyonu gereği ilahi mesajları insanlara tebliğin yanında en etkin ve yetkin göstermen olarak Rasülullah (s)’in sünneti oluşturmaktadır. Kur’an’ı ve O’nun Hz. Peygamber önderlik ve örnekliğinde yaşamış şekli olan Sünneti, sonraki nesillere aktaranlar ise, vahyin ilk muhatapları ve şahitleri olan Rasülullah(s) ile sohbet edip O’nun manevi iklim ve terbiyesinde yetişen sahabe neslidir.

* Bu konu başlığı, üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümü olup araştırmamız, “Tuleka ve Hadis Rivayetindeki Yerleri (II)”, “Kendilerine Nifak Isnad Edilen Sahabiler ve Hadis Rivayetindeki Yerleri (III)” konularıyla devam edecektir.

** HRÜ. (Şanburfa) İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Hucurat, 49/6.

² Darimi, *es-Sünen, Mukaddime*, 38 (112, 113, 114).

Hayatı anlamlandıran, insanların dünya ve ahiret saadetini hedefleyen vahiy temelli bu dinin asıllarını daha sonraki nesillere aktaran bir neslin güvenilir olması ise açık bir zorunluluktur.

Müslüman neslinin ilki olan, Rasûlullahla birlikte yaşanan hayatı sonraki nesillere aktarma (nakaletü'ş-Şeria) gibi bir misyon üstlenerek İslam'ı, zamanlarına inhisardan kurtaran bu neslin maddi ve manevi yeteneklerinin farklılığı yanında rivayetlerinin farklılığı da muhakkaktır. Onları mevkileri, cihat ve gayretleri, İslam uğruna can ve mallarıyla gösterdikleri fedakarlıklarıyla... kısaca her yönüyle incelemek, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu bakımdan biz, sahabileri İslam uğruna yaptıkları hizmet ve gayretleri cihetiyle değil, ravilik vasıfları ve rivayetleri açısından tartışılabilirlikleri üzerinde duracağız.

Rivayetleri açısından sahabenin gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi ve hadis literatüründe önemli bir ıstılah olan **“sahabi”** kavramıyla ilgili İslam bilginleri arasındaki arbedenin çözülebilmesi için, öncelikle bu kelimenin sözlük ve ıstılahi anlamlarının ve bu anlamlar arasındaki ilintilerin, kısacası kelimenin kavramsal çerçevesinin yeniden belirlenmesi ve rivayet değerleri cihetiyle sahabenin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu amaçla biz, sözlüklerdeki anlamlarının yanında ayet, hadis, şiir vb. metinlerdeki **“sahabi”** kelimesinin anlamlarını, ayrıca bazı klasik İslam bilginlerinin tanımlarını da gözden geçirdik. Yaptığımız bu işlemle, kavramın Hadis Usulünde kullanılan ve bilinen anlamından daha özel anlamda kullanılması gerektiği sonucuna ulaşmaya çalıştık. Ayrıca bir hadis ıstılahı olarak **“adalet”** kavramını özetle izah ederek sahabeye istinaden kullanımı ve adalet şartını taşıyıp taşıyaması açısından da sahabenin değerlendirilmesi gerektiği kanaatine vardık.

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara gelince, bunlardan Nevzat Aşık'ın **“Sahabe ve Hadis Rivayeti”** (İzmir-1981) adlı eseri, zengin bir doktora çalışması olup, sahabeyi yalnız hadis tahammülü ve naklî faaliyetleriyle yani onları yalnız rivayetleriyle ele almaktadır. Mahmut Ebu Reyne'nin **“Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması”** (İstanbul-1988) adlı eseri, sahabeye mutlak adalet isnadının subjektifliğini eleştiren ve rivayetlerinin değeri açısından sahabilerin genelini konu edinmeden daha çok belirli sahabilere ve şahıslara yönelik tenkitleri içeren zengin ve etkin bir çalışmadır.

Tevhid Bakan'ın "**Sahabenin Adaleti**" (Erzurum-1993-basılmamış) adlı doktora çalışması, sünnet dirayetiyle ilgili ciddi ve zengin bir çalışma olup, sahabeye rivayet açısından mutlak güveni çok yönlü ele almakta, onlara mutlak adalet isnadını yeğlemekte, istisnalarına değinmekle birlikte çalışmasında bu istisnaların ravilik vasıflarını ve rivayetlerini incelememekte, ancak incelemenin gereğine işaret etmektedir. Bünyamin Erul'un "**Sahabenin Sünnet Anlayışı**" (Ankara-2000) adlı doktora çalışması, sahabenin rivayetleri ve ravilik vasıflarından ziyade sünnet dirayetiyle ilgili olup bu konuda ciddi ve yeni bir çalışmadır.

Araştırmamızda özellikle sahabenin genelinin rivayetleri açısından adaletli oldukları anlayışı yanında, Tevfik Bakan'ın da çalışmayı işaret ettiği üzere³ sahabiler içerisinde ravilik vasıfları ve rivayetleri açısından tartışılabilir olanları ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışmamız esnasında usul ve teknik yönünden Hadis'e ve Hadisle ilgili eserlere yöneltilen eleştirilerin Hz. Peygamber'e yöneltilmiş olmadığı gibi, rivayetleri yönüyle sahabileri eleştirmenin de, ashabin adaletinden şüphe etmek veya onlara güvenmemek olmadığını; Hz. Peygamber'in hadislerinin aslı itibarıyla ilmi ve güveni gerektirdiğini; şüphe ve eleştirinin ondan nakilde ve nakledenlerin nakilciliğinde olduğunu, sahabe, muhaddis ve ravilere yönelik eleştirilerin şahsi ve kurumsal olmadığını belirtmek isteriz.

İslam'a intisap, imanlarındaki sıdk ve samimiyet dereceleri, İslam toplum hayatındaki fonksiyonları bakımından birbirlerinden farklı olan ashabi, rivayetleri açısından değerlendirirken üzerinde duracağımız konular : Sahabilerin hadis ravisi sıfatıyla istisnasız hepsinin (bir nesil olarak) adalet vasfıyla muttasıf olup olmadıkları; "**es-Sahabetü küllühüm udulün**" (sahabilerin tamamı adildirler) şeklinde Ehl-i Sünnet alimlerince formülleşen bir değerlendirmenin objektif olup olmadığı; sahabiler, peygamberler ve melekler gibi masum (günahsız) olmadıklarına göre yukarıdaki adaleti belirleyen unsurları taşıyıp taşımadıkları; diğer nesillerdeki ravilerin adaletini iskat eden şeyler sahabiler için de geçerli mi? Sahabenin adaleti bütün vasıflarına mı mütealliktir? Yoksa sadece rivayetlerine mi hastır? Sahabenin adaletinden muhaddislerin kastının ne olduğu? vb. konulardır.

³ Bakan, Tevhid, *Ashabın Adaleti* (basılmamış doktora tezi), 29.

Bütün bu sorulara bir bilim insanının görev ve sorumluluk anlayışı ve bilimsel zihniyetiyle, özgür iradeyle, bilimsel dürüstlük ve güven içerisinde bilim etiği ve bilimsel davranış ilkelerine bağlı olarak cevap verebilme arzusundayız. Çalışmamızda yukarıdaki sorulara cevap verirken konuya temel teşkil eden “sahabi” ve “adalet” kelimelerinin kavramsal çerçevesini ve “Sahabenin Adaleti” konusunu özetlememizin, problemin çözümünü ve konunun izahını kolaylaştıracığı kanaatindeyiz.

I-Sahabi

1- **Lügat Anlamı** : Arapça (S-H-B) harflerinden türeyen “sahabi”, ister insan, ister hayvan, isterse zaman ve mekan için kullanılsın “devam eden ve kopmayan beraberlik, hemdemlik, dost ve arkadaş olma, bir arada geçinme, yoldaş olma, koruma, himaye etme vb.” anlamlara gelmektedir.⁴ Aslı itibarıyla 4. baktan olan (S-H-B) kelimesinin mastarları, (**subh, sohbət, sahabe, sıhabe**)dir. Meşhur sözlüklerde kelimenin türevlerinin çok değişik anlamlara geldiği görülmektedir.⁵

⁴ Ragıb, el-İsfahani, *Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, 275; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I, 519; Asım Efendi, *Kaamus Tercemesi*, I, 334; Zebidi, *Tacü'l-Arus*, I, 332; Mütcalı Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 471.

⁵ (S-H-B) aslından ismi fail olan “sahib” kelimesi sıfat olarak değil, isim olarak kullanılmakta olup çoğulları, “ashab, asahib, subhan, sıhab, sahabe, sıhabe ve subh” şekillerinde gelmektedir (İbn Manzur, I, 520); Zebidi, I, 332; Firuzabadi, *Kamusü'l-Muhit*, I, 95; Asım Efendi, I, 334). “Sahib” kelimesinin yukarıdaki çoğullarının yanında mükesser ve müennesi salim kalıplarında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim Araplar, Hz. Yusuf'un yanındaki kadınlar için (هن صواحب يوسف) ifadesini kullanırken, aynı ifadeyi Farsî, Ebü'l-Hasen'den (هن صواحبات يوسف) şeklinde hikaye eder. Aynı asıldan “sohbət ve sahb kelimeleri de çoğul anlamlı iki isimdirler (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 334).

— “Sıhabe” kelimesi de “sâhabe” fiilinden olup “eşlik etme, beraberinde bulunma, refakat etme” anlamlarında mastardır. Araplar, vedalaşma anında mecazen “Allah sana refik olsun” anlamında (صاحبك الله) derler. Onlar aynı kelimeyi (وأحسن صاحبك) “Allah eşini güzel eylesin şeklinde de kullanırlar. Aynı şekilde amili mahzûf bir dua cümlesi olarak (معانا ومصاحبنا) “Yardımlı ve yoldaş olasın” şeklinde de ifade ederlerdi (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332).

— “Eshabe” kelimesi, bir şeyin sahibi olmak ve ona bağlanmak anlamlarına gelir. Bir kimsenin oğlu erginleşip kendisine emsal olduğunda mecazen (أصبح الرجل) ifadesi kullanılır. Bir kimse kendisine arkadaş temin ettiğinde veya birini koruduğunda yine “Eshabe” fiili kullanılmaktadır. Nitekim bir hadiste şöyle dua edildiği mervidir: (اللهم اصحبنا بصحبة واقبلنا بذمة) “Ey Allah'ım bizi hıfzınla koru ve emniyetle bizi memleketimize döndür.” (Ragıb, 275; İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 333; İbnü'l-Esir, *en-Nihaye*, III, 11). “Korumak ve destek vermek” anlamlarına gelen “Eshabe” fiili Kur'an'da şöyle geçmektedir : “Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilahları mı var? (o ilah dedikleri şeyler) kendilerine bile yardım edecek güçte değildirlere. Onlar bizden alaka ve destek görmezler.” (Enbiya, 21/43; Ayrıca bkz. Ragıb, el-İsfahani, *el-Müfredat*, 275). Aynı ayet, “Onlar (kafirler) tarafımızdan korunmazlar” şeklinde de anlamlandırılmıştır. Ayrıca Hüzeli de şiirinde bu manayı şu sözlerle te'yyid eder : (قرباته في عابه يصحب جوعى بروض الحزن من أبة) “Kurbanını yonca bahçesinde otlattır, kabında (kafesinde) koruyur. Arapça'da (صاحبك الله) duası da “Allah seni korusun” demektir. Aynı anlamla ilgili olarak bir şiirde (جاري ومولىة لايزني حريمها وصاحبى من دواعى السوء) “Komşum ve efendimin harimleri (eşleri) zina etmezler; arkadaşlarım ise kötülüğe davet eden şeylerden korunmuşlardır.” denilir. (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 333). Aynı kelime, önceden

Dipnottaki verilerde belirtildiği üzere aynı kökten ismi fail olan ve Hadis Literatüründeki “sahabi” ve “ashab” kelimeleriyle örtüşen “sahib” kelimesi örfte, daha çok mülazemeti fazla olan, dostluğu ve arkadaşlığı devamlı olan, epey bir zamandan beri kendisiyle görüşüp konuşulan arkadaş kimse anlamında olup Kur’an-ı Kerim’de de daha çok bu anlamlarda kullanılmaktadır.⁶ Ayrıca “sahib” kelimesi arkadaş,

- serkeş ve asi iken sonradan itaat etmek, boyun eğmek, ara vermeden yoluna devam etmek anlamlarında da kullanılır. Bu manada Araplar, azgın bir deve veya hayvan itaat eder hale gelip evcilleşince (إذ قيد مستكرها أصحابا ولست بذي رية أمر) Şair İmrü’l-Kays (أصبح البعير والدابة) “Ben zorla bağlandığımda boyun eğen, itaat eden gevşek birisi değilim.” (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 332). Ayrıca (فأصبحت الناقة) hadisi de bu anlamı desteklemektedir (en-Nihaye, I, 12.).
- “İshâb” vezninden “el-Muhsib” kelimesi de “el-Muhsin” gibi olup istikameti olan, duraklamadan giden anlamlarına gelmektedir. İbn Şihaba yönelik bir şiirinde İbnü’l-Arabi: (مع يا ابن شهب لست بصاحب الممار ومع المصاحب) “Ey İbn Şihab! Sen dost değilsin, muhaliflerimle de berabersin, dostlarımla da.” demektedir. Araplar, içindeki otlar ve çerçöp sebebiyle su seviyesi yükseldiğinde (أصبح الماء) derlerdi. Aynı şekilde onlar, üzerinde yün, kıl, tüy bulunan bir deriyi anlatmak için (أديم مصحب) ifadesini (Ragıb, 275; İbn Manzur, I, 521.), üzerinde biraz yün bulunan ve bozulmamış kirba için de (قربة مصحبة) ifadesini, mecnun bir adamı anlatmak için de (رجل مصحب) ifadesini kullanırlar (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 332-333; Firuzabadi, I, 95).
- Kelimenin mimli mastar şekli olan “mishâb” kelimesi, “eşlik etmek, boyun eğmek anlamındadır.” bu anlamda Araplar, (وهو مصحاب لنا بما يحب) “Arzu edilen şeye karşılık o, bize boyun eğicidir.” ifadesini kullanılmaktadır (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Firuzabadi, I, 95.). Şair A’sa’ya ait bir mısradır (فقد أراك لنا بالود مصحبا) “elbette o, sevgiye karşılık seni bize bağlı gösterdi.” denilmektedir (İbn Manzur, I, 520.).
- Suhb mastarından “İstehabe” kelimesi de “Birbiryle hemdem olmak ve hıfz eylemek, korumak” anlamındadır. Bir kimse başkasıyla hemdem olduğu Araplar, (اصطحبه) derler (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 335; Firuzabadi, I, 95).
- “İsteshabe” fiilim, “Bifendi, mülazemet etmesini, tabii ve bağlı olmasını isteme” anında kullanılır. Böyle bir durumda Araplar “İsteshabehü” derler. Şair de sözünde: (إنك) (والمسك قد بيئصحب الزامكا الفضل على صحبتي) “Elbet benimle dostlukta sana üstünlük vardır; misk kokusu da bazen adı kokuyla beraber olur.” (İbn Manzur, I, 520; Zebidi, I, 332.).
- Aynı asıldan “Tehassüb” kelimesi de “Utanmak, çekinmek” anlamındadır. Araplar, bir mecliste utanan ve sıkılan kimse için (تصحب من مجالسنا) ifadesini kullanırlar. Nitekim İbn Berzah, bir sözünde: (إنه يتصحب من مجالسنا) “O meclisimizden çekiniyor” demektedir (İbn Manzur, I, 521; Zebidi, I, 333; Firuzabadi, I, 95).
- “Müşahabe” ve İstihâb kelimeleri, “bir amaç için bir araya gelme” anlamındaki “ictima” kelimesinden daha belîğ, daha özel ve yerinde bir ifadedir. Çünkü “müşahabe” uzun süre bir arada kalmayı ve devamı gerektirir. Bu sebeple her “istihab” “ictima”dır, ama her “ictima” “istihâb” değildir (Ragıb, 275).
- ⁶ (S-H-B) aslından türevli kelimeler Kur’an-ı Kerim’de 97 ayette olup, “Sahib, sahibe, ashab, yushab” kiplerinde geçmektedir. Bu kelimeler için bkz. Abdulkaki, M. Fuad, *Mucemü’l-Müfahres*, 401-402.
- Hadis Literatüründeki “Sahabi” ve “Ashab” kelimeleriyle daha çok örtüşen Kur’an’daki “Sâhib” kelimesi şu ayetlerde geçmektedir :
- “Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed de) delilikten hiçbir eser yoktur...” (A’raf, 8/184).
- “...Hani onlar mağarada (Sevr mağarasında) idiler. (Ebu Bekir korkunca Rasûlullah) o zaman arkadaşını: “Üzülme Allah bizimle beraberdir” diyordu...” (Tevbe, 9/40).
- (Ey Muhammed!) De ki: ben ancak şu iki şeyden biri ile öğüt veriyorum: İkischer ikişer ve teker teker karşında durmanızı, sonra arkadaşınızda delilikten hiçbir eser olmadığını düşünmenizi istiyorum... (Seb’e, 34/46).
- “Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve batıla inanmadı.” (Necm, 53/29.)
- “Bir arkadaşlarını çağırıyorlar, o da cüret gösterip kılıcı çekerek deveyi kesti.” (Kamer, 54/29).

dost, beraber olan ve bir arada geçinen, itaat eden vb. anlamlarının yanında bir şeye malik olan, bir şeye tasarruf ve güç yetiren kimse anlamlarına da gelmektedir.⁷ Dil bilimcileri, aslında mastar vezni olan “faâle” ölçüsünde kullanılan tek cemi kelimenin “sahâbe” kelimesi olduğunu iddia ederler.⁸ Nitekim Kayle’den gelen şu haber de bu kullanımı doğrulamaktadır: “Rasûlullah’ın arkadaşlarını aramak için dışarı çıktım...” (**haractü ebteği es-sahabete ila Rasûlillahi=Rasûlullah’a arkadaşlık arzusuyla yola çıktım**) şeklindeki haberde de “sahib”in çoğulu olan “sahâbe” tabiri kullanılmaktadır.⁹

Zamanının çoğunu Hz. Peygamber’le geçiren, hicret yolculuğunda ona yoldaş olan yakın dostu Hz. Ebu Bekir hakkında Kur’an-ı Kerim’de : “*li sahibihî*” (arkadaşına)¹⁰ ifadesi kullanılmakta; aynı şekilde iç içe ve beraber oldukları, görüp tecrübe ettikleri, içini -dışını tanıdıkları Hz. Peygamber’e dikkat çekmek üzere Kur’an’da, müşriklere hitaben : “*O halde (sizin iyice – yakinen tanıdığınız) arkadaşınız (Muhammed) bir mecnun değildir.*”¹¹ ve : “*Sonra arkadaşlarınızda delilikten hiçbir eser olmadığını iyi düşünmenizi istiyorum...*”¹² ayetlerinde “sahib” kelimesinin “arkadaş” ve “dost” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Yüce Allah epey bir süre¹³ balığın karnında kalan Yunus (s) için: “*Balık sahibi (Yunus) gibi olma...*”¹⁴ ifadesini, Salih (s)’in devesini boğazlayan, Semud kavminin tanıdığı kendi içlerinde bulunan meşhur kızıl zorba Kudar b. Salif için de: “*(Semud kavmi) arkadaşlarını çağırdılar; O, bıçağı çekip deveyi kesti.*”¹⁵ ayetlerinde “sahib” ifadesini kullanmaktadır. Aynı şekilde biri mü’min, diğeri kafir olarak babalarından miras almış olan, mü’min olanın çok hayır yaptığı, kafir olanın ise malını arazi ve akara harcadığı İsrailoğullarından iki kardeş hakkında da Yüce Allah’ın, “*O adamın*

— “*O halde (sizin yakinen tanıdığınız) arkadaşınız (muhammed) mecnun değildir.*” (Tekvir, 81/22). Bu konuda ayrıca bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2546.

⁷ Ragıb, 275.

⁸ İbn Manzûr, I, 519; İbnü’l-Esir, en-Nihaye, III, 12; Zebidi, I, 332; Asım Efendi, I, 334.

⁹ Aynı yerler.

¹⁰ Teybe 9/4.

¹¹ Tekvir, 81/22.

¹² Sebe 34/46.

¹³ Epey bir süre balığın karnında kalan (Saffet, 142-144) Yunus’un (a.s) kalma ve karar müddetiyle ilgili olarak ilk müfessirlerden Süddî, Kelbi ve Mukatil b. Süleyman 40 gün, Dahhak 20 gün, Ata 7 gün, Mukatil b. Hayyan 3 gün sayılarını vermekte ve hatta bu süre bir saat olarak da verilmektedir (Taberi, *Camîu’l-Beyan*, 23/65; Kurtubi, *el-Cami li Ahkâmi’l-Kur’an*, 15/123). Görüldüğü üzere epey bir süre balığın karnında kalan Yunus b. Matta’nın kalma ve karar müddetinin miktarını tayin konusunda birçok ihtilaf bulunmakta, bu miktarı tayinte ilgili sarîh bir nas bulunmamaktadır.

¹⁴ Kalem, 68/48.

¹⁵ Kamer, 54/29.

başka ürünü de vardı. Arkadaşıyla konuşurken ona "Ben, malca senden zenginim; adamca da senden güçlüyüm dedi."¹⁶ şeklinde hikaye ettiğini ve böylece "sahib" kelimesinin Kur'an'da "kardeş" ve "arkadaş" anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz. Kur'an'da, kıyamet saatindeki korku ve dehşet sebebiyle kişilerin birbirinden kaçışından bahsedilirken de: "İşte o gün kişi kaçır kardeşinden, ana ve babasından, eşinden ve oğullarından..."¹⁷ buyurulmaktadır. Bu ayetlerin bağlam ve kontekstleri incelendiğinde Kur'an'da "sâhib" ve müennesi "sahibe" kelimesinin genelde "eş, dost, kardeş ve arkadaş" anlamlarına geldiği; uzun süre bir birliktelik ve iyice tanıma anlam esprisini içerdiği görülmektedir.

"Sahabi" kelimesinin kavramsal çerçevesi ile ilgili problemin izahı için, kelimenin sözlük anlamıyla hadis literatüründeki anlamları arasında da bir karşılaştırma yapmanın, böylece iki anlam arasındaki ilintileri tesbitin, bizleri gerçekçi ve sıhhatli bilgiye ulaştıracağı inancındayız. Yukarıdaki verilerde de görüldüğü üzere "**suhb**" aslından "**sahabi**" kelimesi ve türevleri, sözlükte "Bedenle beraberlikten daha çok, inayet ve himmetle olan beraberlik (destek), arkadaş ve dost olma, hemdem olma ve bir arada geçinme, mülazemet, itaat etme, boyun eğme, himaye, vb." anlamları muhtevlidir. Bunun yanında kelime, lügatlarda "süreklilik ve mülazemeti gerektiren bedeni beraberlik, dost ve arkadaş olma" anlamlarıyla tebarüz etmekte, ancak kısa ve uzun bir süreden bahsedilmemektedir. Her ne kadar kelimenin lügat anlamları, mutlak anlamda "suhbet"e taallük etmese, kısa ve uzun beraberliği belirlemese de, anlamlar içerisinde daha çok örfte geçerli olan "uzun süre arkadaş ve beraber olma, bir arada geçinme, iç içe olma, tanıma, itaat etme, koruma ve devam etme" anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.¹⁸ Nitekim Arab Dilinde "**hadimü filanın**"(filanın hizmetçisi) tabiri bir ve beraberlikte te'kit ifade ettiği gibi, "**sahibü filanın**"(filanın arkadaşıdır) sözü de bir ve beraber olmada te'kit ifade etmekte, bir arada olup iyi geçinme ve hemhal olmayı ifade etmektedir.¹⁹ Ancak Hadis Literatüründe ve özellikle muhaddislerin "**sahabi**" kelimesini tariflerine baktığımızda bu tarif, kelimenin sözlük anlamlarıyla örtüşmemekte ve aynı anlamları ihtiva etmediği görülmektedir.

¹⁶ Kef, 16/34, 37.

¹⁷ Abese, 80/34-36.

¹⁸ Ragıp, 275; İbn Manzur, I, 519-521; Zebidi, I, 332-333; Asım Efendi, I, 334-335.

¹⁹ Bkz. Ragıp, 275; Sehabi, *Fethü'l-Müçis*, IV,78.

2-Istilah Anlamı : “Sahabi” kelimesinin tarifinde klasik İslam bilginlerinden Muhaddislerin ve Usulcülerin birbirlerinden farklı iki temel yaklaşımda olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, “sahabi” kelimesinin lügat anlamlarını esas alarak bir an dahi olsa Hz. Peygamberi gören mü’min herkesin sahabe sayılacağını ileri sürmekte²⁰; bu iddialarını daha çok muhaddis imamlardan Ahmed b. Hanbel (241/855) ve Buhari (256/870) gibi meşhur muhaddislerin de tercih ettiği: “Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunan veya O’nu gören müslümanlar, O’nun ashabındandır.”²¹ tanımı ve özellikle muhaddislerce en mükemmel tanım olarak kabul gören “Sahabi, mü’min olarak Rasülullah’a (s) mülaki olan ve arada irtidat etmiş olsa bile mü’min olarak vefat eden kimsedir.”²² şeklindeki İbn Hacer’in (852/1448) tanımına dayandırmaktadırlar. Görüldüğü üzere, bu tanım içerisine, yaşından ve rüşdüden bahsetmeksizin Rasülullah (s) ile birlikte kısa veya uzun süre oturup kalkan, ondan rivayet eden veya etmeyen, bir an dahi olsa onunla birlikte olan, hatta yolda veya herhangi bir yerde karşılaşan veya birkaç adım yürüyen, a’malık gibi bir engelden dolayı onu göremeyen kimseler dahi girmektedir.²³ Oysa daha önceki tarihçilerden Vakidi’nin(207/822) aktardığına göre bazı İslam bilginleri Rasülullah’ı(s) görmeyi akil ve balığ olma ile kayıtlamaktadırlar. İbn Amr (255/869) de ilim ehlinin sahabinin tanımıyla ilgili görüşünü şöyle belirtir: “Buluğ çağına ermiş olduğu halde müslüman olan, dini akledip onu rızasıyla kabul eden, gündüzün bir saat dahi olsa Rasülullahı gören kimse sahabidir; ancak Rasülullah’ın ashabı, İslam’daki önceliklerine göre tabakalara ayrılmaktadır.”²⁴ Meşhur muhaddislerden Ali İbn’l-Medini(234/848) ise sahabiye, “Rasülullahla sohbet eden bir saat dahi olsa gündüzün onu gören kimse” olarak tanımlar.²⁵ İbnü’l-Medini’nin bu tanımına göre “mü’min olma” koşulunu zımnen kabul ettiğimizde, bir saat gibi kısa süreli bir sohbet dahi sahabi olmak için yeterli olmakta; gündüzün görme koşuluyla da Hz. Peygamber’i geceleyin gören veya rüyada

²⁰ İbn Salâh, *Ulümü’l-Hadis*, 293; Amidi, *el-Ihkam*, II, 92, 93; Suyuti, *Tedribü’r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 77.

²¹ Buhari, *es-Sahih*, Fezailü’s-Sahabe, I(IV.188); Hatib, *el-Bağdadi, el-Kifaye fi İlmî’r-Rivaye*, 51; İbn Salâh, 293; Amidi, II, 92-93; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gabe*, I, 12; İbn Kesir, *el-Baisü’l-Hasis*, 134; İbn Hacer, *Fethü’l-Bari*, I,7; Ayni, *Umdetü’l-Kari*, XVI, 169; Sehavi, IV, 77.

²² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, 109; *el-Isabe*, I, 7 (mukaddime).

²³ Hatib, 51; Amidi, II, 92-93 ; Kasimi, Muhammed Cemaleddin, *Kavaidü’t-Tahdis*, 208.

²⁴ Hatib, 50, 51; Sehavi, IV,84.

²⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-Bari*, VII, 5; Sehavi, IV, 77.

gören kimse sahabi olamamaktadır. Ahmet b. Hanbel (241/855)'e göre de sahabi, "Hz. Peygamber ile bir yıl, bir ay, bir gün veya bir an beraber olan ve O'nu gören kimsedir."²⁶

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere halef ve selef klasik hadis bilginlerinin geneline göre, kendisiyle uzun süre sohbet etmese, O'ndan bir şey rivayet etmese de Rasûlullah'ı müslüman olarak gören kimse sahabi sayılmaktadır.

Buhari, Ebu Zura (281/894) ve sahabe adları üzerinde eserleri olan İbn Abdilberr (463/1071), İbn Mende, Ebu Musa el-Medini ve İbnü'l-Esir gibi birçok muhaddis alimler "sahabi" isimlendirmesi için kısa bir an da olsa mücerret rü'yetin yeterli olduğu görüşündedirler. Diğer bir kısım hadis bilginleri ise "sohbet" isimlendirmesi için Rasûlullah'ı görmenin yanında bir iki hadis ve hatta bir kelime rivayetini dahi yeterli olduğunu söylerler.²⁷ Bu durumda muhaddisler, kelimenin sadece lügat anlamını esas almış, örfi anlamına itibar etmemiş görülmektedir. Halbuki bu durum, daha evvel belirtildiği üzere delalet ettiği anlamlarda birliktelik ve arkadaşlık süresi tebaruz etmemiş olmakla birlikte, uzun süre birliktelik ve arkadaşlık anlamı daha galip olan "sahabi" kavramıyla örtüşmemektedir. Ne yazık ki, uzun bir süredir İslam toplum hayatında egemen olan ve sahabenin tamamına "adalet" vasfı isnadını mutlaklaştıran ve böylece onların kişilik ve rivayetlerini dokunulmazlık zırhıyla koruyan bu anlayıştır.

Kadı Ebu Bekir el-Bakillani (403/1012) ise sahabe kavramının sözlük ve örfi anlamları üzerinde durarak bu iki anlam arasındaki ilintiyi şu şekilde tespite çalışır : "Sahabi (adı arkadaşlık ve beraberlik anlamındaki "suhbe" mastarından olup ve sohbetle ilgili bir sürenin belirlenmediğinde dilciler arasında bir ihtilaf yoktur. Kelimenin sözlük anlamına göre ister az ister çok olsun Rasûlullahla sohbeti olan herkes sahabi olmaktadır. Fiilden türeyen isimlerin hepsinde durum böyledir. Nitekim "Filan kimse ile bir yıl, bir ay, bir gün veya bir süre arkadaşlık ettim." denildiğinde burada sohbet, azı da çoğu da içine almaktadır. Bununla beraber İslam alimleri, örfte sahabi ismini ancak Hz. Peygamberle sohbeti uzun soluklu olan ve uzun süre bir arada yaşayan kimseler için kullanırlar; yoksa O'nunla bir an karşılaşan, biraz yürüyen kimseler için değil."²⁸

²⁶ Hatib, 51; Amidi, II, 91; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12; Schavi, IV, 77.

²⁷ İbn Salah, 293; İbn Kesir, 133; Schavi, IV, 77, 88.

²⁸ Hatib, 51; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12; Schavi, IV, 77, 78.

Bununla beraber Bakillani'ye göre Hz. Peygamberle sohbeti uzun süre devam etmese, ama sadece bir hadis rivayet etse, emin ve güvenilir kimsenin rivayeti kabul edilir ve onunla amel edilir.²⁹ Ancak yine de Bakillani bu konuda sohbetin çokluğuna, görme ve görüşmenin devamlılığına itibar etmektedir ki, O'nun bu sahabe telakkisi meşhur dil bilgini Ragıb (502/1108)'ın Müfredat'ındaki "sahip" kelimesinin lügat anlamıyla örtüşmektedir.³⁰

Sahabenin tanımı konusundaki iki temel anlayıştan diğeri ise ehl-i hadisin zıddına kısa süreli karşılaşma ve görmenin sahabi kavramını izah için yeterli ve doğru olmadığını; ancak uzun süre Rasûlullahla birlikte olanlara, O'nunla sohbet edenlere "sahabi" denilebileceğini ileri süren Usulcülerin anlayışıdır. Bu anlayışa zahib olanlar; "sahip" kelimesinin zengin olan lügat anlamlarının yanında örfî anlamı esas almaktadırlar. Usulcülere göre, sahabe olmak için Hz. Peygamberle uzun süre görüşmek, beraber olmak şarttır.³¹ Usulcülerin cumhuruna göre ise "sahabi", kendisini Hz. Peygamber'e tahsis eden, ittiba ve yararlanmak için uzun süre O'nunla sohbet eden kimsedir.³²

Bu konuda İbnü'l-Esir(630/1233) ise şöyle der : Lügat anlamı itibar alınarak bir saat sohbet edene de "sahabi" adı verilebilir. Ancak örf bu kelimeye daha özel bir anlam kazandırmıştır. Buna göre "sahabi" ancak uzun süre sohbet eden kimseye denir.³³ Bazı usulcülere göre ise Hz. Peygamber'e elçi olarak gelen ve fakat O'nunla uzun süre beraber olmayan kimseye sahabi denilmemektedir. Bir kimsenin sahabi olabilmesi için Rasûlullah'ı dinlemesi, O'ndan bilgi alması ve O'na ittiba etmiş olması gerekir.³⁴ Nitekim el-Mazeri (536/1141) de "Sahabe uduldür." sözüyle Hz. Peygamber'i sadece bir gün gören, ziyaret ve başka bir amaçla gelerek kısa bir müddet beraber olup, sonra ayrılıp gidenleri değil, Rasûlullah'ın devamlı yanında bulunup O'na yardım eden, O'nu koruyan kimseleri kastettiğini belirtmektedir.³⁵ Sahabilik vasfı için uzun süre beraberliği şart koşanlardan Hanefî alim Kadı Ebu Abdillah es-Saymeri (436/1044) de sahabi olmak için, bir şey rivayet etmese ve bir şey

²⁹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 12.

³⁰ Ragıb, 275.

³¹ İbn Salah, 293; es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 210, 211; Sehavi, IV, 84, 86.

³² Amidi, *el-İhkam*, II, 92, 93; Abdüfâziz el-Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, II, 712; Ayrıca bkz. Abdülâziz el-Buhari, II, 710-715; Sehavi, IV, 84, 85.

³³ İbnü'l-Esir, *Camiu'l-Usul*, I, 134; Ayni, XVI, 169.

³⁴ İrakî, *Feihü'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, 342 - 345; es-Suyuti, II, 210; Sehavi, IV, 85.

³⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, I, 10-11; es-Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 98.

öğrenmese de görmenin yanında bir arkadaşlık vasfıyla kendini Rasûlullah(s)'a tahsis etmek gerektiği kanaatindedir. Şafii alim Ebu'l-Hüseyin el-Kattan da "sahabi"yi, Rasûlullah (s) ile sohbetinin yanında kendisinde adalet vasfının belirlediği kimse olarak tanımlar.³⁶ Sahabi tanımıyla ilgili olarak hadis bilginleri'nin bu değerlendirmeleri bize her iki görüşü işaret etmekle birlikte usulcülerin görüşünün daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Ayrıca İbn Kûteybe'nin(276/889) "ehl-i hassa",³⁷ adı Ebu Abdillah es-Saymeri'nin " ihtisasü'sahib" ve Ebü'l-Hüseyin el-Kattan'ın(628/1320) "es-sohbetü'l-ittisafü bi'l-adaleti"³⁸ diye nitelendirdikleri ve"sahabi" kavramına yükledikleri özel arkadaşlık ve beraberlik anlamları, Rasûlullah'ın(s) manevi ikliminde sünnet terbiyesi almış kimseler olarak "sahabi" kavramını biz hadiscilere daha gerçekçi tanımlamaktadır.

Bu durumda Fıkıh Usulcülerini ve Usulcülerin Cumhuriyeti'nin "Sahabi" tanımları, kelimenin genel ve sözlük anlamlarıyla daha çok örtüşmekte; kelimeye örfün yüklediği hususi manaya daha uygun düşmektedir. Çünkü örf'e göre sahabi, beraberliği çok olan ve beraber olduğu ile hemhal olan kimsedir. Kur'an'daki "Ashabü'l-Karye", "Ashabü'l-Kehf", "Ashabü'r-Rasul", "Ashabü'r-Rakim", "Ashabü'l-Cenneti" vb. tabirler ve hatta "hadis tedrisine devam eden, hadis ilmini benimseyip onunla özdeşleşen kimse" anlamındaki "Ashabü'l-Hadis" tabiri de bu manada kullanılmaktadır.³⁹

Söz konusu kelimenin Hz. Peygamber zamanında ve O'ndan hemen sonraki kullanımının "uzun bir süre beraberlik" ifade ettiğine Şu'be yoluyla Enes b. Malik'ten gelen şu rivayet ve benzerleri delalet etmektedir: Henüz sahabilerden birçok kimse hayatta iken, tabiiinden bazı kimseler meşhur sahabi Enes b. Malik'e gelerek : "Rasûlullah'ın ashabından, senden başka kimse kaldı mı?" diye sorarlar. Hz. Enes onlara : "O'nu gören bazı bedeviler var, ama O'nunla sohbeti olan kimse (sahabi) kalmadı." diyerek cevap verir.⁴⁰ İbn Salah'ın(643/1245) belirttiğine göre, senedi "ceyyid" olan bu haberi Müslim, Ebu Zura'nın huzurunda rivayet etmiştir.⁴¹

³⁶ Sehavi, IV, 88.

³⁷ İbn Kûteybe, *Te'vilü Mutelifü'l-Hadis*, 30.

³⁸ Sehavi, IV, 88.

³⁹ Amidi, 93.

⁴⁰ İbn Salah, 294; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hadis*, 134; es-es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 85.

⁴¹ İbn Salah, 294; İbn Kesir, 134.

Meşhur sahabi ravi Ebu Hureyre (58/677) de, Rasülullah(s) ile bir arada bulunma süresini, “Rasülullah’la üç yıl sohbet ettim.”⁴² sözleriyle ifade etmektedir. Hz. Ömer, halifeliği sırasında yaralanıp acılar içerisinde kıvrılırken, yanına teselli için gelen İbn Abbas : “Ey mü’minlerin emiri! Her ne kadar bu olay başına geldiyse de sen Rasülullahla sohbet ettin ve sohbetini de güzel yaptın; O senden hoşnut olarak ayrıldı. Sen Ebu Bekirle de sohbet ettin ve O’nunla da sohbetini güzel yaptın; O da senden hoşnut olarak ayrıldı...” sözlerinde herhalde “sohbet” kelimesiyle uzun bir süre beraber yaşamayı, arkadaş ve dost olmayı kastetmekteydi.⁴³

“Sohbet” kelimesinin uzun süre beraberlik ve arkadaşlığı ifade etmesi ile ilgili olarak tabiin muhaddislerden Said b. Müseyyeb (93/711)’in, “Biz ancak Rasülullah(s) ile bir veya iki sene birlikte kalanları ve O’nunla birlikte bir veya iki defa savaşa katılanları sahabi sayıyorduk.”⁴⁴ sözü de “sohbet” kelimesinde bulunan uzun süreli birliktelik anlayışının önemli bir örneğidir. Bu anlayışı te’yid eden bir başka olay da Basralı muhaddis Asım Süleyman el-Ahval (141/758)’in Abdullah b. Sercis hakkında söylediği : “O, Rasülullah’ı gördü ama O’nunla sohbeti olmadı.”⁴⁵ şeklindeki sözünün ardından Abdullah b. Sercis’in : “Rasülullah’ı gördüm; yanına girdim; yemeğini yedim; suyundan içtim; nübüvvet mührünü gördüm.”⁴⁶ demesine rağmen usulcüler tarafından sahabi kabul edilmemesi, kısa süreli beraberliğin sahabi vasfı için yeterli olmadığını göstermektedir. Bütün bu rivayetler (ayet, hadis ve haberler) açık bir şekilde Hazreti Peygamber’i gören her mü’min kimsenin sahabi olamayacağını işaret etmektedir. Demircan’ın da belirttiği üzere, burada değinmek istediğimiz husus, doğal olarak Rasülullah’ın(s) yakın arkadaşlarına, O’na ittiba eden, O’ndan ilim alan kimselere ait olması gereken bir vasfın yani dini daha doğru anlama, anladıklarını yaşama ve adil olma imtiyazlarını taşıyan “sahabi”vasfının, O’nu müslüman olarak gören herkese tanınmasının doğru ve haklı olmayacağı kanaatidir.⁴⁷ Bu durumda “Hz. Peygamber’i her gören sahabi sayılmaz.” anlayış ve görüşüne de denilecek hiçbir şey yoktur.

⁴² Buhari, Menakıb, 25 (IV,175).

⁴³ Buhari, Fezailü’l-Ashab, 6 (IV,201).

⁴⁴ Hatib, 50; İbn Salah, 293; İbn Kesir, *el-Baisü’l-Hasis*, 134; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gabe*, I, 18; es-Suyuti, *Tedribü’r-Ravi*, II, 211; Sehavi, IV, 86.

⁴⁵ İbn Hanbel, V, 82-83; Hatib, 50; Sehavi, IV, 85.

⁴⁶ İbn Hanbel, V, 82 - 83.

⁴⁷ Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 9 (Bkz.dipnot)

Hal böyle olunca İbn Hacer'in(852/1448) hemen bütün eserlerinde sunduğu "sahabi" tanımı,⁴⁸ şer'i bir ıstılah olarak klasik hadis bilginleri tarafından tercihle kabul görmüş olsa da kabul gören tek tanım değildir. İstılah olarak klasik usul kitaplarına yerleşmiş olsa da ittifakla kabul edilen, genel geçer bir tanım olmamalıdır. Hatta en sahih ve en mükemmel tanım olarak görmek de gerçeği bulmak için bilimselliğin gerektirdiği araştırma, sorgulama ve üretme,yansızlık ve nesnellik ilkelerine uygun değildir. Zira "sahabi" kavramıyla ilgili böyle bir tarif, "efradını cami ağıyarını mani" olma özelliğinden yoksundur. Üstelik bu şer'i ıstılah, "sohbet" kelimesinin etimolojik ve örfi anlamlarını da tam karşılamamakta, dolayısıyla bu tanımla "sahabi" terimi tebellür etmemektedir. Şöyle ki "mülaki olma" ifadesinin, kelimenin kökünde ve örfte hakim olan anlamları olan beraberliği, arkadaşlığı, hemhal olmayı karşılayıp karşılamadığı; "lika"nın süresi (kısa veya uzunluğu), "lika" sırasında sohbet ve rivayetin olup olmadığı; tarifin insan cin nevine delaleti, bi'setten veya sonraya taalluku, "lika"dan sonra arada irtidat etmiş kimselerin durumları ve benzeri hususlarda açıklık görülmemektedir. Ayrıca "Usulcülerin tanımlarına itibar ettiğimiz takdirde, Peygamber'i kısa süre görmüş olan birçok mü'min kimse (Cerir b. Abdillah el-Beceli gibi sahabiler) dışarıda kalmış olur."⁴⁹ şeklindeki bir anlayış ve vehim ise, çağdaş hadis bilginlerince mantığı olmayan gerçek ve bilimsel tanımdan bir çeşit kaçış ve hatta bilimsel gerçeğin ortaya çıkmasını engelleyen bir durum olarak değerlendirilmektedir.

II-Ravinin Adaleti

Hadis usulü ile ilgili klasik ve meşhur eserlerde üzerinde durulan "adalet" kavramı, ravilik vasfı için vazgeçilmez bir koşuldur. Ancak bir ravi hakkında muhaddislerin (cerh ve ta'dil imamlarının) ortaya koydukları kriterler, değer hükümleri izafi olduğundan kesin ve katıyet ifade eden nihai karar olmamaktadır. Nitekim çağdaş bilim adamlarımızdan Polat ve Kırbaoğlu, cerh ve ta'dilin özneliğini, bir ravinin adil olup olmadığını tespit işinin subjektif bir mahiyet arzettiğini; önyargılar, şahsi kırgınlıklar, siyasi tartışma ve çekişmeler, mezhep taassubu, çıkar çatışması vb. faktörlerin cerh ve ta'dilin

⁴⁸ Sahabi : "Mü'min olarak Rasûlullah'a mülaki olan -arada irtidat etmiş olsa bile- müslüman olarak ölen kimsedir." (İbn Hacer, *el-İsabe*, 1, 4, 5; *Nüzhetu'n-Nazar*, 109)

⁴⁹ Hatib, 50; İbn Salah, 293-294; Sehavi, IV, 86, 98.

tespitinde rol oynayabileceğini; dolayısıyla cerh ve ta'dil ile ilgilenen muhaddisin bir raviyle ilgili değerlendirmesinde (ta'dil ve tezkiyesinde) bu tür etkenleri titizlikle araştırıp incelemesi gerektiğini belirtirler.⁵⁰ Ayrıca, bir raviyi ta'dil etmek, yani hakkında adil hükmünü vermek, onun asla yalan söylemeyeceği ve bir daha gerçek dışı beyan ve aktarımlarda bulunmayacağı anlamına gelmez. Bu konuda değişken doğal insanın değişebileceği de gözardı edilmemelidir. Adil bir kimsenin, her sözünün doğru olduğu ve bir daha yalan söylemeyeceği iddia edilemediği gibi, yalancı kimsenin de her sözünün yalan olduğu ve hiçbir zaman doğru söylemeyeceği iddia edilemez. Ancak hadis ilminin dindeki konumuna itibarla ravilik vasfının dikkat ve titizliği gerektiren özel bir alanı teşkil eder. Ravide "adalet" vasfı ise hadis naklinde, rivayetlerinin kabulü noktasında bütün ravilerde bulunması gereken en önemli vasıflardan birisi ve birincisidir.

Bazı klasik hadis usulü kitaplarında belirtildiği üzere, usulcülere göre, ravinin adaletinin belirtileri özetle şunlardır : Büyük günahları terketmek, küçük günahlarda ısrar etmemek, şahsiyeti ve kişiliği zedeleyici bazı mübahlardan sakınmaktır. Ravide adalet vasfının unsurlarına gelince, kısaca onlar müslüman olmak, akıllı ve baliğ olmak, fısk sebeplerinden (masiyetlerden) uzak kalma, mürüeti (kişilik ve şahsiyeti) ihlal edici hatalı ve kusurlu davranışlardan uzak olmak.⁵¹ Sözlükte, "nakletmek" ve "taşımak" kök anlamlarından "nakleden" ve "taşıyan" anlamlarına gelen "ravi" kelimesi⁵² ise, terim olarak "sünnet vb. haberleri nakleden yani Hz. Peygamber'in söz fiil, takrir ve vasıflarını rivayet eden kimse"⁵³ demektir. Bilindiği üzere, rivayetin sıhhati herşeyden önce, onu nakleden kimselerin güvenilirlik şartlarını taşıyıp taşıyamalarına bağlıdır.

Görüldüğü üzere, "ravinin adaleti" denilince hem onun doğruluk ve dürüstlüğü, hem de dindarlığı kastedilmektedir. Bütün bu vasıflar, ravinin güvenilirliği için yetmemektedir. Bütün bu vasıflar yanında güvenilir bir ravi için güçlü bir hafıza da gerekmektedir. Hadis usulünde buna da "ravinin zabtı" denilmektedir. Rivayeti delil

⁵⁰ Bu konuda bkz. Polat, Selahaddin, *Hadis Araştırmaları (Cerh ve Ta'dilin Öznelliği)*, 45-65; Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 134-135.

⁵¹ Bu konuda bkz. Hatip, 80-81; İbn Salah, 104; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 44, 47; Polat Selahaddin, *Bid'atının Rivayeti, E.Ü.İ.F.D.*, III, 409; Toksarı Ali, *Nisap Açısından Rivayet ve Şehadet Farkı, E.Ü.İ.F.D.*, I, 231; Bakan, 32-33.

⁵² Asım Efendi, IV, 990.

⁵³ Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, 369, 371; Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 128.

sayılabilecek kimsenin adaletli ve rivayetinde zabt sahibi olmasının şart olduğu hususunda ise hadis ve fıkıh alimleri icma etmişlerdir.⁵⁴ İlahi mesajların (vahyin) ve Hz. Peygamber'in sözlerinin ilk muhatapları olan sahabiler, birer insan olmaları hasebiyle dinleme, hıfz ve zabt, anlama, kavrama ve muhakemeleri cihetleriyle eşit olmadıkları gibi, Allah ve Rasulü'ne iman, ittiba, sevgi ve samimiyet dereceleri, kısaca Allah ve Peygamber telakkileri yönleriyle de birbirlerinden farklıydılar. Ancak ele alacağımız konu, bütün sahabenin ravilik vasıflarından adalet şartını taşıyıp taşımadıklarını değerlendirme şeklinde olacaktır.

III-Sahabenin Adaleti

Kuşkusuz nebevi sünneti en iyi bilen, yaşayan, koruyan ve sonraki nesillere aktaran nesil sahabedir. Bu bakımdan sünneti daha sonrakilere aktaran bu neslin, dindeki konumlarını ve rivayet değerlerini tanımak, özellikle hadisçiler için oldukça önemlidir. Hz. Peygamber'i ve hadislerini sahabesiz düşünmek mümkün değildir. Biz burada ashabi bir bütün olarak çeşitli yönleriyle ele almak durumunda değiliz. Zaten bu boyutta bir çalışma da bu safhada mümkün olamaz.

Ashabın çoğunun adil olmadığını iddia eden bazı ehl-i bid'at mezheplerinin⁵⁵ dışında ashabın hepsinin adaletine itiraz eden ve onların hepsini tenkit eden hiçbir İslami mezhep yoktur. Bidatçı fırkalar hariç Ehl-i Sünnet, fitneye karışan ve karışmayan bütün sahabileri itimada şayan ve adil görmektedir. Onlar, sahabenin adaletinden kastın, onların hadis rivayetinde yalan söylemekten kaçınmaları ve rivayetlerinin reddini gerektirecek bir sapmadan uzak olmalarıdır.⁵⁶ Ehl-i Sünnet ülemasının ekserisini teşkil eden diğer görüşte olanlar, sahabenin tamamının adil olduğu; cerh ve ta'dile tabi tutulamayacağı; onları eleştirmenin fık ve insafsızlık olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın bir başka görüş sahipleri ise sahabenin böyle mutlak surette adil olduğunu kabul etmemekte; adaletin, sahabenin tümü ve herbir ferdi için değil, bir nesil olarak geneli için geçerli olabileceğini iddia etmektedirler. Amidi'nin "el-İhkam"ında da

⁵⁴ İbn Salah, 104.

⁵⁵ Ehl-i Bid'attan Mu'tezile ve özellikle Şia'dan selefe söven Rafiziler ve onların Hattabiye kolu ile Hariciler, bu konuda bkz. İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; es-Suyuti, I, 325-327; Şevkani, *İrşadü'l-Fıhul*, 70.

⁵⁶ Hatib, 49; Nevevi, *İrşadü Tâlibi'l-Hakaik ila Marifeti Sünen-i Hayri'l-Halâik*, II, 591; es-Suyuti, II, 214.

belirttiği üzere sahabe, adaletleri konusunda genel olarak şu şekilde kategorize edilmektedir⁵⁷ :

1- Sahabenin Tamamının Adil Olduğunda İttifak Edenler:

Ehl-i Sünnet alimlerinin geneline ve klasik hadiscilere göre fitnelere karışmış olsun veya olmasın, bir hadis ravisi sıfatıyla, sahabilerin hepsi adildirler, dürüst ve itimada şayandırlar. Alimler, bu görüşlerini “**es-Sahabetü küllühüm Udülün**” (Ashabın hepsi adildirler) tabiriyle formüle etmişlerdir.⁵⁸ Klasik hadis bilginlerini bu görüşe sevkeden faktör, sahabenin değer ve faziletini işaret eden aşağıdaki ayet ve hadislerdir :

a- Ayetler : “*Böylece biz sizi, insanlığa şahitler olmanız, Rasulün de size şahit olması için vasat (mu'tedil) bir ümmet yaptık...*”⁵⁹ (İbn Abdilber'e göre bu ayet, başta sahabe olmak üzere bütün ümmet için ta'mim ifade etmektedir.)⁶⁰

– “*Siz insanlar için (insanlığın iyiliği için) çıkarılan, iyiliği emreden, fenalıktan alıkoyan ve Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz...*”⁶¹ ayeti ve : “*Muhammed Allah'ın elçisidir. O'nun beraberinde bulunanlar kafirlere karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükuya varırken, secde ederken, Allah'tan*

⁵⁷ Amidi, II, 90 – 91. Bu konuda Şevkani, ülemanın 5 ayrı görüşte olduğunu özetle şöyle belirtir: **Birinci görüş sahipleri**, “Ravinin adaletini araştırma gereği ancak sahabilerin dışındakiler içindir; sahabe hakkında aslanan onların adaletleridir; sahabilerin rivayetleri, hallerini araştırmaksızın kabul edilir.” diyen kimselerdir. Şevkani, İbn Hacib'in de ülemanın çoğundan böyle rivayet ettiğini, Kad'nın ifadesiyle selef ve halef Cumhuriyeti'nin görüşünün bu olduğunu; Cüveyni'nin ifadesiyle bu hükmün icma olduğunu belirtir.

İkinci görüş sahipleri, “Sahabenin adaletteki hükmünü, sahabiler dışındaki raviler değerinde görüp onların hallerini de diğer raviler gibi araştırma gereğini duyanlardır. Şafii alim Ebü'l-Hüseyn bunlardan olup, o, sahabe Vahşi'nin Hz. Hamza'yı katlettiğini; Velit b. Ukbe'nin şarap içtiğini ve bu tür amellerin adaletle muhalif olduğunu belirtir. Bu görüşte olanlar, sahabiler içinde daha böyle günah işleyen fâsik ve nifak yapan kimselerin bulunduğunu ve bunların hallerinin araştırılması gerektiğini iddia ederler.

Üçüncü görüş sahipleri, Mutezili alimler, ancak fitne olaylarından önce yaşayan sahabilerin tamamının adaletli olduklarını, fitne olaylarından sonrakilerin durumları belirsiz olduğu için adaletlerini araştırmanın gerekli olduğunu ileri sürerler.

Dördüncü görüş sahipleri, sadece Hz. Ali ile savaşımların dışında kalan sahabileri adaletli kabul etmektedirler. Bu gurubu oluşturanlar Mutezile ve Şia'dan kalabalık bir topluluktur.

Beşinci görüş sahipleri ise, sadece sohbeti ile meşhur olan ve Rasûlullah (s) ile mülazemeti (beraberliği) çok olan sahabilerin adaletli olduğunu; böylelerini adaletlerini araştırmaya gerek olmadığını; bunların dışında Rasûlullah ile sohbet ve mülazemeti az olan sahabilerin rivayetleri de olsa hallerinin araştırılması gerektiğini ileri sürerler ve Vail b. Hicr, Malik b. Huveyris, Osman b. Ebi'l-As vb. örnek verirler. (bu konuda bkz. Şevkani, 69-70). Ayrıca bkz. Sehavi, IV, 93-100.

⁵⁸ İbn Abdilber, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*, 1/19; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 93.

⁵⁹ Bakara, 2/143.

⁶⁰ İbn Abdilber, I, 10; Şatibi, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Ahkam*, 4/48.

⁶¹ Al-i İmran, 3/110.

lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün. Onlar yüzlerindeki secde izleriyle tanınırlar. İşte bu onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'de de böyle vasıflandırılmışlardır..."⁶² Her ne kadar İbn Abdilber, bu iki ayetten birinci ayetin sahabenin geneli için değil, Mekke'den Medine'ye hicret edenler hakkında olduğunu belirtse de⁶³ anlamlarında görüldüğü üzere bu ayetler genelde Muhammed ümmetinin tamamını, özelde ise O'nun ashabını övmekte ve ancak ayetteki vasıfları taşıyanlar bu övgüye layık olmaktadır.

Genelde İslam ümmeti, özelde Bedr Harbi'ne iştirak edenler hakkında :

– *"Ey Peygamber! Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter."*⁶⁴ buyuran Yüce Allah :

– *"İyilik yarışında öne geçen Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce tabi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır..."*⁶⁵ ayetinde de Muhacirler ve Ensar ile onlara tabi olanlardan hoşnut olduğunu belirtmektedir. Bu hoşnutluk, onların iyilikte yarışmaları ve onlara güzelce tabi olmaları sonucudur. Ancak İbn Abdilber, bu ayette Kibleteyn'e karşı namaz kılanlar veya Rıdvan biatında bulunanların kastedilmiş olabileceğini belirtir.⁶⁶

Diğer bazı ayetlerde de Yüce Allah, mahsusen Muhacir ve Ensar hakkında şöyle buyurmaktadır :

– *"İnanıp hicret eden, Allah yolunda savaşanlar ve Muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlara mağfiret ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır."*⁶⁷

– *"Andolsun ki Allah, sıkıntılı bir zamanda bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken Muhacirlerle Ensar'ın ve Peygamber'in tevbelerini kabul etti. (Allah), onlara karşı şefkatli ve merhametli olduğu için tevbeleri kabul etmiştir."*⁶⁸ Medine'ye hicret eden Muhacir ve onlara yardım eden Ensarla ilgili olarak da Yüce Allah :

– *"Allah'ın verdiği bu ganimet malları, bilhassa yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk isteyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden Muhacir*

⁶² Fetih, 48/29.

⁶³ İbn Abdilber, I, 10.

⁶⁴ Enfal, 8/64.

⁶⁵ Tevbe, 9/100.

⁶⁶ İbn Abdilber, I, 3, 4, 10; İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hastis*, 137.

⁶⁷ Enfal, 8/74.

⁶⁸ Tevbe, 9/117.

*fakirlerindir. İçten doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler. Onlara verilenler karşısında bir çekememezlik de duymazlar...”*⁶⁹

Daha özel konular ve kimselerle ilgili olarak Yüce Allah Hudeybiye anlaşmasında bulunanları kastederek şöyle buyurur :

– *“Allah şu mü'minlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana biat ediyorlardı...”*⁷⁰ İbn Abdilber bu ayette, Hudeybiye Anlaşması sırasında Rasûlullah'ın yanında hazır bulunup O'na biat edenlerin kastedildiğini belirtir.⁷¹

En son olarak ve daha genel anlamda Yüce Allah, birtakım niteliklemlerle Mekke'nin fethinden önceki ve sonraki sahabilerin iman ve amel bakımından farklı olduklarını şöyle belirtir:

– *“İçinizden, Mekke'nin fethinden önce infak eden ve savaşan kimseler, daha sonra infak edip savaşan kimselerle bir değildirler. Berikiler (Mekke'nin fethinden öncekiler) daha üstün derecededirler. Allah hepsine cenneti vaadetmiştir.”*⁷²

Kur'an-ı Kerim'de sahabeyi açıkça öven, onların faziletinden bahseden daha birçok ayet vardır.⁷³ Yukarıdaki ayetlerden bazılarının konuyla ilgili yönlerini, vazolonma durumlarını kısaca belirttik. Görüldüğü üzere ayetlerin pek çoğu onları övmenin yanında sebeplerini de belirtmektedir. Birçok ayet de ta'mim ifade etmektedir. Selef ve halef cumhurunun hilafına, birtakım İslam alimlerinin de belirttiği üzere ayetlerde övülen ve kendilerine cennet vaadedilen kimseler, bahsedilen nitelikleri taşıyan kimselerdir.⁷⁴

b-Hadisler : Yukarıda verilen ayetlerin yanında sahabileri öven ve onların faziletinden bahseden birçok sahih hadis de bulunmaktadır. *“Ümmetimin en hayırlısı, benim zamanımdakiler (muasırılarım), sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir; daha sonra ise yalancılık yayılacaktır...”*⁷⁵ Görüldüğü üzere bu meşhur hadiste sahabenin, ümmetin en hayırlısı olduğu ifade

⁶⁹ Haşr, 59/8, 9.

⁷⁰ Feth, 48/18.

⁷¹ İbn Abdilber, I, 4.

⁷² Hadid, 57/10.

⁷³ Bakara, 2/218; Al-i İmran, 3/172, 173, 195; Tevbe, 9/19-22; Nahl, 16/41, 42; Hacc, 22/58, 59; Tahrim, 66/8.

⁷⁴ İbn Abdilber, I, 5 ; Sehavi, IV, 97.

⁷⁵ Buhari, Fazail-i Ashabın Nebiyy, 1 (IV,189); Rıkak, 7(VII,173); Eyman, 10, 27(VII;224,233); Şahadet, 9(III,151); Müslim, *es-Sahih*, Fedaili's-Sahabe, 210-216(II,1962-1965); Ebu Davut, *es-Sünen*, *es-Sünne*,10(V,44); Tirmizi, *es-Sünen*, Menakıb,57(V,695);

edilmektedir. Ebu Said el-Hudri'den mervi, bir başka hadiste de Hz. Peygamber (s): "Ashabıma sövmeyiniz, nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz Uhud Dağı kadar sadaka verse bu, onlardan birinin verdiği sadakanın bir avucuna hatta yarım avucuna bile erişemez."⁷⁶

Abdullah b. Mugaffel'den rivayet edilen bir başka hadiste Rasülullah (s) : "Ashabım hakkında Allah'tan korkunuz; aman ha! Benden sonra onları hedef haline getirmeyiniz (onlara kin beslemeyiniz). Kim onları severse, beni sevdiği için sever; kim de onlara buğz ederse, bana buğz ettiği için buğzeder. Onları inciten beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitmiş olur. Kim de Allah'ı incitirse çok sürmez, Allah'ın azabı onu yakalar."⁷⁷ görüldüğü gibi bu hadiste sahabeye dil uzatanlar, sahabeyi eleştirmede haddi aşanlar, onlara kin besleyenler açıkça tehdit edilmektedir. Konuyla ilgili bir diğer hadiste de : "Yıldızlar gökyüzünün güven kaynağıdır, onlar yok edildiği zaman gökyüzüne vaad olunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar. Ben de ashabım için bir güven kaynağıyım. Ben gittiğim zaman ashabıma vaad olunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar. Onlar (sahabe), yok oldukları zaman ise ümmetime vaad olunan şeyler (fitne, fesat, bid'at vb. tehlikeler) gelip, çatar."⁷⁸

Ayrıca, Allah'ın Elçisi, ashabının seçkinliğini, onların insanlar içindeki konumlarını ve hidayet öncüleri olduklarını da birtakım kıyaslamalarla ifade etmektedir. "Allah, ashabımı, Nebiler ve Rasuller hariç, bütün ins ve cinne tercih etmiştir."⁷⁹ "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz."⁸⁰ "(Ashabım!) Siz yetmiş ümmete tamamlanacaksınız; onların en hayırlısı ve en şereflişi ashabım sizlersiniz."⁸¹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerden tesbit ettiğimiz bu naslar ve ileride vereceğimiz ayet ve hadislerle istidlal ederek öncelikle klasik hadisçiler ve ehl-i hadis olmak üzere İslam alimlerinin geneli, herhangi bir kimsenin ta'diline gerek kalmadan, sahabenin tamamının adaletini sabit görmektedirler. Fitne olaylarına karışmalarının da

⁷⁶ Buhari, Fedailü'l-Ashab, 5(IV,195); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 221-222(II,1967-1968); Tirmizi, Menakıb, 59(V,696); Ebu Davud, es-Sünne, 11(V,45); İbn Hanbel, Müsned, III, 11.

⁷⁷ Tirmizi, Menakıb, 59(V,626); İbn Hanbel, IV, 87, V, 54-55.

⁷⁸ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 207(II,1961).

⁷⁹ Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 16.

⁸⁰ Beyhaki, el-Medhal, 163; Hatib, 48, Acluni, Kesfü'l-Hafa, I, 147.

⁸¹ İbn Hanbel, IV, 447; V, 3; Tirmizi, Tefsirü'l-Kur'an, 4 (V, 226); İbn Mace, es-Sünen, Zühd, 34(II, 1433).

adaletlerine mani olmadığı kanaatindedirler.⁸² Bu konuda İslam alimlerinin geneli, ilgili nasları hususi değil, sahabenin genelini nitelediğini belirterek tatmin edici bulmakta ve sahabenin ta'dili için başka delillere ihtiyaç duymamaktadır. Hatta onların adaletine taalluk eden hususlarda, münakaşa kapısının açılmasını gereksiz, bu konuda sarfedilen gayretleri de fuzuli addetmektedirler. Ehl-i Sünnet alimlerinin geneli, ravilerin konumu ve değeri ne olursa olsun, cerh ve ta'dile tabi tutarken sahabeye gelince, onların tamamını adil kabul ederler ve yukarıda verdiğimiz naslara dayanarak haklarında eleştiri yapmayı caiz görmezler. Ashabın hepsinin adil oluşu konusunda Ehl-i Sünnet icma etmiş olup,⁸³ onlar, bu konuda "**Sahabenin yaygısı dürülmüştür.**" kanaatiyle fitneye karışan ve karışmayan hepsi adildir kanaatini taşımaktadırlar. Hatta diğer hadis ravilerinin aksine onları adaletleri cihetiyle tenkit etmeyi, eleştirmeyi insafsızlık saymaktadırlar. Bu konudaki ayet ve hadislere istinaden, diğer ravilerin aksine onlara adaletsizlik isnad etmeyi hakaret ve büyük günah addetmektedirler.⁸⁴

2-Rivayetlerinin Araştırılmasında (Cerh ve Ta'dilde) Sahabeyi Sonraki Ravilerle Eşit Sayanlar : Bu görüşte olan İslam alimleri, diğer insanlar için var olan hata, unutmama, sehv vb. kusurların yani bir ravinin zabt vasfındaki eksikliklerin sahabe için de olabileceğini; onların da beşeri tabiatları gereği birtakım yanılığara düşebilecek insanlar oldukları, bu nedenle tabiatları gereği adam öldürmek, yalan söylemek, zina etmek, hırsızlık yapmak vb. günahları işleyerek adalet vasılamı kaybedebileceklerini; dolayısıyla diğer raviler gibi onların da incelenme ve araştırılmaları gerektiğini ileri sürmektedirler. Onlar bu görüşlerini günahkar bazı sahabileri örnek vererek te'yit etmektedirler.⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın Elçisi'ne hitaben: "*De ki: "Ben de sizin gibi bir beşerim(insanım)..."*"⁸⁶ mealindeki ayetlerin ve Rasülüllah'ın (s) kendisi hakkında: "Ben ancak ber beşerim, hata da edebilirim, isabet

⁸² Hatib, 48, 49; el-Amidi, II, 90, 91; es-Suyuti, I, 318, II, 214 ; Sehavi, IV, 93.

⁸³ İbn Abdilber, I, 19; Amidi, II, 90; es-Suyuti, II, 214; Şevkani, 70; Sehavi, IV, 95, 97.

⁸⁴ Hatib, 48-49; Sehavi, IV,94; Babanzade, Ahmet Naim, *Sahih-i Buhari ve Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 19-20; Sibai, Mustafa, *es-Sünnetü ve Makanetüha fi'l-Teşri'i-İslami*, 261; Ebü Reyve, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 53; 19-20; Bakan, 38, 48.

⁸⁵ Sehavi, IV, 97; Amidi, II, 90-91; Şevkani, 69-70.

⁸⁶ İsrâ, 17/90-95; Fussilet, 41/6; Kehf, 18/110; Kaf, 50/2; Sa'd, 38/4-8; Yunus, 10/2; Enbiya,21/3; Fırkan, 25/7.

de edebilirim.”⁸⁷ anlamındaki sözlerinin bu konuda delil olduğunu belirterek sahabilerin de birer beşer olarak günah işlediklerini, birbirleriyle lanetleştiklerini ve birbirlerini eleştirdiklerini ileri sürerler.⁸⁸

Adalet hususunda sahabilerin de diğer raviler gibi olduğunu; mutlak olarak onların adil olup olmadıklarını araştırmak gerektiğini ileri süren Şafi alim Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Kattan (628/1320), bu görüşünü te'yit için Vahşi'nin Hz. Hamza'yı şehit ettiğini ve Velid b. Ukbe'nin içki içtiğini örnek verir.⁸⁹ Adalet aykırı davranışta bulunan kimseye sahabi adlandırmasının bir yarar sağlamayacağını söyleyen Ebu'l-Hüseyin “Hz. Peygamber'in ashabı, ancak O'nun yolu üzere olanlardır, dolayısıyla Velid b. Ukbe vb.'leri sahabi değildir.”⁹⁰ demektedir. Oysa ilim ehlerinden hiçbiri, günah işlemenin, hiçbir sahabiye sahabilikten çıkaracağına kail olmamışlardır. Ancak bilinmelidir ki istisnasız her müslüman için haksız yere cana kıymak, içki içmek, zina etmek, yalan söylemek vb. eylemler büyük günahlardandır; böyle günahları işlemek, belki sahabiye sahabilikten çıkarmaz ama kuşkusuz bir ravinin adalet vasfını izale ederek, onu ravilikten düşürür.

Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'i sadece veda haccında gören, O'ndan tek bir hadis rivayet eden sahabi ile, bütün ömrünü O'nunla paylaşmış ve O'nunla birlikte mücadele esnasında şehit olmuş sahabiler arasında derece farklılığını görmemek gerçekliğe muhaliftir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, sahabe arasındaki bu derece farklılığını şöyle belirtir : “...*Elbette içinizden fetihten önce infak edenler ve savaşanlar, daha sonra infak edip savaşanlarla bir değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaad etmiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁹¹

Daha önce belirtildiği üzere hadisçiler, müslüman olarak kısa süre Hz. Peygamber'i gören ve O'nunla görüşen kimseleri sahabi saymakla beraber, bütün sahabileri aynı derecede görmemektedirler. Onlar, Rasülullah'la uzun süre sohbeti olanların derecede

⁸⁷ Hz. Peygamber'in “*Ben ancak bir beşerim...*” anlamındaki sözleri için bkz. Buhari, Hiyel, 10(VIII,62); Ahkam, 20(VIII,112); Salat, 31(I,105); Mezalim, 16(III,101); Müslim, Ekziya, 5(II,1337); Birr, 88-91, 94, 95(III,207-209); Fezail, 140(II,1835).

⁸⁸ Şevkani, 69; Ayrıca bkz. Ebu Reyeye, 76; Bakan, 62.

⁸⁹ Şehavi, IV,97; Şevkani, 69.

⁹⁰ Aynı Yerler

⁹¹ Hadid, 57/10.

üstünlüklerini takdir etmektedirler. Zira, ashab arasında diğerlerinden önce müslüman olan ve bütün ömrünü Rasûlullah'ın yanında geçirenler, O'nunla birlikte savaflara iştirak edenlerin yanında, O'nunla birlikte var olma ve Tevhid mücadelesi verenler, İslam'ın yücelmesi için çalışanlar, bu uğurda müşrikler tarafından baskı, zulüm ve işkencelere maruz kalanlar, ölümle karşılaşanlar, yurtlarını, mal ve mülklerini, eş ve çocuklarını terk ederek başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar vardır. Bu durumda ashab arasında derece farkı olması gayet doğaldır.

Buna göre Mekke'nin Fethi'nden önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, fetihten sonra harcayan ve savaşanlardan daha faziletlidirler. Daha önce verilen naslarda belirtildiği üzere, Muhacir, Ensar, Ehl-i Bedr ve Hudeybiye Anlaşması'nda Rasûlullah'a biat edenlerin üstünlüklerini belirten ayet ve hadisler çoktur. Naslardaki bu hususları göz önünde bulunduran İslam bilginleri, sahabileri İslam'a girişteki öncelik, hicret ve gazvelere iştiraklarına göre çeşitli derecelere ayırmışlardır. Bu itibarla, tasnifi en çok beğenilen Hakim en-Neysaburi (405/1014), sahabileri, 12 dereceye ayırmıştır. Bunlardan 11. derece, Mekke'nin Fethi günü müslüman olanlar, 12. derece ise, Mekke'nin Fethi günü ve Veda Haccı'nda Rasûlullah'ı gören ve sahabi sayılan çocuklardır.⁹² Mekke'nin Fethi sırasında müslüman olanlarla ilgili Tabatabai'nin şu görüşü ise, oldukça ilgi çekicidir : “Fetih günü, Mekke müşriklerinden iman edenlerin çoğu, sıdk ve samimiyetle iman etmiş sayılmaz. Davet senesi (Mekke'nin Fethi yılı) olayları üzerinde düşünenlerce açıktır ki, Mekke müşrikleri, onların tabiiileri ve özellikle Kureyş'in ileri gelenleri, Fetih günü, çevrelerini saran, İslam askerlerinin çokluğu ve başlarının üzerine çöken parlak kılıçlar olmasaydı, Nebi (s)'e iman etmezlerdi. Hal böyle olunca, onların kalbinde iman nurunun bulunduğunu, gönüllerinde ihlas ve yakinin bulunduğunu, onların hepsinin topluca iman ettiklerini, kalplerinde nifak deprenişi olmadığını söylemek nasıl mümkün olur?”⁹³

Daha önce naslarda belirtilen vasıf ve faziletlerin ashabdan her bir fertte olduğunu söylemek mümkün olmadığına göre, onlardan münafık olanlar ve iman ibresi bir türlü sabitleşmemiş olan

⁹² Hakim, en-Neysaburi, *Ma'rifetü-Ulumi'l-Hadis*, 22-24; İbn Kesir, *el-Baıtü'l-Hasis*, 137 (bkz. dipnot 1).

⁹³ Tabatabai, el-Allame Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fî Tefsiri'l-Kur'an*, XIX, 289-290.

müteredditler hariç, hepsinin samimi müslümanlar olduğu söylenebilir. Fakat hepsinin aynı derecede yararlı işler yaptığı ve fedakarlık gösterdiği söylenemez. Bu konuda bazı İslam alimleri ve İbn Hacer şöyle der : “Hz. Peygamber’le devamlı beraber olan O’nunla gazvelere katılan veya savaşlarda şehit düşen sahabilerin O’nunla devamlı birarada olmayan ve savaşlara katılmayan az konuşan, az yürüyen yahut O’nu uzaktan gören ya da O’nu çocukluğunda gören sahabilere üstünlüğünde hiç şüphe yoktur.”⁹⁴ Bu nedenle diyoruz ki özellikle Mekke’nin Fethi günü ve sonrasında müslüman olan ve kendilerine “**Tüleka**” da denilen sahabilerin⁹⁵, kendilerine nifak isnad edilen sahabilerin⁹⁶ hadis rivayeti açısından incelenmesi gerekmektedir.

Rivayetlerinin araştırılmasında sahabileri diğer ravilerle eşit gören anlayış çerçevesinde birtakım İslam alimleri, Allah’ın bir kimseden razı olmasının, kişinin o andaki işi ve faaliyetinden dolayı olduğu; gelecekte yapacaklarından dolayı olmadığı kanaatindedirler. Yüce Allah, onların dinde ve imandaki değerlerini, faziletlerini, o zamanlardaki faaliyetlerine ve fonksiyonlarına istinaden öne çıkarmaktadır. Yoksa, Rasülullah’ı (s) görenlerin ve O’na iman edenlerin hepsi aynı derecede sahabi değildir. Yüce Allah, Nebilerini birbirlerine üstün kıldığı gibi, müslümanlar arasında da iman ve din açısından derece farklılığı gerçeği bulunmaktadır.⁹⁷ Kütüb-i Sitte’de yer alan “İnsanların en hayırlısı, benim asırımdakilerdir. Sonra onların peşinden gelenler, daha sonra da onlardan sonra gelenlerdir. Sonra öyle bir topluluk gelecek ki, onlardan birinin şehadeti yeminini,

⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, 110.

⁹⁵ **Tüleka**; “Talik” kelimesinin çoğulu olup, genel olarak lügatta: “Bend ve bağından kurtulan, azad edilen ve esaretten serbest bırakılan, salıverilen” anlamına gelmektedir; güler yüzlü, eli açık ve civanmert, dili açık ve fasih konuşan, başkalarına hayır ve ihşanda bulunan kimseler için sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. (bkz. İbn Manzur, X, 227; Asım Efendi, III, 934, 936; Müslim, Cihad, 134 (dipnot 6). Mekke’nin fethi günü esir alındıkları halde Rasülullah’ın kendilerine : “Bugün ben size Hz. Yusuf’un kardeşlerine dediği gibi: “Bugün sizi kınama yok, Allah sizi affetsin. Çünkü O, merhametlilerin en merhametlisidir.” (Yusuf, 92) buyurarak serbest bıraktığı, eman verdiği ve kendilerine iyilikte bulunduğu, ganimet verdiği kimselerdir (Belazuri, *Futühü'l-Büldan*, 57; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, IX, 118; Ayni, *Umdetü'l-Kari*, XIV, 324, 326; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, VIII, 48, 55). **Tüleka’dan bazıları** : Ebu Süfyan Sahr b. Harb, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abdülzaza, Hakim b. Hızâm, Ebu’s-Senabil b. Ba’kek, Safvan b. Ümeyye, Abdurrahman b. Yerbu’, el-Haris b. Hişam, vd. bu konuda bkz. İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, IV, 132-135; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, VIII, 48-55

⁹⁶ Bu konuda bkz. Belazuri, *Ensabü'l-Egraf*, I, 274-277; Ali Salim, İbrahim, *el-Münafikun fi Ahdi Rasulillah*, 428, 429; Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, 226-254.

⁹⁷ İbn Abdilber, I, 2.

yemini de şehadetini geçecektir.”⁹⁸ anlamındaki meşhur hadiste açık ve net bir şekilde, sahabenin tabiinden, tabiinin de etbau’t-tabiinden daha üstün oldukları belirtilmiştir. Ancak buradaki üstünlüğün mahiyet ve çerçevesi hakkında, İslam alimleri arasında bir fikir birliği olmamıştır. Cumhur, bu nesillerle ilgili bir genelleme yaparak sahabenin tamamı tabiinden, tabiinin tamamı, etbau’t-tabiinden daha faziletli olduğunu; bir başka ifadeyle sahabenin herbir ferdinin tabiinden, tabiinin herbir ferdinin etbau’t-tabiinden daha üstün olduğu görüşündedir.⁹⁹ Buna karşılık İbn Abdilber (463/1070) de buradaki üstünlüğün sahabe topluluğunun geneline göre olduğunu; yoksa fert fert herbir sahabenin sonra gelen nesillerin tamamından daha faziletli olmadığını açıklamıştır. O’na göre tabiin ve daha sonra gelen nesillerden bazı kişiler, ahabın bir kısmından daha üstan olabilir; ancak o, bu genellemeden hakkında nass bulunan Bedr gazileri ile Hudeybiye’ye katılan sahabileri istisna etmiştir. İbn Abdilber, hadiste öngörülen üstünlüğün, sahabilerin umumuna göre olduğu yönündeki görüşünü, “Ümmetim yağmur gibidir, evveli mi daha hayırlıdır, sonu mu? bilinmez.”¹⁰⁰ hadisi ile te’yid eder. Ayrıca bu görüşünü takviye için de aşağıdaki rivayetleri öne sürer : “Bir gün Rasülullah’a hitaben Ebu Ubeyde : “Ey Allah’ın Rasulü! Bizden daha hayırlı olan var mıdır? Biz seninle birlikte müslüman olduk; birlikte hicret ettik.” deyince Hz. Peygamber : “Sizden sonra gelip de beni görmedikleri halde iman eden bir topluluk, sizden daha hayırlı olacaktır.”¹⁰¹ buyurur. Yine bir gün Rasülullah şöyle buyurur : “Öyle günler gelecek ki, o insanlardan amel-i salihde (yararlı işte) bulunanlara, elli kişi sevabı verilecektir.” buyurunca, orada bulunanlar, “Onların amellerine nisbetle mi? yoksa bizim işlediğimiz amellere nisbetle mi?” diye sordular da Hz. Peygamber : “Sizlerinkine nisbetle” buyurdu.¹⁰² İbn Abdilber ile aynı paralelde düşünen Nevevi(676/1277) de, sahabenin tabiine ve daha sonrakilere üstünlüklerinin fertlere göre değil, hepsine nisbetle olduğu görüşünü benimser ve bu konuda şunları söyler :

⁹⁸ Buhari, Şehadet, 9(III,151); Ashabı’n-Nebiyy, 1(IV,189); Rıkkak, 7(VII,173); Eyman, 10(VII,224,233); Müslim, Fedailü’s-Sahabe, 210-216(II,1962-1965); Ebu Davud, Sünnet, 10(V,44); Tirmizi, Fiten, 45(V,500), Menakıb57(V,695); Nesai, Eyman, 29(VII,17,18); İbn Mace, Ahkam, 27(II,791); İbn Hanbel, I, 378, 417, 434, 438, 442.

⁹⁹ Nevevi, *Minhac(Şerhü Sahih-i Müslim)*, IX, 419; Sanani, *Sübülü’s-Selam*, IV, 127.

¹⁰⁰ Tirmizi, Emsal, 6 (V,152).

¹⁰¹ Darimi, *es-Sünen*, Rekaik, 31(704); İbn Hanbel, IV, 106.

¹⁰² Tirmizi, Tefsiri’l-Kur’an, 6(V,257-258); Ebu Davut, Melahim, 17(IV,511-512); İbn Mace, Fiten, 21(II,1331).

“İnsanların en hayırlıları” rivayeti, umum üzeredir. Bundan maksat, asrın tamamıdır. Bu ifadeden yola çıkarak sahabileri, geçmiş Peygamberlerden üstün görmek gerekmediği gibi, kadınlarının da, Hz. Meryem, Hz. Asiye vb.’lerinden daha faziletli olduğunu anlamak icab etmez. Maksat, bir asrın tamamını başka bir asra tercihtir.”¹⁰³

Cumhurun, sahabenin toptan adil olduğu; diğer raviler gibi, cerh ve ta’dile tabi tutulamayacağı görüşünün aksine, onların da birer insan olarak tabiatları gereği, hata ve günah işleyebilecekleri, dolayısıyla ravi olarak eleştirilebilecekleri anlayışında olanlar, bu görüşlerine, Yüce Allah’ın kendisine elçi olarak seçtiği Hz. Peygamber’in kendisi hakkında: “Ben ancak bir beşerim, hata da edebilirim, isabet de edebilirim.”¹⁰⁴ ve “Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz.”¹⁰⁵ anlamındaki sözleri vb. lerini esas alırlar. Bu görüş ve kanaati paylaşan muhakkik İslam bilginleri, sahabe arasında da birtakım fasık ve münafıkların bulunduğunu; Rasûlullah’ın vefatından sonra, bazı sahabilerin çizgisini kaybederek irtidat etmiş olduğunu ve hatta nice insanların can ve malının yok edildiği savaş ve fitnelere karıştıklarını iddia ederek, bu görüşlerini te’yid ederler.¹⁰⁶ Bütün sahabenin günahsız ve adil olduğuna hükmetmenin hatalı olduğunu ileri süren bu görüş sahipleri, Kur’an’daki “(Seferden) Onlara döndüğün zaman senden özür dilerler. De ki: (Boşuna) özür dilemeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah, sizin haberlerinizden (aleyhimizde çevirdiğiniz dolaplardan çoğunu) bize bildirmiştir...”¹⁰⁷ mealindeki ayetin, Tebuk seferine katılmak istemeyen 80 kadar sahabe hakkında indirildiğini; onlar arasında da savaştan kaçan, ganimetlere tamah eden ve fitne çıkarıcıların bulunduğunu iddia ederler.¹⁰⁸

¹⁰³ Nevevî, *Minhac*, IX, 418.

¹⁰⁴ Buhari, *Hiyel*, 10(VII,62); *Salat*, 31(I,105); *Mezalim*, 16(III,191); *Ahkam*, 20, 29, 31(VIII,112,116,117); *Müslim*, *Ekziya*, 5 (II,1337); *Fezail*, 140(II,1835); *Birr*, 88, 89, 95 (III,207-209); *Ebu Davud*, *Tahare*, 93(I,160); *Ekziya*, 7(IV,13); *Tirmizi*, *Ahkam*, 11 (III, 624); *Nesai*, *Kudat*, 13, 33(VIII,233,247); *Sehv*, 25, 26(II,28,32); *İbn Mace*, *Ruhun*, 15(II,825); *İkame*, 129, 133 (I, 380, 382); *Ahkam*, 5(II,777); *Malik*, *Ekziya*, 1(II,719); *Darimi*, *Fezailü'l-Kur'an*, 1(828); *İbn Hanbel*, III, 33; V, 41, 454.

¹⁰⁵ *Müslim*, *Fezail*, 141(II,1836); *İbn Mace*, *Ruhun*, 15(II,825); *İbn Hanbel*, V, 16, 298; VI, 128.

¹⁰⁶ *Amidi*, II, 91; *Sehavi*, IV, 98-99; *Şevkani*, 69 – 70.

¹⁰⁷ *Tevbe*, 9/94.

¹⁰⁸ *Sofuoğlu*, *Cemal*, “Şia-i İmamiye’nin Hadis Anlayışı” *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 262; *Ebu Reyve*, 76-88; Ayrıca, *Tebuk Gazvesinde münafıkların tavrı ve onların genel nitelikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yıldız*, 153-163.

3-Sahabenin Adaletini Fitne ve İhtilafın Zuhuruna Kadar Kabul Edenler:

Bu anlayışta olanları üç grupta ele alabiliriz :

a-Şia: Ehl-i Sünnet, Ashabın hepsini adil kabul edip, bu nesli dokunulmaz ilan ederken Haricilerin, Tahkim'den(hakem olayından) sonra Allah'ın emirlerine muhalefet ettiler düşüncesiyle sahabenin ekseriyetini tekfir ettiği gibi, Şia da o günlerde (Cemel ve Sıffin günlerinde) aynı düşünceyle sahabenin cumhurunu tekfir etmiş,¹⁰⁹ hatta aşırı Şia grubu olan Rafiziler sadece kendilerinin tasvib ettiği 17 kadar sahabi dışında diğer sahabileri adil saymamışlardır.¹¹⁰ Şia, Ehl-i Beyt ve onların tarafını tutanların dışında kalan diğer sahabileri sadece adaletsizlikle suçlamakla kalmamakta, aynı zamanda onları irtidat, küfür, fiske ve nifakla da itham etmektedir.¹¹¹ Özellikle Şia anlayışına göre, Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan, iman ve istikameti sağlam olan sahabe, O'nun vefatından sonra bu hallerini kaybetmişlerdir. Hatta gelecekte ne yapacakları bilinmediğinden, onların istisnasız hepsine şefaet etmek istemenin uygun olmadığını işaret eden hadisler bile mevcuttur.¹¹² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sağlığında adil olan bir sahabi, O'nun vefatından sonra bu vasfını kaybetmiş olabilir. Nitekim Rasulullah(s) : "Benden sonra, birbirlerinizin boyunlarını uçuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyin...!"¹¹³ sözleri ve benzerleriyle bu durumu işaret etmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye ahdini bozanlar, dinden çıkanlar ve haktan ayrılanlarla vefatından sonra savaşmasını emretmiştir.¹¹⁴ Hz. Aişe'nin safında yer alıp, karşındakileri öldürenlerin ise cehennemlik olmadığı icma ile sabittir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin savaştığı ve Hz. Ali'nin safında yer alan kimselerin mutlak adil olması da mümkün değildir.¹¹⁵ Ayrıca Yüce Allah, vahyin

¹⁰⁹ Sibai, 129.

¹¹⁰ İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Sibai, 261.

¹¹¹ Amidi, 91; Şevkani, 70.

¹¹² Buhari, Tefsir, 5/14(V,191-192), 21/2(V,240); Rıkak, 45, 53(VII,195,206-208); Fiten, 1(VIII, 87);

Müslim, Tahare, 37(I,217), Salat,53(I,300), Fedail, 29, 32, 40(II,1794-800), vd.

¹¹³ Buhari, Fiten, 8(VIII,91); İlim, 43(I,38); Edahi,5(VI,236-237); Müslim, İman, 118-120(I, 81-82);

Kasame,29(II,1305-1306); Ebu Davut, es-Sünne, 16(V,63); Tirmizi, Fiten,28(IV,486); Darimi,

Menasik,76(465); İbn Hanebel,II,85,87, 104;V, 37, 39,44,45,49,68.

¹¹⁴ Hakim, en-Nisaburi, *Müstedrek*, III, 139-140.

¹¹⁵ Sofuoğlu, 263; ayrıca "Gulatu's-Şia" (Rafiziler, es-Sebe'iyye, el-Beyaniyye, el-Muğiriyye, el-Mansuriyye, el-Cenahiyye, el-Hattabiyye vb. için bkz Bağdadi, Abdu'l-Kahir b. Tahir, *el-Farku Beyne'l-Firak*, 321.

ilk muhatapları ve şahitleri olarak sahabilere hitaben : “*Muhammed, ancak bir Peygamberdir; O’ndan önce de Peygamberler geçmiştir. Şimdi O, ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?...¹¹⁶*” ayeti ile gelecekte bazı sahabilerin irtidat edeceklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla Allah’ın bir kimseden razı olması o anda yaptığı ve yapacağı işlerden dolaydır; gelecekte yapacağından dolayı değildir. Yine Şii anlayışına göre, Hz. Peygamber’in vefatından sonra bazı sahabilerin irtidat ettiği de bilinmektedir. Şöyle ki, birçok sahabe, “**Gadir-i Hum**” günü Hz. Ali’ye biat ettikleri halde Hz. Peygamber’in vefatından sonra biatlarına uymayarak irtidat etmiştir. Bu irtidattan muaf olan ancak birkaç sahabe vardır.¹¹⁷

Şia’nın bir bölümü, “**Gadir-i Hum**” günü biatlarına uyan on civarında sahabe ve Hz. Ali’nin yakınları hariç Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman da dahil olmak üzere sahabenin tamamını tekfir ve cerh etmekte ve diğer sahabilere nefretle bakmaktadır. Onlar, sahabenin masum olduğu anlayışına da karşı olup, adaletlerinin sübutü için tarifteki bu şartların yeterli olmadığı görüşündedirler. Şii’likte kişi, kimin adaletli olduğunu bilirse, onun adaletine hükmeder, O’nun rivayetini kabul eder ve ona Rasûlullah’la (s) sohbeti ve Allah yolundaki gayreti sebebiyle saygı duyar. Kimin de adaletsiz olduğuna hükmederse onun rivayetini kabul etmez.

İleride kimlik ve kişilikleri, İslam Tarihindeki eylem ve aktiviteleriyle rivayetlerinden örnekler vereceğimiz bazı sahabileri küfür, nifak, fık vb. niteliklerle suçlamaları, rivayetlerini reddetmeleri bir tarafa, Şia’nın, ashabın ileri gelenlerine ithamla Ehl-i Sünnet’in temel kaynağı “Kütüb-i Sitte”ye güvenilmez hükmünü vermesi, kabulü mümkün olmayan en derin ayrılık noktalarından birisidir. Şia’dan aşırı fırkalar¹¹⁸ ise sahaebeden olup, Kütüb-i Sitte’de rivayetleri bulunan Mervan b. Hakem’in (65/684), Muğire b. Şube’nin (50/670), Velid b. Ukbé b. Muayt’in (65/680), Busr b. Ertade’nin (70/689), Muaviye b. Ebi Süfyan (60/679) ve Amr b. As’ın (61/680)

¹¹⁶ Al-i İmran, 3/144.

¹¹⁷ Şii’lere göre “**Gadir-i Hum**” günü biatından vazgeçmeyen sahabiler: Selman-ı Farisi (36/656), Ebuzer el-Gıfari (32/652), Huzeyfe b. Yernan (36/656), Mikdad b. Esved (33/653), Ammar b. Yasir (34/654), Sehl b. Hunejf (38/658), Ubade b. Samid (34/654), Ebu Eyyüb el-Ensari (51/671), Huzeyme b. Sabit (37/657), Ebu Said el-Hudri (74/693). Ayrıca bkz. Toksarı Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, 239-240.

¹¹⁸ Özellikle Şia’dan ashaba ve selefte söven Rafiziler, onların Hattabiyye kolu ve Hariciler. Bu konuda bkz. dipnot 115; Suyuti, *Tedribü’r Ravi*, II,325, 326, 327.

adaletlerini ve rivayetlerini¹¹⁹ ahlaki ve siyasi nedenlerle kabul etmezler. Adaletleriyle ilgili bilgi bulunmayan diğer sahabilerin rivayetlerinde ise tavakkuf ederler.¹²⁰

Şia'dan bazıları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekr'e biat etmeleri sebebiyle üç sahabi hariç diğer sahabilerin hepsinin irtidat ettiklerini iddia etmektedirler. Küleyni'nin İmam Ebü Ca'fer'den (Muhammed b. Ali) rivayetine göre o üç kişi : **Mikdat b. el-Esved, Ebuzer el-Gıfari ve Selman-ı Farisi'dir.**¹²¹ Hilafet konusunda Ebu Bekr'e biat etmeyi irtidat, O'na biat etmeyip de Hz. Ali'nin de yanında yer almayı, hidayet ve dine sadakat olarak kabul eden Şia'nın kaynaklarına dayalı olarak Tevhid Bakan'ın belirttiğine göre, son olarak Hz. Ebu Bekr'e biat etmeyenlerin sayısı 12 idi. Zeyd b. Vehb'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ebu Bekr'in hilafet makamına oturmasını ve Hz. Ali'ye takdimini yadırgayan Muhacir ve Ensar'dan sadece 12 kişi vardı. Onlar (Muhacirlerden) : "Halid b. Said b. el-As, Mikdat b. el-Esved, Ubeyd b. Ka'b, Ammar b. Yasir, Ebuzer el-Gıfari, Selman el-Farisi, Abdullah b. Mesud, Büreyde b. el-Eslemi,'dir. Ensardan: Huzeyme b. Sabit, İbn Huneyf, Ebu Eyyub el-Ensari, Ebu'l-Heysen b. et-Teyyihan'dır.¹²² Şia'ya ait bu rivayetler ve benzerlerinden anlaşıldığına göre, ashabın Hz. Ebu Bekr'e biat etmesi bir irtidat hadisesi olarak değerlendirilmekte ve bunun bir yıl sürdüğü veya Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e biat etme zamanına kadar devam ettiği belirtilmektedir. Hz. Ebu Bekr'i halife seçme olayı nasıl dinden dönme ve ahdi bozma olarak kabul edilebilir? Böyle bir düşüncenin gerçekçi olmadığı ve tutarsızlığı ortadadır.

Şii mezheplerinden Ehl-i Sünnete en yakın olan Zeydiyye'ye göre ise çok azı hariç, ashabın hepsi adildirler. Nitekim Zeydiyye

¹¹⁹ Mezkur şahısların burada "Kütüb-i Sitte" ve "Kütüb-i Tis'a"da geçen rivayetlerinin yaklaşık sayılarını vermenin yararlı olacağı kanaatindeyim. Bunlardan, **Mervan b. Hakem b. Ebi'l-As**'ın, mükerrerleriyle birlikte 90'ı Kütüb-i Sitte'de olmak üzere, 190 hadis rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, *Concordance*, VIII, 252. **Muğire b. Şu'be**'nin, mükerrerleriyle birlikte 173'ü Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 215 rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, VIII, 262. **Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt**'ın, mükerrerleriyle birlikte 8'i Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 18 hadis rivayeti için bkz. A.J.Wensinck, VIII, 291-292. **Büsr b. Ertade el-Kureşi**'nin, mükerrerleriyle birlikte 4'ü Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 6 hadis rivayeti için bkz. A.J. Wensinck, VIII, 29. **Muaviye b. Ebi Süfyan**'ın, mükerrerleriyle birlikte 222'si Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 340 hadis rivayeti için bkz. A.J. Wensinck, VIII, 259. **Amr b. el-As**'ın, mükerrerleriyle birlikte 46'sı Kütüb-i Sitte'de olmak üzere 84 hadis rivayeti için bkz. A. J. Wensinck, VIII, 210.

¹²⁰ Muhsin el-Emin, *A'yanü's-Şia*, I, 113-114; Bakan, 139. Ayrıca bkz. Ebu Reyze, 378.

¹²¹ Küleyni, *el-Usul mine'l-Kaşi*, II, 244- 245.

¹²² Bakan, 76 (el-Hoi'nin "*Mu'cemü'l-Rical*"), XXI, 315-320'den ve el-Mamekani'nin, "*Tenkihu'l-Makal*", I, 198'den naklen)

alimlerinden Abdullah b. Zeyd şöyle der : “Adalet”, vacip olan şeyleri eda etmek ve büyük günahlardan kaçınmak olduğuna göre çok azı hariç ashabın hepsi adildirler.”¹²³ İbnü'l-Vezir'e göre bütün mezhepler sahabeyle ilgili bu istisnayı yapmışlardır. Bu istisna sözle olmasa bile fiilen yapılmıştır.¹²⁴

Nitekim Ehl-i Hadis mutlak olarak sahabenin adil olduklarını söylemişler; fakat fert fert sahabeyi incelerken istisna edilmesi gerekenleri istisna etmişlerdir. İbnü'l-Vezir'e (840/1436) göre sahabenin adaleti konusunda görüş beyan edilirken bu istisnadan söz edilmemesinin sebebi, ashab içerisinde adil olmayanların pek nadir olması ve nadir olanın da yok hükmünde sayılması anlayışındandır.¹²⁵ Bir diğer sebep de Kur'an ve Sünnet'in ashabı genel olarak övmesidir. Bu övgüye itibar eden bazı alimler, “Sahabenin genel olarak adil olduğunu” söylemişler; sonra da cerh edilenleri anlatırken Velid b. Ukbe ve Busr b. Ertade gibi sahabileri istisna etmişlerdir.¹²⁶

Bu durumda Şia, prensip olarak bütün sahabeyi adil saymamaktadır. Kuşkusuz Şia'nın hadis rivayetindeki bu tutumu, onların sahabilere karşı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere Şia'nın sahabeyi adalet açısından bir tasnife tabi tuttuğu; bir kısmını adil görüp bir kısmını adil görmediği anlaşılmaktadır. Cemal Sofuoğlu'nun Esat Haydar'dan aktardığı aşağıdaki ifadeler, sahabiler hakkında Şiilerin genel görüşünün üç kısma ayrıldığını göstermektedir:

1-Sahabilerin tamamını adil olarak kabul edenler.

2-Sahabeyi diğer insanlar gibi değerlendirip bir kısmının adil, bir kısmının adil olmadığını iddia edenler.

3- Sahabenin tamamını tekfir edenler, aşırı görüşlü bu üçüncü gurup İslam'la hiç ilgisi olmayan ve İslam dışı düşünenlerdir. Esat Haydar'a göre Şia, bu üç görüşten mutedil olan ikincisini kendisine esas almaktadır.¹²⁷

b-Mu'tezile: Sahabe'nin adaleti konusunda Ehl-i Sünnet mezheplerinden farklı düşünen mezheplerden Mutezile'nin genel görüşü, “Hz. Ali ile savaşanlar hariç, bütün sahabe uduldür.” şeklinde

¹²³ Subhi, Ahmet Muhammm, *ez-Zeydiyye*, 461.

¹²⁴ Sanani, *Tavdihü'l-Efkar*, III, 434-436.

¹²⁵ Sanani, III, 436.

¹²⁶ İbnü'l-Vezir, *el-Avasım*, III, 224.

¹²⁷ Sofuoğlu, 263. Ayrıca aşırı görüşlü Şii gurup (Gulattü's-Şia) için bkz. Dipnot, 115.

formüle edilmiştir.¹²⁸ Görüldüğü üzere Mutezile de Şia'da olduğu gibi sahabenin bir kısmının adil, bir kısmının adil olmadığını ileri sürmektedir.

Mutezile'nin görüşleri konusunda ise Iraki şunları söyler: "Mutezile, Hz. Ali ile savaşan ashabin fasık olduğuna hükmetmiştir."¹²⁹ İbn Hacıp de "Mutezile'nin, Hz. Ali ile savaşanların dışında kalan ashabin adil olduğuna kail olduklarını" söylemiştir.¹³⁰ Bu durumda Mutezile'nin sadece Hz. Ali'ye karşı savaşan ashabi adil saymadığı; fakat diğer sahabileri adil kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mutezile'nin bu görüşüne göre, hakkında ayetlerin indirildiği, faziletine dair yüzlerce hadisin bulunduğu, sünnetin anlaşılması, hadislerin hıfzında, aktarım ve neşrinde hizmeti ile en önde olan Hz. Aişe(57/676), daha hayatta iken bizzat Rasülüllah(s) tarafından cennetle müjdelenmiş olan Zübeyr b. Avvam (36/656) ve Talha b. Ubeydullah (36/656) vb.sahabiler adil sayılmamakta, rivayetleri reddedilmektedir. Ancak Mutezili müelliflerin eserleri incelendiğinde imamlarının hepsinin aynı paralelde olmadıkları ve aynı görüşü paylaşmadıkları görülmektedir.

Mutezile'nin kurucuları ve ilk dönem imamlarından olan Vasıl b. Ata el-Gazzal (131/748) hilafet konusunda ikiye ayrılan sahabe hakkında: "Bu iki guruptan birinin fasık olduğunu, fakat bunlardan hangisine fasık denileceğini bilmediğini" söyler. Buna göre O, Hz. Ali ile iki oğlu Hasan ve Hüseyin, İbn Abbas, Talha, Zübeyr, Hz.Aişe ve Cemel savaşına her iki taraftan katılanların tamamının adaletinden şüphe etmekte ve onları fasıklıkla itham etmektedir. Bu itibarla Vasıl şöyle der: "Eğer Hz. Ali ve Talha veya Ali ve Zübeyr veya Ali tarafından bir adam veya Cemel ashabından biri yanımda şahadet etseler, ben onların ikisinden birinin fasık olduğunu bildiğim için şahadetlerini kabul etmem. Fakat bu iki kişi bir tarafa mensup olurlarsa o zaman şahadetlerini kabul ederim."¹³¹

Böylece Mutezilerin ilk imamlarından Vasıl b. Ata, Hz. Ali, Talha ve Zübeyri, Rıdvan beyatına katılanlardan olmalarına rağmen fasık saymakta, onların adaletlerinden şüphe etmekte, onların şahadet ve rivayetlerini kabul etmemektedir. Yine ilk Mutezile imamlarından Amr b. Ubeyd ise Vasıl'ın Cemel ashabıyla ilgili görüşlerine

¹²⁸ İbn Kesir, *el-Baisü'l-Hasis*, 135; Suyuti, II, 214; Şevkani, 70; Sehavi, IV, 98.

¹²⁹ Sehavi, IV, 98.

¹³⁰ İbn Kesir, 135; es-Suyuti, II, 214; Sehavi, IV, 98.

¹³¹ Bağdadî, 120; Ayrıca bkz. Şevkani, 70,

katılmakta ve hatta daha da ileri giderek her iki tarafta bulunan sahabilerin hepsinin de fasık olduğuna hükmederek hiçbirinin şahadetini kabul etmemektedir.¹³² Buna göre Amr, vasıldan daha ileri giderek, Hz. Ali ve Cemal tarafının her ikisinin de toptan feskına hükmettiği için aynı taraftan olsalar da iki kişinin şahitliklerini kabul etmeyeceğini belirtmektedir.¹³³

Bu iki Mutezili imamdan sonra gelen Nazzam (231/845) ise, Mutezile'nin sahabilere karşı saldırılarını yoğunlaştırarak sürdürmüştür, O, bu durumla adeta Şia'dan Rafizilere benzemektedir. Nazzam, sahabenin büyüklerini cehalet ve nifakla itham ederek onları dinin ahkâmını bilmeyen fasık kimseler olarak görmektedir. O, sahabenin icmâmı reddetmekte ve delil olarak kabul etmemektedir. Kendi ictihatları ve çıkarlarına göre fetva verdiklerine inandığı için, sahabenin ileri gelenlerini cerhederek onlara saldırmaktadır. Nazzam'ın, verdikleri fetvadandan dolayı suçladığı sahabiler Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ebu Hureyre, Hz. İbn Mesud ve Hz. Huzeyfetü'l-Yemani gibi seçkin kimselerdir.¹³⁴ Nazzam, Rasûlullah'tan sonraki imametinin ancak nasla olduğunu, Nebi (s)'in Hz. Ali'yi nasla belirlediğini, Hz. Ömer'in bunu gizlediğini, onun sakif günü Hz. Ebu Bekr'e beyatı üstlendiğini... Daha da ileri giderek beyat günü Hz. Ömer'in Hz. Fatıma'nın karnına vurarak ceninini düşürmeye sebep olduğunu...¹³⁵ İçki içene 80 sopa vurulmasıyla ilgili fetvası ve Nasr b. Haccac'ı Medine kadınlarının kendisiyle fitneye düşmesinden korktuğu için Basra'ya sürmesinden dolayı Hz. Ömer'i ve yine bazı fetvalarından dolayı da Hz. Ali'yi tanetmiştir.¹³⁶ Nazzam, sahabe hakkındaki tenkitlerini daha da genişleterek saldırılarına devam etmiş; sahabenin ekserisini lanetlemiş, bir kısmını da yalancılık ve dalaletle itham etmiştir.¹³⁷

Bu üç imamdan sonra gelen Mutezili İmam Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (235/849), sahabe hakkında müsbet veya menfi bir hüküm vermektan kaçınmakta, ayrıca Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi halifelerden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda tavakkuf edip kesin bir şey söylememektedir. O, Hz. Ali'nin halife olmasını

¹³² Bkz. Aynı Yerler.

¹³³ Bağdadi, 320.

¹³⁴ Bağdadi, 319; Şehristani, Muhammed b. Abdi'l-Kerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 57.

¹³⁵ Şehristani, I, 57.

¹³⁶ Bağdadi, 319; Şehristani, I, 57.

¹³⁷ Bağdadi, 319; Şehristani, I, 57, 58.

doğru bulmakta fakat o sırada sahabe arasında olan savaşlar (Cemel, Sıffin vb.) hakkında kesin bir kanaat belirtmemektedir. Çünkü O'na göre bilmediğimiz hadiseler hakkında en doğru olan yol, tavakkuf edip bir şey söylememektir.¹³⁸

c-Hariciler: Ehl-i Bidat mezheplerden Hariciler, Hz. Ali ve iki oğlunu, İbn Abbas'ı, Ebu Eyyub el-Ensari'yi, Hz. Osman, Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i tekfir ederler. Kısaca onlar, hakem olayından sonra Hz. Ali ve Hz. Muaviyeden ayrılmayan herkesi ve hatta günahkar ümmeti dahi tekfir etmektedirler.¹³⁹ Hariciler de yalnız sahabilerden kendilerine yakın bildiklerinin hadislerini kabul etmekte; Fitne'den sonraki hadislere gelince Onlar, zalim sultanlara itaat ile itham ettikleri ve bu yüzden cerhettikleri Cumhura muhalefet ederek bu dönemde rivayet edilen hadisleri kabul etmemektedirler. Genel olarak Fitne'den sonra yaşayan sahabilerden gelen rivayetlerin de tamamını reddetmektedirler.¹⁴⁰

4-Sahabenin Genelini Adil Kabul Etmekle Birlikte İstisnaları Olduğunu İleri Sürenler :

Bu görüş sahiplerine göre gerçekte söz konusu adalet, sahabenin tümü için değil yalnızca çoğunluğu için geçerlidir. Onların adaletine delil teşkil eden şey, Allah ve Rasulü'nün övgüsünü ifade eden naslardır. Ancak naslardaki bu övgü sahabeyi özel olarak değil, genel ve kurumsal olarak ele almıştır. İlgili haberleri incelediğimizde ashabın tümünü hem kabiliyet, ilim ve anlayış hem de adalet bakımından eşit tutmanın doğru olmadığını görürüz. Onlar, insan olmaları hasebiyle de Yüce Allah'ın mahlukatı için koyduğu değişmez sünnetine tabii idiler. Hiç kuşkusuz sahabe de ilim, anlayış, idrak ve kavrayış bakımından şu dünya hayatında yaşayan diğer insanlar gibi farklı derecedeydiler. Nitekim İbn Haldun (803/1405), sahabeyle ilgili olarak şunları söyler : "Sahabenin hepsi, fetva ehli olmadığı gibi din de hepsinden alınmazdı. Bu özellik, ancak Rasülullah(s)'den aldıkları ve O'nu duyanlardan elde ettikleri bilgiler ve ileri gelen sahabilerden olmalarından dolayı Kur'an'ın taşıyıcılığını yapan, O'nun nasihini ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini bilen sahabilere mahsustur ki onlar, bu sebeple "kurra" (Kur'an okuyucuları) olarak bilinirlerdi. O zaman Araplar, okuma-yazması olmayan bir milletti. O günlerde

¹³⁸ Bakan, 158 (Kadı Abdülcabbar, el-Muni, XX, 58'den naklen).

¹³⁹ Bağdadi, 321.

¹⁴⁰ Sibai, 130 – 131; Ebu Reyze, 378.

onlardan Kitab'ı okuyanlar az olmasından dolayı bu vasfı alıyorlardı. İslam'ın ilk döneminde durum böyleydi yani okuma yazma bilenler azdı".¹⁴¹ Ancak aşağıdaki rivayetler, bize daha sonraki dönemlerde sahabenin bilim ve kültürel seviyelerinin farklılaştığını göstermektedir. Bu farklılaşmayı doğrular mahiyette sahabe Muhammed b. Sehl b. Ebi Hayseme şöyle der: Rasûlullah döneminde fetva verenler Muhacirlerden üç, Ensardan üç kişiydiler. Onlar, Muhacirlerden : Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali; Ensardan : Übeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel ve Zeyd b. Sabittir.¹⁴²

Mesruk (63/683) da sahabe ilminin şu 6 kişiye dayandığını söyler ve Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ebü'd-Derda, Zeyd b. Sabit'in adlarını sayar. Bu altı sahabenin ilminin de Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'da nihayete erdiğini (dayandığını) ilave eder.¹⁴³ Abdurrahman b. el-Kasım da babasından naklen şöyle der: "Hz. Ebu Bekr'e bir konu getirildiği zaman O, Muhacirlerden : Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'yi; Ensar'dan : Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit'i çağırırdı. İnsanların fetvaları ancak bu kişilerle görüşülürdü. Hz. Ebu Bekr böyle yaptı; Hz. Ömer de aynı kişilere fetva danışmaya devam etti."¹⁴⁴

Rivayetlerde belirtildiği üzere sahabe fakihlerinden en meşhurları ve en çok fetva sahibi olanları şu yedi kişiydi : Ömer b. Hattab (23/643), Ali b. Ebi Talib (40/660), Abdullah b. Mesud (32/652), Aişe bnt. Ebi Bekr(58/677), Zeyd b. Sabit (45/665), Abdullah b. Abbas (68/687) ve Abdullah b. Ömer (74/693).¹⁴⁵

Şa'bi'den nakledildiğine göre sahabe arasında ilim şu 6 kişiden alınırdı : "Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, Zeyd b. Sabit. Bu kişilerin de verdikleri ilim ve fetvaları birbirine benzer, birbirlerinden iktibas ederlerdi. Hz. Ali, Übeyy b. Ka'b ve Ebu Musa el-Eş'ari'ye gelince, bu zevatın da ilim ve fetvaları birbirine benzer ve birbirlerinden iktibas ederlerdi."¹⁴⁶ Nitekim Hanefi Usulcüsü Serahsi (483/1090?), ravilerin kısımları ve delil olma yönünden haberleri değerlendirirken ravileri, **ma'ruf** olan ve **meçhul** olan raviler şeklinde kategorize

¹⁴¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 446. Ayrıca İslam geldiği zaman Kureyslilerden okuma-yazma bilenler için bkz. Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 660; Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, 46.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, II, 350.

¹⁴³ İbn Sa'd, II, 351; İbn Salah, 297; Suyuti, II, 218.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, II, 350.

¹⁴⁵ İbn Kayyum el- Cevzi, *l'lamü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemin*, I, 9.

¹⁴⁶ İbn Salah, 297.

etmekte¹⁴⁷; ilk dört halife ve Abadileyi (Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr)¹⁴⁸ Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Ebu Musa el-Eşari ve Hz. Aişe'yi fıkıh ve ictihatlarıyla ma'ruf olan sahabilerden sayarken **Muksirundan**¹⁴⁹ olan Ebu Hureyre, Enes b. Malik ve bu ikisi dışında Rasûlullah (s) ile uzun süre sohbeti olanları rivayetleriyle ma'ruf ve fakat fikhîleri az olanları meçhul sahabiler olarak tanımlamaktadır. Yine Serahsi, Vabise b. Ma'bed, Seleme b. Muhibik (Muhabbik), Ma'kil b. Sinan el-Eşcai gibi sahabileri de meçhul raviler kategorisinde değerlendirmektedir.¹⁵⁰

Ayrıca rivayetlerini kabul noktasında da sahabilerin birbirlerine karşı farklı tavırları göze çarpmaktadır. Örnek olarak Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ı bir meseleden dolayı doğrularak O'na: "Sen bize göre adil ve hoşsun." diyerek haberiyle yetinmesine rağmen, isti'zan (izin isteme) hadisinde¹⁵¹ aynı Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari'ye: "Bu sözünde sana şahitlik yapacak birini getir!" diye emir vermiştir.¹⁵² İmam Müslim'in Tavus b. Keysan'dan naklettiği bir başka örnekte de: "Güvenilir ravi Büşeyr b. Ka'b, İbn Abbas'ın yanına gelerek hadis rivayet etmeye başlar. Bunun üzerine İbn Abbas Büşeyr'e iki defa: "Söylediğin şu hadisi tekrar et!" der, o da tekrarlar. O zaman İbn Abbas "(Bu hadisi) bilmiyorum." der. Bunun üzerine Büşeyr: "Tüm hadislerimi tanıdın da bunu mu inkar ettin, yoksa tüm hadislerimi inkar edip de bunu mu tanıdın?" diye sorar. O zaman İbn Abbas şöyle cevap verir: "Biz Rasûl hakkında yalan söylenmediği zaman da hadis rivayet ederdik! Ne zaman ki insanlar zor ama kolay olana yöneldi; işte o zaman onlardan hadis rivayetini terk ettik."¹⁵³

Yine Müslim'in Mücahit'ten aktardığına göre Büşeyr b. Ka'b el-Adevi İbn Abbas'ın yanına gelir ve hadis rivayet etmeye başlar. O,

¹⁴⁷ Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, I, 338.

¹⁴⁸ **Abadile**: "Abdullahlar" demek olup, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr kastedilmektedir. Abdullah b. Mesud'a gelince, devamlı ibadetle meşgul olması ve erken ölümü, O'nun Abdullahlar arasına girmesine engel teşkil etmiştir. Bkz. İbn Salah, 296.

¹⁴⁹ **Muksirun**: Rasûlullah'tan rivayeti çok olan (1000 hadis ve üzerinde olan) yedi sahabeye denir. Onlar: Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik, Hz. Aişe, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah ve Ebu Said el-Hudri'dir. Bkz. İbn Salah, 296; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 285; Yardım Ali, *Hadis I-II*, 72.

¹⁵⁰ Serahsi, I, 338, 339-342.

¹⁵¹ Buhari, *İsti'zan*, 13(VII,130); Müslim, *Adab*, 33, 34, 35, 37(II,1694-1697); Ebu Davud, *Edeb*, 137(V,370-372); Tirmizi, *İsti'zan*, 3(V,53-54); İbn Mace, *Edeb*, 17(II,1221); Darimi, *İsti'zan*, 1, 2, 3(760); İbn Hanbel, III, 6, 19, 221; IV, 393, 397,400.

¹⁵² Zehebi, *Siyer-i A'lemü'n-Nübela*, I, 48, 58.

¹⁵³ Müslim, *Mukaddime*, 7 (I, 12).

sürekli “Allah Rasulü buyurdu ki... Allah Rasulü buyurdu ki...” demeye devam eder. İbn Abbas O’na aldırış etmez. O zaman Buşeyr : “Ey İbn Abbas bana ne oluyor ki (söylediğim) hadislere kulak vermediğini görüyorum? Sana Allah Rasulü’nün hadisini söylüyorum, beni dinlemiyorsun!” diye uyarır. Bunun üzerine İbn Abbas: “Bir zamanlar biz de “Allah Rasulü şöyle buyurdu” diyen kimseyi duyunca gözlerimiz yaşarır, pür dikkat onu dinlerdik. Zaman geldi, halk zor ama kolay olanı seçti, onlardan yalnız bildiklerimizi alıp kabul ettik.” diye cevap verir.¹⁵⁴

Sahabenin adaletinden maksat, onların bütün masiyetlerden hata ve nisyandan masum oldukları anlamında değildir. Elbette sahabiler de insan olmaları sebebiyle gerek Rasülullah zamanında gerekse O’nun vefatından sonra bazı günahlar işlemişler, hata ve yanlışlara düşmüşlerdir. Çünkü vahyin ilk şahitleri ve aynı zamanda haram ve günahlardan bahseden ayetlerin ilk muhatapları sahabe idi. Dolayısıyla ashabin faziletleri, kusurları, hata ve sevapları beraberce düşünülmeli ve bu türden Hz. Peygamber’in bazı ashabıyla yaşadıkları ve uyguladıkları gözardı edilmemelidir. Bu türden yaşananlara örnek olarak Yüce Allah’ın, “*Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirdiğinde O’nu araştırın...*”¹⁵⁵ ayeti birçok meşhur hadis ve tefsirlerde belirtildiğine göre sahabiliği kesin olarak bilinen Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt (61/680) hakkında indirilmiştir.¹⁵⁶ Görüldüğü üzere Velid’in kendi vehmine dayalı olarak gönderildiği kavmin irtidat ettiğini söylemesi büyük bir hatadır, fısktır. Ayette bu eylemi yapan kimse “fasık” olarak nitelendirilmekte ve böylelerinin getirdiği sözlerin araştırılması ve bu tür sözlerle hükmedilmemesi istenmektedir. Daha Hz. Peygamber aralarında iken sahabeden vaki olan günah ve yanlış bir örnek de Buhari ve Müslim’in sahihlerinde anlatılan Mekke’nin fethi gibi kritik, önemli ve zorlu bir proje sırrını izinsiz olarak Mekke’deki akrabalarına sızdırma şeklindeki Hatib b. Ebi Belta’a’nın (30/650) yaptığı eylemdir. Bu önemli sırrı sızdıran

¹⁵⁴ Müslim, Mukaddime, 7 (I, 13).

¹⁵⁵ Hucurat, 49/6.

¹⁵⁶ Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber Velid b. Ukbe’yi zekat memuru olarak Mustalık Oğullarına göndermiş; önceden O’nunla Mustalık Oğulları arasında bir sorun olduğundan yaklaştığı zaman kendisini karşılamaya gelenlerden korkup geri dönmüştü. Rasülullah’a geri dönüp Mustalık Oğullarının irtidat ettiklerini ve zekat vermek istemediklerini haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber durumu tahkik için onlara Halid b. Velid’i göndermiş; Halid ise onları güzel bulmuş ve nihayet Velid’in yanlış beyanda bulunduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeple Velid hakkında yukarıdaki ayet indirilmiştir. Bkz. Vakidi, *Meğazi*, 980-981; Taberi, *Camiu’l-Beyan*, XVI, 78; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an*, XVI, 311; İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim*, IV, 308 - 309.

Bedir ashabından Hatib b. Ebi Belta'a, takip edilip yakalanınca sırf akrabalık akdine dayalı olarak bu işi yaptığını söyler. Hatib'in bu eylemi bazı sahabiler tarafından ihanet ve nifak kabul edilerek öldürülmesi istendiğinde Hz. Peygamber bunu engeller ve bunun üzerine Yüce Allah Hatib hakkında: "Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin..."¹⁵⁷ ayetini indirir.¹⁵⁸

Allah Rasulü hayattayken söylenen yalanlardan, yapılan iftiralardan bir diğeri de Abdullah b. Büreyde yoluyla İbnü'l-Hatib el-Eslemi'den nakledilen şu rivayettir : "Medine'ye iki mil uzakta Beni Leys kabilesine ait bir semt vardı. Birgün oraya üzerinde yeni elbisesi olan bir adam gelir ve şöyle der: "Bu elbiseyi bana Allah Rasulü giydirdi ve bana, mallarınızda ve canlarınızda dilediğim gibi hükmetmemi emretti." Oysa bu adam cahiliyye döneminde bu semtten bir kadınla nişanlanmış, ancak halk, kadını onunla evlendirmemişti. Adam nişanlandığı kadının yanına gitmiş; bu arada semt sakinleri de işin doğruluğunu öğrenmek için Allah Rasulü'ne bir elçi göndermişti. Rasulüllah söz konusu şahıs için : "O Allah düşmanı yalan söylemiş! Eğer onu diri bulursanız –ki bunu zannetmiyorum– boynunu uçurun; eğer ölü bulursanız, cesedini yakın." şeklinde emir vermiştir. Takip için Allah Rasulü'nün gönderdiği kimseler tarafından bulunan ölü cesedin, bir engerek yılanı tarafından zehirlendiği ve sonra aynı şahıslar tarafından cesedinin yakıldığı mervidir.¹⁵⁹

Çeşitli versiyonlarıyla İbn Büreyde rivayetini "el-Mevzuat" adlı eserinde ele alan İbnü'l-Cevzi (597/1200) her ne kadar onu uydurma bir rivayet olarak görüp ravilerini tetkike dahi gerek duymasa da, O'nun bu değerlendirmesi elbette bu rivayetle ilintilendirilen "Kim bana bilerek yalan isnad ederse, cehennemden yerine hazırlansın..."¹⁶⁰ anlamındaki en mütevatir seviyedeki hadisle ilgili olmayıp, söz konusu Bureyde rivayeti ve bu rivayetin mütevatir hadise vürud sebebi olarak gösterilmesiyle alakalı olsa gerekir. Ancak

¹⁵⁷ Mümtahine, 60/1.

¹⁵⁸ Vakidi, *Kitabü'l Mağazi*, II, 798; Buhari, *Mağazi*, 46 (V,89); Tefsir, 60/1 (VI, 60); Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 161 (II, 1941).

¹⁵⁹ İbn Hazım, *el-İhkam fi Usulü'l-Ahkam*, II, 582; İbn Adıyy, *el-Kamil*, IV, 53-54; İbnü'l-Cevzi, *Kitabü'l-Mevzuat*, I, 55, 56; Tahavi, *Müşkilü'l-Asar*, I, 164; Bkz. Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, 25; Yıldırım, *Enbiya, Hadis Problemleri*, 16, 17.

¹⁶⁰ Buhari, *İlim* 38 (I, 35,36); Cenaiz 34 (II, 81); *Enbiya* 50 (IV, 145); *Edeb* 109 (VII,118); Müslim, *Zühd* 72 (III, 2298-2299); *Ebu Davud, İlim*,4 (IV, 63); *Tirmizi, Fiten*, 70 (IV, 524); *İlim* 8, 13 (V, 35-36); *Tefsirü'l-Kur'an*, I (V,199); *İbn Mace, Mukaddime*, 4 (I, 13-14); *Darimi, Mukaddime*, 25 (76-77),46 (136); *İbn Hanbel*, II, 47, 83, 123, 150, 159, 181, 202, 214.

klasik İslam alimlerinden İbn Hazm (456/1064) ve çağdaş İslam alimlerinden Ahmed Emin (1374/1954), M. Zübeyr Sıddıki, Ebu Zehv, el-Edlebi ve Yaşar Kandemir vb. kimseler, İbnü'l-Cevzi'nin aksine İbn Ebi Bureyde rivayetini, en mütevatir konumdaki "Kim bana bilerek yalan isnad ederse..." hadisiyle ilgili görmektedirler. Aynı kimseler bu hadise dayalı olarak daha Rasûlullah zamanında hadis uydurma eyleminin başladığını da ileri sürmektedirler.¹⁶¹ Lafzı ve manası kesin olup, içlerinde Aşare-i Mübeşşere'nin de bulunduğu en az 40, bazılarına göre 62¹⁶², 70, 100 veya 200 sahabe tarafından rivayet edilmiş olan en mütevatir konumlu bu hadis, bize daha bir şahit ve denetleyici olarak Rasûlullah (s) aralarında iken kendisine yalan isnadından sahabeyi sert bir şekilde sakındırdığını; çeşitli platformlarda huzurdaki ashâbı ve gelecekteki ümmeti uyardığını göstermektedir. Zeynüddin el-İraki'ye (806/1403) göre ise bu rivayet mutlak kizb hakkında olup, bu lafızda hadis rivayet eden sahâbi sayısı 70'i geçmemektedir.¹⁶³

Bu türden bir diğer eylem, Fetih günü Havazin kabilesinin hazırlıklarını duyan Allah Rasûlü, onlar arasına haber toplamak üzere Abdullah b. Ebi Hadred el-Eslemi'yi gönderir. Abdullah bilgi edinmek üzere onlar arasında kalır, onları dinler ve onların Malik b. Avf komutasında savaşa hazırlandıklarını Rasûlullah'a haber verir. Hz. Peygamber, Abdullah'ın haberini Hz. Ömer'e haber verince, Hz. Ömer, "İbn Ebi Hadred yalan söylemiş." der. Bunun üzerine Abdullah, Hz. Ömer'e : "Ey Ömer, eğer beni tekzip ediyorsan, hak olan bir çok şeyi, benden daha hayırlı olanları da tekzip etmişindir!" der. Buna kızan Hz. Ömer Rasûlullah'a : "Ey Allah'ın Elçisi! İbn Ebi Hadred'in ne söylediğini duyuyorsun." diyerek Rasûlullah'ın müdahalesini ister. Bunun üzerine Allah Rasûlü Hz. Ömer'e : "Ey Ömer! Sen dalalette idin, Allah seni hidayete erdirdi." buyurarak O'nu teskin eder."¹⁶⁴

Yine bazı güvenilir rivayetlerde bazı seçkin sahabilerin bile daha Rasûlullah hayattayken önemli ve kritik anlarda birbirlerini nifak ve yalanla suçladıkları anlatılmaktadır. "İfk" olayında Hz. Aişe'ye iftira edenlere karşı, Rasûlullah'ın (s) insanlardan yardım istemesi

¹⁶¹ İbn Hazm, II, 582; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, 210-211; Kandemir, 25; Yıldırım, 16-17.

¹⁶² İbn Salah, 268-269; Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 176-177; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 88; Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve İstihlaları*, 118-119; Babanzade, I, 103.

¹⁶³ Suyuti, *Tedribü'r-Ravi*, II, 177; Babanzade, I, 103.

¹⁶⁴ İbn Hişam, IV, 84. Ayrıca bkz. Taberi, *Tarihü't-Taberi*, III, 73; Zehebi, el-*Meğazi*, 57.

üzerine Evs Kabilesinden Sa'd b. Muaz, Hazrec'den Sa'd b. Ubade ayağa kalkarak Rasülullah'a destek sözü vermişler ve bir an kabilecilik taassubuna kapılarak her iki taraf birbirlerini yalan ve münafıklıkla suçlamışlardır.¹⁶⁵ Bunlardan Sa'd b. Ubade, birinci Akabe biatından sonra müslüman olan ve İkinci Akabe Biatı'nda bulunan müslümanlardandır. Birçok gazvede Hz. Peygamber ile birlikte savaşan seçkin sahabilerden biridir.¹⁶⁶ Useyd b. Hudeyr ise, ikinci Akabe Gecesi, Rasülullah (s) tarafından Evs üzerine nakib (temsilci) olarak atanan Ensar müslümanlarından.¹⁶⁷

Onların işlediği günah nevinden bir başka ilginç olay da, Cuma Namazı'nın farziyyetinden sonra bazı sahabilerin Rasülullah'ı hutbe makamında yalnız bırakıp ticaret ve eğlenceye koşmalarıdır.¹⁶⁸ Allah'ın emrine muhalefet edip, ticaret ve eğlenceye dalarak hutbe makamında Rasülullah'ın (s) yanından ayrıldıkları bu durum Kur'anda şöyle ifade edilir: “ *Bir ticaret ve eğlence gördüklerinde hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır; Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*¹⁶⁹

Henüz Rasülullah hayattayken O, bazı kimselerin yalan ve iftira türü hatalarını gördüğünde onları cezalandırmış ve onlara karşı müslümanları uyarılmış; ayrıca sahabeden içki içen, zina ve hırsızlık yapanlara da cezalarını vermiştir. Bazı haberlerde aralarında Bedir Ashabından Mistah b. Esase (34/654)'nin de bulunduğu “ifk” ehlini (Mistah b. Esase, Hassan b. Sabit, Hamne bt. Cahş) celdelediği (sopalayarak cezalandırdığı) dahi rivayet olunmaktadır.¹⁷⁰ Ancak özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, gerek dini hassasiyetlerinin zayıflaması gerekse kendi nefisleri söz konusu olduğu için, cezaları uygulamada bu şekilde titiz ve adil olamamışlardır. Onların birbirlerine davranışlarına baktığımızda bu eksikliği görmek mümkündür. Bizzat Rasülullah'ın kendisi de vefatından sonraki ashabıyla ilgili endişe ve uyarıları da bu durumu

¹⁶⁵ Vakidi, II, 431-432; İbn Hişam, III, 248; Buhari, Tefsiri'l-Kur'an, 24/6 (VI, 5-9); Müslim, Tevbe, 56 (III, 2129-2134); Tabarani, *Mu'cemü'l-Kebir*, XVIII, 73.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *el-Isabe*, II, 30, 37.

¹⁶⁷ İbn Hişam, II, 85; İbn Abdilber, *el-Istiab*, I, 92-93; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, I, 92; Babanzade, II, 244.

¹⁶⁸ Buhari, Tefsiri'l-Kur'an, 62/2 (VI, 63); Tirmizi, Tefsiri'l-Kur'an, 63/2 (V, 414).

¹⁶⁹ Cuma, 63/11.

¹⁷⁰ İbn Hişam, III, 248; Abdurrezzak, *el-Musannef*, V, 419; Diyarbekri, Hüseyin Muhammed, *Tarihu'l-Hamis fi Ahvali Enfesi'n-Nefis*, I, 425; Ayrıca bkz. Taberi, *Tarihu't-Taberi*, II, 611-616; Taberi, *Camii'l-Beyan*, XVIII, 81-84.

te'vid etmektedir. Nitekim Rasûlullah(s): "...Yıldızlar gökyüzünün güven kaynağıdır; onlar yok olduğu zaman gökyüzüne vadolunan şeyler (tehlikeler) gelir çatar. Ben de ashabım için güven kaynağıyım; ben gittiğim(öldüğüm) zaman ashabıma vadolunan şeyler (tehlikeler) gelir, çatar..."¹⁷¹ hadisi ve "Benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olmayın!"¹⁷² anlamındaki hadisler, Rasûlullah'ın kendinden sonraki ashabının siretiyle ilgili endişelerini dile getirmektedir. Bir başka hadislerinde O, şöyle buyurur: "Ashabımdan bazıları o hale gelecekler ki, onları görüp de tanıdığımda benden kaçacaklar; yanımdan uzaklaştırılacaklar. Onlar için: "Ey Rabbim! Bunlar benim ashabcıklarım." dediğimde bana şöyle denilecek: "Onların senden sonra neler yaptıklarını bilmezsin."¹⁷³ Hz. Ebu Bekr'in kızı Esma'dan gelen bir başka rivayette: "Allah'a yemin olsun ki onlar, senden sonra çok geçmeden ökçeleri üzerinde gerisin geriye döndüler." ibaresi bulunmaktadır.¹⁷⁴

İbn Abbas'tan gelen bir başka hadiste de Allah Rasulü: "Sizler yalınayak ve çıplak haşrolacaksınız. Ashabımdan bazıları sol tarafa (ateşlikler arasına) alınır da ben: "Ashabım! Ashabım!" diye çağırırım. O zaman denir ki: "Sen onların arasından ayrıldıktan sonra ayaklarının üzerinde (gerisin geriye) dönüverdiler." Ben de o zaman salih bir kul olan Hz. İsa'nın dediği: "Onların arasındayken onların şahidiydim (onların arasında kontrolcü idim)."¹⁷⁵ sözünü söylerim.¹⁷⁶ Bir başka versiyonunda aynı hadis: "Senden sonra onların neler çıkardıklarını bilmezsin!" ifadesiyle son bulmaktadır.¹⁷⁷ Diğer birtakım rivayetler de şöyledir: "Kıyamet günü ashabımdan bir topluluğun "Havz"¹⁷⁸ın etrafından kovulduklarını göreceğim ve "Ey Rabbim! (Onlar) benim ashabım!" diye nida edeceğim. O zaman Yüce Allah: "Senin, senden sonra gelen ashabının neler çıkardıklarına dair hiçbir bilgi yoktur." diyecek.¹⁷⁸ Enes b. Malik, Ebu Said ed-Hudri ve

¹⁷¹ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 207 (II, 1961).

¹⁷² Buhari, İlim, 43 (I, 38); Edahi 5 (VI, 236-237); Fiten 8 (VII, 91); Müslim, İman, 118-120 (I, 81-82); Kasame, 29 (II, 1305-1306); Ebu Davud, Sünne, 16 (V, 63); Tirmizi, Fiten, 28 (IV, 486); Darimi, Menasik, 76 (465); İbn Hanbel, II, 85, 87, 104; V, 37, 39, 44, 45, 49, 68.

¹⁷³ Buhari, Tefsirü'l-Kur'an, 5/14 (V, 191-192); 21/2 (V, 240); Rıkak, 45 (VII, 195), 53 (VII, 206-208); Fiten, 1 (VII, 87); Müslim, Tahare, 37 (I, 217); Salat, 53 (I, 300); Fedail, 29, 32, 40 (II, 1794-1800)vd.

¹⁷⁴ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 209); Fiten, I (VIII, 86).

¹⁷⁵ Maide, 117.

¹⁷⁶ Buhari, Enbiya, 8, 48 (IV, 142-143); Tefsirü'l-Kur'an, 22 (IV, 240); Tirmizi, Kıyame, 3 (IV, 616); Tefsirü'l-Kuran, 22/4 (V, 321-322); Nesai, Cenaiz, 119 (IV, 117-118); İbn Hanbel, I, 253.

¹⁷⁷ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 206-208); Fiten, 1 (VIII, 87); Müslim, Tahare, 39 (I, 218); Fezail, 28, 29, 30, 32, 40 (II, 1794-1800); İbn Hanbel, V, 48, 50.

¹⁷⁸ Buhari, Rıkak, 53 (VII, 206-208).

İbn Mesud'dan bu anlamda daha bir çok hadis bulunmaktadır.¹⁷⁹ İbn Hişam yoluyla Ala b. Müseyyeb'in babasından aktardığı bir haberde de şöyle anlatılır : “Babası, Bera b. Azib'le karşılaştığında O'na: “Ne mutlu sana! Rasulullah(s) ile arkadaşlık yaptın, ağacın altında O'na biat ettin!” der. Bera O'na : “Ey Kardeşimin oğlu! Rasulullah'tan sonra neler çıkardığımızı sen bilmezsin!” diye cevap verir.¹⁸⁰

Saadet Asrı'nda Yüce Allah'ın kendisine bildirmesi ve güçlü basireti sayesinde tanıdığı münafıkları, nebevi feraset ve siyasetiyle idare eden ve müslümanlara zararsız hale getiren Allah Rasulü,¹⁸¹ aynı yetenek ve donanımıyla vefatından sonra da sahabilerin ne duruma düşeceklerini, o günkü saflık ve temizliklerini koruyamayacakları endişesini muhtelif şekillerde, Veda Haccı gibi önemli ve kritik anlarda: “Benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyin...”¹⁸² ifadeleriyle dile getirmiştir.

Sahabenin genelini adil olduğunu kabul etmekle birlikte, onların arasından nadir de olsa Kudame b. Mazun, Velid b. Ukbe gibi içki içenler ve ahlaki yönden kusurlu olanlar çıkmıştır. Nitekim sahabenin içinde kılıç korkusuyla müslüman olan, Mekke'nin Fethinde Rasülullah'ın serbest bıraktığı Tülaka'nın, ahlak ve davranışları güzel olmakla beraber, siyasi çizgileri meçhuliyetten kurtulamamış ve iman ibreleri sabitleşmemiş kimseler vardır. Birçoklarının yaptıklarına Rasülullah'ın (s) hakkı ve sahabenin faziletiyle ilgili sözleri için susulmuştur.

Adaleti, sahabenin geneli için düşünen alimler, ashabin özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonraki durumuyla ilgili olarak Talha b. Übeydullah (36/656)'ın Zübeyr b. Avvam (36/656)'ı ve Hz. Aişe (57/676)'yi eleştirdiğini; Hz. Ömer (23/643)'in Ebu Hureyre (58/667)'yi hem eleştirip hem tehdit ettiğini; Halid b. Velid (21/646)'i fasıklıkla, Amr b. As (43/664) ve Muaviye (60/680)'yi ihanetle suçladığını bireysel örnekler olarak verirler. Diğer sahabiler arasında da birbirlerine karşı aşırı sayılabilecek töhmetler ve isnatlar

¹⁷⁹ Buhari, Rıkkak, 53 (VII, 206-207); Fiten, 1 (VII, 87); Müslim, Fezail, 26, 28, 32, 39, 40 (II, 1793-1801); İbn Mace, Zühhd, 36 (II, 1439); Menasık, 76 (II, 1016); İbn Hanbel, I, 257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455; II, 408; III, 18, 62, 166, 349; IV, 313, 351; V, 41, 86, 88, 89, 333, 339, 393, 412.

¹⁸⁰ Buhari, Mağazi, 35 (VI, 65-66).

¹⁸¹ Bkz. Yıldız, 208-209.

¹⁸² Buhari, İlim, 43 (I, 38); Edahi 5 (VI, 236-237); Fiten 8 (VII, 91); Müslim, İman, 118-120 (I, 81-82); Kasame, 29 (II, 1305-1306); Ebu Davud, es-Sünne, 16 (V, 63); Tirmizi, Fiten, 28 (IV, 486); Darimi, Menasık, 76 (465); İbn Hanbel, II, 85, 87, 104; V, 37, 39, 44, 45, 49, 68.

bulduğunu; onlardan bazılarının birbirlerini “kafir”, “fasık” ve “münafık” olarak itham ettiklerini belirtirler. Daha önce de bahsedildiği üzere bunlardan Ammar b. Yasir (37/657), Hz. Osman (35/655)’ı kafir olarak görüp, kanını helal saymış ve onu ihtiyar bunak olarak nitelemiştir.¹⁸³ Hz. Osman, Abdullah b. Mesud’a “münafık” diyerek nifak isnadında bulunmuştur.¹⁸⁴

Hz. Aişe’den rivayet olunan ve O’nun bazı sahabilere bedduasını içeren şu hadis de sahabenin tamamına mutlak adalet isnadı üzerinde bizleri düşündürmelidir: “Zilhicce’nin 4 veya 5. günüydü. Rasülullah öfkeli bir biçimde yanıma girdi. Ben O’na : “Ey Allah’ın Elçisi! Seni kim kızdırdı? Seni kızdıranı Allah cehenneme koysun!” dedim. Rasülullah da bana : “Anlıyor musun? Ben insanlara bir şey (ihramdan sonra başlarını traş etmelerini ve daha sonra yasakları işleyebileceklerini) emrettim. Ama onlar hala emrimi yerine getirmede tereddüt ediyorlar.”¹⁸⁵ buyurdu. Rivayette de görüldüğü üzere Rasülullah’ın huzurunda ashaba cehennemle beddua eden kişi mü’minlerin annesi ve dinimizin üçte ikisinin kendisinden rivayet olduğu Hz. Aişe’dir. O beddua ediyor, Hz. Peygamber de öfkesinin sebebini açıklayarak O’nu bedduadan menetmiyor. Nevevi (676/1277)’nin belirttiğine göre, Rasülullah’ın ashabına kızmasının sebebi, onların şeriatin hükmüne saygısızlık etmeleri ve hükmü kabulde tereddüt etmeleridir. Nitekim sahabenin bazen yaşadığı bu halini Yüce Allah şöyle belirtir : “Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”¹⁸⁶ Nevevi’nin de belirttiği üzere hadiste Rasülullah’ın (s.) şeriatin hükmüne saygısızlık, imanlarındaki tereddüt ve noksanlık sebebiyle de üzüldüğü açıktır.¹⁸⁷

Sahabeye ilgili bütün bu rivayetlerden sonra, çağdaş hadisci Kırbasoğlu’nun da belirttiği üzere olayı insan karakter ve psikolojisi yönünden değerlendirmek gerekiyor. O, durumu şöyle izah eder: “Unutmamak gerekir ki bir ravi hakkında “Adil” hükmünü vermek demek, onun asla yalan söylemeyeceği veya bir sözü naklederken –telkin vb. sebeplerle– hakikat hilafına beyanlarda bulunmayacağı

¹⁸³ Ebu Reyeye, 86, 87.

¹⁸⁴ Abdurrezzak, VI, 316; Beyhaki, es-Sünenü’l-Kübra, VII, 417.

¹⁸⁵ Müslim, Hacc, 130, 131 (I, 879).

¹⁸⁶ Nisa, 4/65.

¹⁸⁷ Nevevi, Sahih-i Müslim bi Şerh-i en-Nevevi, VIII, 155.

anlamına gelmez. Çünkü olaya insan psikolojisi açısından baktığımızda, adil olan herkesin gelecekte asla yalan söylemeyeceği ve her sözün doğru olduğu iddia edilemeyeceği gibi yalancı olanların da her sözünün yalan olduğu ve yalana devam edeceği iddia edilemez.”¹⁸⁸ Sanki Allah Rasûlü, “Ümmetimin en hayırlısı benim zamanımdakiler, sonra onları takib edenler...”¹⁸⁹ şeklindeki meşhur hadislerinde de, sahabenin ümmetin en hayırlısı olma değerini, yalan söylememe koşuluna bağlamaktadır. Zira hadisin devamından anlaşılacağı üzere bu nesiller yalan söyleselerdi, hayırlı olamayacaklardı. Bu hadis ve benzerleri, mutlak sahabenin adaletini gerektirseydi tabiin ve tebeü't-tabiinin de adaletini gerektirir. Çünkü hadisin devamındaki “Sonra onları takib edenler...” ifadesi bunu gerektirmektedir.

Ayrıca “Ashabım arasında 12 münafık vardır ki bunlardan sekizi, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir.”¹⁹⁰ anlamındaki hadis de sahabe arasında nifakın, Rasûlullah'tan sonra devam ettiğini gösteren bir başka delil olmaktadır. Biz burada Allah Rasûlü hakkında gerek hayatında, gerekse vefatından sonra yalan söylendiğini; çeşitli nedenlerle ashabın birbirlerine isnad, iftira, yalan, hakaret ve eleştiriler yaptıklarını doğrulayan bu haberlerle yetiniyoruz. Unutmamalıdır ki gerek Rasûlullah'ın vefatından sonra yaşayan sahabe hakkında söylediklerini gerekse asabın kendi aralarında bütün bu olup bitenleri görmemezlikten gelerek “Sahabeye gelince onların yaygısı dürülmüştür; olan olmuştur...”¹⁹¹ anlayışı ile sahabenin hepsini adil kabul etme, onlardan fitne olaylarına karışanların hatalarını icihad hatası sayma, işledikleri günah ve yanlışları dini hassasiyetlerine ve düşmanların komplosuna veya o günkü koşullarda gerekli olan siyasi tutumlarına hamlederek mazur gösterme, diğer sahabilerin hatalarını da kasıtsız ve küçük günahlar olarak görüp çeşitli şekillerde te'vil etme ve onları kutsama gayreti, bilimin bilimsel uslubüne, gerçeğin ortaya çıkmasının amaçlayan bilimsel gerçekliğe, dini doğmaları ve hakikatları asıllarına uygun sunma erdemliliğine

¹⁸⁸ Kırbasoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 135.

¹⁸⁹ Buhari, Şehadet, 9(III,151); Ashabı'n-Nebiyy, 1(IV,189); Rıkkak, 7(VII,173); Eyman, 10(VII,224,233); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 210-216(II,1962-1965); Ebu Davud, Sünnet, 10(V,44); Tirmizi, Fiten, 45(V,500), Menakib, 57(V, 695); Nesai, Eyman, 29(VII,17,18); İbn Mace, Ahkam, 27(II,791); İbn Hanbel, I, 378, 417, 434, 438, 442.

¹⁹⁰ Müslim, Münafikun, 9, 10; Nevevi, *el-Minhac*, XVI, 125; Davutoğlu Ahmet, *Müslim Şerhi*, XI, 169, 171.

¹⁹¹ Babanzade,19-20; Sıbai, 261.

engel olmanın dışında hiçbir kimseye ve hiçbir şeye yarar sağlamayacaktır. Oysa daha önce belirttiğimiz üzere Allah Resulü'nün kendisinden sonraki ashabının istikamet ve çizgisinden endişe ettiği; onların da kendilerini birer beşer olarak görüp birbirlerine böyle davrandıkları bir gerçektir. Dolayısıyla sıdk ve yalanın, hata ve günahın onlar için de geçerli olduğunu düşünmek, bilimsel açıdan daha gerçekçi, dini hassasiyet cihetiyle daha isabetli olacağı muhakkaktır. Nitekim ravilik vasıflarıyla ilgili olarak Serahsi (483/1090) şöyle der: "Haram olduğuna inandığı halde diğer yasakları işlemekten kaçınmayan kimsenin, haram olduğunu bildiği halde yalanı da önemsemeyeceği açıktır."¹⁹² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sağlığında adil olan bir sahabi, O'nun vefatından sonra bu vasfını kaybetmiş olabilir. Rasulullah'ın ve sahabilerinin yukarıdaki sözleri bunu işaret etmektedir. Buhari'nin aktardığına göre sahabi İbn Ebi Müleyke sürekli : "Ey Allahım! Ayaklarımızın üzerinde geriye dönmekten ve dinimizden ayrılmaktan sana sığınırız!" diye dua ederdi.¹⁹³

İşledikleri bütün bu hatalar, onları sahabilikten değil, bir ravi için gerekli ve sahabe için geçerli vasıf olan "adalet" dokunulmazlık zırhından çıkarmaya yetmez mi? Bu hatalar, onları belki sahabilikten çıkarmaz ama ravideki "adalet" vasfını düşürmez mi? Sahabiler, her ne kadar Rasülullahı görme ve O'nunla sohbet şerefiyle öne çıksalar da yukarıdaki rivayetler ve benzerlerinden onların, özellikle Rasülullah(s)'tan sonraki yaşantıları itibariyle sonraki müslümanlara eşit olduklarına delalet eden, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif tutum ve davranışları görülmektedir.

Yukarıdaki örneklerde ve ilgili rivayetlerde görüldüğü üzere "sahabe" ve "tabiün" nesli kendi aralarında asilerini asi, suçlularını suçlu görürken daha sonraki insanlar onları bazen dindarlıkları ve bazende çıkarları adına son derece kutsayıp yüceltmeye başlamışlardır. Oysa Huzeyfe b. Yeman'ın (36/656), Hz. Peygamber ve sonrasındaki sahabe nifakıyla ilgili olarak : "Bu günün münafıklarından daha kötüsü Rasülullah dönemindeydi. Zira onlar gizliyorlardı, bugün ise açığa vuruyorlar."¹⁹⁴ "Nifak ancak Rasülullah dönemindeydi. Bugün olanlar ise ancak imandan sonra içine düşülen

¹⁹² Serahsi, I, 345, 346.

¹⁹³ Buhari, Rikak, 53 (VII, 209); Fiten, I (VIII, 86); Müslim, Fezail, 27 (II, 1794).

¹⁹⁴ Buhari, Fiten, 21 (VIII, 100); Firyabi, Ebu Bekr, *Sıfatü'n-Nifak ve Zemmü'l-Münafikin*, 49, 50. Ebu Nuaym, *Hilletü'l-Evliya*, I, 280.

küfürdür.” veya “Bugünkü olanlar küfür veya imandır.”¹⁹⁵ şeklindeki rivayetleri ve benzeri rivayetler de bize, sahabenin o günkü durumları itibariyle mutlak anlamda ta'dil ve tezkiiyeye uygun olmadıklarını; onların içinde de “adalet” vasfını taşımayanların olabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Bilindiği üzere İslam inancında Allah'ın bir kimseden razı olması, o anda yaptığı işlerden dolayıdır; yoksa gelecekte yapacaklarından dolayı değildir. Özellikle Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahabe, O'nun vefatından sonra bu hallerini koruyamamışlardır. Bu durumda, 'Sahabiler Rasulullah'a yalan isnad etmemişlerdir.' anlayışı ve 'Sahabilerin tamamı adildir.' Formülosyonunun doğru olduğunu, Rasulullah aralarında iken kabul etsek bile, Ondan sonraki dönemler için bu mümkün görülmemektedir. Çünkü daha önce çalışmamız içerisinde verdiğimiz muhaddislerin geneli tarafından klasik ve sahih kabul edilen meşhur hadis eserlerinde onlarca sahabiden değişik versiyonlarla rivayet edilen, ashabın geneline yönelik: “Senden sonra onların neler çıkardıklarını bilmezsin!...” veya “Senden sonra onların neler yaptıklarını nereden bileceksin?...” ve ‘ (Ashabım!) benden sonra birbirlerinizin boynunu vuran kafirler olarak gerisin geri dönmeyiniz!...’ gibi hadisler ve tarihi süreç içerisinde bu durumu onaylayan aralarında cereyan eden birtakım etkin ve dehşetli siyasi çatışmaların, itham ve iftiraların vuku bulması, “Rasulullah(s)'dan sonra ashabı içerisinde aynı sıdk, samimiyet ve çizgide kalamayanlar olduğunu; bir çoğunun birer hidayet yıldızı olma özelliğini kaybettiklerini işaret etmektedir. Özellikle Rasulullah'ın vefatından sonra yaşayan ashabın durumları, birbirlerine karşı tutum ve davranışlarıyla ilgili daha önce sunduğumuz veriler, sanki “Bir ravi olarak onların bazılarında adalelet vasfını iskat eder.” demeyi bize haklı göstermektedir. Bu nedenle diğer insanlar için varolan hata, sehve ve unutmaya sahabe için de vardır. Beşeri tabiatları gereği diğer insanlar yanılıp günah işledikleri gibi onlar da yanılıp günah işlemişlerdir. Dolayısıyla kişinin sahabi olması, hatasız ve günahsız olduğu anlamına gelmediği gibi mutlak adil olduğu anlamına da gelmez. Bu

¹⁹⁵ Buhari, Fiten, 21 (VIII, 100); Firyabi, 49, 50; Ebu Nuaym, *Hilletü'l-Evliya*, I, 280; İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, XIII, 62; Ayni, XX, 96.

nedenle “**sahabe uduldür**” şeklindeki formülasyon, sahabenin tümü (herbir ferdi) için değil, belki Mukbili'nin dediği gibi çoğunluğu için geçerlidir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bir nesil olarak, sahabenin geneli adil sayılmakla beraber, onların içinde adil olmayanlar da vardır. Onların adaletine delil teşkil eden Allah ve Rasulü'nün övgüsünü içeren naslar ise sahabileri özel olarak değil, genel olarak ele almıştır ¹⁹⁶ veya bu övgüler birtakım sahabilerin o anda yaptıkları işlerden dolayıdır. Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere İbn Abdilberr ve Nevevi gibi muhakkik alimler de bu görüştedirler.

Birer beşer olarak sahabenin hepsinin adil sayılması formülasyonuna karşı yapılan itirazlar ¹⁹⁷ kapsamında biz, çalışmamızın devamında “Tüleka ve Hadis Rivayetindeki Yerleri”(II), “Kendilerine Nifak İsnad Edilen Sahabiler ve Hadis Rivayetindeki Yerleri”(III) konularını bu doğrultuda ¹⁹⁸ örnekleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁹⁶ Ebu Reyve, 71, 76.

¹⁹⁷ Genel olarak sahabenin hepsinin adil sayılmasına karşı yapılan itirazlar ve sahabenin adaletine problem olan konular :

1-Sahabiler arasında istemeyerek ve zorla müslüman olanların veya zayıf imanlı kimselerin (müellefe-i kultip ve tülekanın) bulunması. 2-Sahabiler arasında kendilerine nifak isnad edilenlerin bulunması. 3-Sahabiler arasında irtidat edenlerin bulunması. 4-Sahabiler arasında Ehl-i Kitap kültürlü kimselerin (Yahudi ve Hristiyan alimlerin) bulunması. 5-Sahabiler arasında büyük günah işleyenlerin bulunması. 6-Sahabiler arasında birbirlerini tekfir, tezkib, ta'n ve tenkit edenlerin bulunması. 7-Hz. Peygamber'i ancak çocuk yaşta gören sahabilerin bulunması vb. konulardır. Bu konuda bkz. Bakan , 64.

¹⁹⁸ “Adaleti Sahabenin Geneli İçin Kabul Edip İstisnaları Olduğu” düşüncesi doğrultusunda.

BİBLİYOGRAFYA

- **Abdülaziz** el-Buhari, el-İmam Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrar* (I-IV), Beyrut, 1994.
- **Abdulkadir**, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfhezz li Elfazil Kurani'l-Kerim*, İstanbul, 1984.
- **Acluni**, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas* (I-II), Kahire, t.y.
- **Amidi**, Ali b. Muhammed, *el-Ihkam* (I-II), h. 1402.
- **Asım Efendi**, *Kamus Tercemesi* (I-IV), İstanbul, 1887.
- **Aşık, Nevzat**, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, İzmir, 1981.
- **Aydınli**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.
- **Ayni**, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmet, *Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihü'l-Buhari* (I-XX), Kahire, 1972.
- **Babanzade**, Ahmed Naim, *Buhari ve Tecrid-i Sarih Tercemesi* (I-XII), Ankara, 1970.
- **Bağdadi**, Abdulkahir b. Tahir, *el-Ferku Beyne'l-Firak*, thk. M. Muhyiddin, Beyrut, t.y.
- **Bakan**, Tevhid, *Ashabın Adaleti* (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1993.
- **Belazuri**, Ahmed b. Yahya, *Futuhü'l-Buldan*, Beyrut, 1987.
Ensabü'l-Eşraf, (tahk. Muhammed Hamidullah), Mısır, 1959.
- **Beyhaki**, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra* (I-X), Haydarabad, 1936.
- **Buhari**, Ebi Abdillan Muhammed b. İsmail, *el-Camiü's-Sahih* (I-VIII), İstanbul, 1981.
- **Darimi**, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul, 1980.
- **Davudoğlu**, Ahmet, *Sahih-i müslim Tercemesi ve Şerhi* (I-XI), İstanbul, 1980.
- **Demircan**, Adnan, *Ali -Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2002.
- **Diyarbakri**, Hüseyin Muhammed, *Tarihü'l-Hamis fi Ahvali Enfesi'n-Nefis* (I-V), Mısır, t.y.
- **Ebu Davud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen* (I-V), İstanbul, 1981.
- **Ebu Nuaym**, Ahmed b. Abdullah el-İsbahani, *Hilyetü'l-Evliya* (I-X), Kahire, 1987.
- **Ebu Reyze**, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul, 1988.
- **Elmalılı**, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (I-IX), İstanbul, t.y.
- **Emin**, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Beyrut, 1975.
- **Firuzabadi**, Muhammed b. Yakub, *Kamusü'l-Muhit* (I-IV), Mısır, 1952.
- **Firyabi**, Ebu Bekr, *Sifatü'n-Nifak ve Zemmü'l-Münafikin*, Beyrut, 1985.
- **Hakim**, Ebi Abdillan Muhammed b. Abdillan en-Neysaburi, *Marifetü Ulumi'l-Hadis*, Beyrut, t.y.
el-Müstedrek Ale's-Sahihayn (I-V), Riyad, 1968.
- **Hatib**, Ebi Bekr Ahmed b. el-Bağdadi, *Kitabü'l-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, Beyrut, 1988.

- **Heysemi**, Nureddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecmaü'z-Zevaid* (I-X), Beyrut, 1988.
- **İraki**, Zeynuddin Abdurrahman b. Hüseyin, *Fethü'l-Muğis bi Şerhi el-Fiyetü'l-Hadis*, Beyrut, 1988.
- **İbn Abdilber**, Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri, *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab* (I-IV), Kahire, t.y.
- **İbn Adıyy**, Ebu Ahmed Abdullah b. Adıyy el-Cürcani, *el-Kamil fi Duafi'r-Rical* (I-III), Beyrut, 1988.
- **İbnü'l-Cevzi**, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Aliyy, *el-Mevzuat* (I-III), Beyrut, 1983.
- **İbnü'l-Esir**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Gabe fi Marifeti's-Sahabe*(I-V), Beyrut, t.y.
- **İbnü'l-Esir**, Mecdüddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser* (I-V), Beyrut, t.y. *Camiu'l-Usul fi Ahadisi'r-Rasul* (tahk Abdülkadir Arnavut)(I-XIV), Matbaatü'l-Mellah, 1969.
- **İbn Hacer**, el-Askalani, Şehabuddin Ahmed b. Ali, *Fethü'l-Bari bi Şerhi'l-Buhari* (I-XIV), Kahire, 1987.-
El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe (I-VIII), Beyrut, 1992.
Nüzhetü'n-Nazar, Mısır, 1934.
- **İbn Haldun**, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1900.
- **İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned* (I-VI), İstanbul, 1982.
- **İbn Hazm**, Ali b. Ahmed el-Endelüsi, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam* (I-VIII), Kahire, 1984.
- **İbn Hemmam**, Abdürrezzak, *el-Musannef* (I-XII), Beyrut, 1984.
- **İbn Hişam**, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (I-IV), Kahire, 1987.
- **İbnü'l-Kayyim**, Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, *İ'lamü'l-Müvakkün an Rabbi'l-Alemin* (I-IV), Mısır, t.y.
- **İbn Kesir**, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* (I-IV), Beyrut, 1969.
el-Baisü'l-Hasis, Beyrut, (1408/1987).-
El-Bidaye ve'n-Nihaye(I-VIII), Kahire, 1988.
- **İbn Kuteybe**, Abdullah b. Müslim, et-Dinaveri, *Te'vilü Muhtelifü'l-Hadis*, Kahire, t.y.
- **İbn Mace**, Ebü Abdillan Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *es-Sünen* (I-II), İstanbul, 1982.
- **İbn Manzur**, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab* (I-XV), Beyrut, t.y.
- **İbn Sa'd**, Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra* (I-X), 1985.
- **İbn Salah**, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazuri, *Ulümü'l-Hadis*, (tahk.Nureddin İtr), Dimaşk, 1984.
- **İbnü'l-Vezir**, Muhammed b. İbrahim el-Yemani, *el-Avasım ve'l-Kavasım*, (tahk.Şuayib el-Arnavut) (I-X), Beyrut, 1992.
- **İbrahim Ali Salim**, *en-Nifak Ve'l-Münafikun fi Ahdi Rasulillah*, Kahire, 1969.
- **Kandemir**, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1980.
- **Kasimi**, Muhammed Cemaleddin, *Kavaidü't-Tahdis*, Beyrut, 1987.
- **Kırbaçoğlu**, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999.

Alternatif Hadis Metodolojisi, Ankara, 2002.

- **Koçyiğit**, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara, 1980.-*Hadis Usulü*, Ankara, 1975.
- **Kuleyni**, Ebu Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Usul mine 'l-Kafi*, Tahran, 1389.
- **Kurtubi**, Ebi Abdillan Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkami 'l-Kur'an* (I-XX), Beyrut, 1952.
- **Muhsin**, el-Emin, *A 'yanü 's-Şia* (I-X), thk.Hasan el-Emin , Beyrut 1986.
- **Müslim**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *es-Sahih* (I-III), İstanbul, 1981.
- **Nevevi**,Ebu Zekerıyya Yahya b. Şeref, *Sahih-i Müslim bi Şerhi Nevevi*(el-Minhac)(I-XVII), Kahire, 1973.
- *İrşadü Tullabi 'l-Hakaik*(tahk.Abdülbari Fethullah es-Selefi), Medine 1987.
- **Polat**, Selahaddin, -*Hadis Araştırmaları*, İstanbul, ty.
Bid'atçının Rivayeti, E.Ü.İ.F.D., III, 1986.
- **Ragıb**, Ebu'l-Kasm Hüseyin b. Muhammed el-İsfahani, *el-Müfredat fi Garibi 'l-Kur'an*, Beyrut, t.y.
- **Sanani**, Muhammed b. İsmail el-Emir el-Kehleni, es-Sanani, *Sübülü 's-Selam* (I-IV), Beyrut, t.y.
Tavdihu 'l-Efkar, Mısır, 1366.
- **Şehavi**, Ebu Abdillan Muhammed b. Abdurrahman, *Fethü 'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti 'l-Hadis li 'l-İraki*, (I-IV), Beyrut, 1992.
- **Serahsi**, Ebubekir Muhammed b. Ahmet, *Usulü 's-Serahsi*, (I-II), İstanbul, 1984
- **Sıbai**, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekanetüha fi 't-Teşrii 'l-İslami*, Beyrut, 1985.
- **Sofuoğlu**, Cemal, "*Şia-i İmamiyye 'nin Hadis Anlayışı*", *Milletlerarası Şiilik Sempozyomu. İstanbul 1993*
- **Subhi**, Ahmed Muhammed, *ez-Zeydiyye*, Kahire, 1984.
- **Suyuti**, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü 'r-Ravi fi Şerhi Takribi 'n-Nevevi* (tahk. Abdulvahhab Abdullatif)(I-II),, Beyrut, 1979.
- **Şatibi**,Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli 'l-Ahkam*(tahk.M.Muhyiddin) (I-IV), Kahire, 1970.
- **Şehristani**, Ebu'l-Feth, Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve 'n-Nihal* (I-II), Beyrut, 1986.
- **Şevkani**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşadü 'l-Fuhul*, Darü'l-Fikir (Dımaşk), t.y.
- **Tabarani**, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemü 'l-Kebir* (I-XXV), y.y. 1983.
- **Tabatabai**, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri 'l-Kur'an* (I-XX), Beyrut, 1973.
- **Taberi**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu 'l-Beyan fi Tefsiri 'l-Kur'an* (I-XXX), Beyrut, 1972.
- **Tahavi**, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Müşkilü 'l-Asar* (I-IV), Haydarabad, h. 1333.
- **Tirmizi**, Ebu Abdillan Muhammed b. İsa, *es-Sünen* (I-V), İstanbul, 1982.
- **Toksarı**, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri, 1994.
Nisab Açısından Rivayet-Şehadet Farkı, E.Ü.İ.F.D., I, Kayseri, 1983.
- **Vakidi**, Muhammed b. Ömer, *Kitabü 'l-Mağazi* (I-III), Beyrut, 1985.

- **Wensinck, A.J.**, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fazı'l-Hadisi'n-Nebevi*(Concordance)(I-VIII), İstanbul, 1988.
- **Yıldırım, Enbiya**, *Hadis Problemleri*, İstanbul, 1996.
- **Yıldız, Abdullah**, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, İstanbul, 2000.
- **Zebidi, Muhibuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid**, *Tacü'l-Arus (I-X)*, Beyrut, t.y.
- **Zehebi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed**,
el-Mağazi, tahk M. Mahmut Hamdan, Kahire, 1985.
Siyer-i A'lami'n - Nübela (I - XXIII), thk. Şuayip el-Arnâvut - Hüseyin el-Eset, Beyrut, 1985.

SÜNNET IŞIĞINDA HIRS HASTALIĞI VE KORUNMA YOLLARI

Adem DÖLEK*

ÖZET

Hırs, insanda bulunan duygulardan ve psikolojik zaafılardan birisidir. Hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in, telkinlerle bu duyguyu iyi şeyler yapmaya özellikle de ahireti kazanmaya yönlendirdiği ve böylece bu zaafı tedâvî ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelime: Hadis, hırs, tedavi, duygu, zaaf.

ABSTRACT

DISEASE OF AVARICE AND OF DEFENCE WAYS IN THE SUNNAH PERSPECTIVE

Avarice is one of the senses and psychological weaknesses in human being. When the hadithes are researched, Holy Prophet (PBOH) with his inspires cure the weakness and to direct doing good-things, especially to earn the other world with this sense, is seen.

Key Words: Hadith, avarice, cure, sense, weakness.

GİRİŞ

Daha önce yaptığımız iki makale çalışmamızda “**haset**”¹ ve “**cimrilik**”² konuları üzerinde durmuş ve bu iki rûhî hastalığın mâhiyetini, bunların tedâvî edilmesi bakımından Hz. Peygamber’in icra ettiği rûhî tedâvî yöntemlerini açıklamaya çalışmıştık. Bu çalışmamızda da sözü edilen iki konu ile çok yakından alakası bulunan, hatta bunların kaynağı olabilen **hırs** ve rûhî tedâvîsi

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Ü.Erzincan İlahiyat M.Y.O. Hadis Anabilim Dalı. Ö. Üyesi, adem_dolek@hotmail.com.

¹ Bkz, Dölek, Adem, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi” HÜİFD, c.X, S., 4, s. 39-82.

² Dölek, “Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedâvî Yolları”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV, 2004, Sayı, 2, s. 95-128, Dinbilimleri.com.

konusunda sünnetin ortaya koymuş olduğu telkinler ve metotlar üzerinde durmak istiyoruz.

Hırs, kelime olarak; şiddetli istek, açgözlülük³, bir şeye rağbeti çok artmak, acımak, şefkat etmek, iyiliğe ve hidâyete çalışmak⁴, sonu gelmeyen istek, aşırı tutku, öfke, kızgınlık⁵, bir şeye aşırı tutunmak, cimrilik yapmak⁶, azgınlık, tûl-i emel⁷, saldırganlık, tama' mânâlarına gelmektedir. Istılahta ise; mâl, makâm, şöhret, ilim, sevâb kazanma gibi maddî ve mânevî imkânları elde etmek ve bu imkânları gerçekleştirmek için gösterilen şiddetli arzu, tutku mânâsında kullanılmaktadır.

Hırs, psikolojik bakımdan; doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumu olarak ifâde edilmektedir⁸.

Aşırı derecede bu duyguyu yaşıyan kişiye "harîs" veya "muhteris" denilmektedir. Muhteris, yalnızca hırs duyduğu şey için yaşamaya başlar ve çoğunlukla bu uğurda çekinmeden herkese zarar verebilir⁹.

İnsanın, arzusunu gerçekleştirme doğrultusundaki hareketinin durumuna göre hırs; iyi ya da kötü olarak hüküm alabilmektedir. Diğer bir ifâde ile hırsın/şiddetli arzunun, iyiye ya da kötüye kullanılmasına göre iyi veya kötü olarak değerlendirilmektedir.

"Harîs, helâl olmayan yollardan kazanç talebinde bulunan kişidir"¹⁰ şeklindeki tarife göre, kazancını helâl yollardan elde etmeye gayret gösteren kişiye harîs denemez. Böyle bir durum, memduh olan bir davranıştır. Zira Cenâb-ı Hak, insana organlar verdiği gibi, o organları hareket ettirme kuvveti de vermiştir. Organların âtil kalmaması ve rızkın elde edilmesi de insanın bu organlarını hareket

³ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., 113; Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Beyrut, 1989, s. 544.

⁴ Sâmî, s. 544.

⁵ *Türkçe Sözlük*, T.D.K., Ankara, 1988, I, 640-641.

⁶ Mesud, Cübrân, *er-Râid*, Beyrut, ts., I, 561.

⁷ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 433.

⁸ Hökelekli, Hayati, "Hırs" *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İst., 1997, II, 257.

⁹ Hökelekli, II, 257.

¹⁰ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Câmiu's-Sağîr*, (Taberânî'den naklen), Beyrut, 1990, hadis no: 3814.

ettirmesine, diğer bir ifade ile onları kullanmasına bağlıdır¹¹. Dolayısıyla insanın, çalışırken ve rızkını temin ederken helâl yollardan temin etmesi, bu şekilde istediği kadar mâl mülk sahibi olması hırs olarak nitelendirilmemektedir.

Bununla ilgili olarak Hz. Ali (r.a), şöyle der: “Bir kişi şayet yeryüzündeki her şeyi elde etse ve bununla da Allah’ın rızâsını istese, buna zâhid denir. Fakat yer yüzündeki her şeyi terk etse ve bunu terk etmekle de Allah’ın rızâsını murat etmese ona da zâhid denilmez ve Allah’a gerçek âbid olamaz. Öyle ise aldığını Allah için al, terk ettiğini de sadece Allah için terk et, başkası için olmasın.”¹² Hz. Ali (r.a.)’nin bu ifâdesinden kişinin, Allah’ın rızâsını kazanmak ve şükrünü edâ etmek maksadıyla helâl yoldan çok kazanç elde etmesine ve bunun için çok çalışmasına hırs denemeyeceği açıkça anlaşılmaktadır.

“İnsanoğlu, yasaklanan şeylere çok hırslıdır”¹³ ifâdesiyle, yapılması istenilmeyen şeylere insanın daha fazla hırs gösterdiği belirtilirken, latîf bir şekilde de ta’rizde bulunmakta ve helâl dairesinden kazanılması istenilmektedir. Zira helâl dâiresi çok geniştir, insanın bütün ihtiyaçlarına kâfidir, harama girmeye lüzum duyulmadan, her türlü ihtiyacı giderilebilir, bütün istek ve arzular tatmin edilebilir.

A- Kur’ân-ı Kerim’de Hırs

Kur’ân-ı Kerim’de “**hırs**” kelimesi yalın şekliyle geçmemekle birlikte, beş yerde türevleri zikredilmektedir¹⁴. Bunlardan üçü Hz. Peygamber’in, ümmetinin hidâyete gelmesi için göstermiş olduğu aşırı arzusu ile ilgili; birisi, Yahudi milletinin diğer insanlardan daha fazla olarak dünya hayatlarına olan aşırı düşkünlükleri ile ilgili; bir diğeri de, birden fazla evli olan kişinin, eşleri arasında adâleti temin etme hususundaki aşırı arzusuna rağmen tam adâleti temin edemeyeceği ile alakalıdır.

¹¹ Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, Beyrut, ts., III, 312.

¹² Münâvî, III, 412.

¹³ Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Beyrut, 1985, s. 187 (Taberânîden naklen).

¹⁴ Bkz. Bakara, 2/96; Nisâ, 4/129; Tevbe, 9/128; Yusuf, 12/103; Nahl, 16/37; Ayrıca bkz. Abdulbaki, M. Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, İst., 1987, s. 197.

Bununla birlikte hırs mânâsına gelen ve aşırı dünyalık arzusunu ifâde eden “tama” ve “hubb-u şedîd”, “hubbu’l-mâl”, “hubbu’l-hayr” gibi terimler de kullanılmaktadır. Bunlar, konunun seyri içinde yeri geldikçe ele alınacaktır.

B- Hadîslerde Hırs

Hadîsler tetkik edildiğinde “hırs” kelimesinin ve bu kelimenin türevlerinin çokça kullanılmasının yanında “hırs” mânâsını ifâde eden başka tabirlerin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Nitekim bir hadîste “**Âdemoğlu yaşlanır, onda iki şey baki kalır; hırs ve emel.**”¹⁵, bir rivayette “... **Mâla olan hırs ve çok yaşamaya hırs**”¹⁶ buyurulmuştur. Bazı rivayetlerde de “**Yaşlının kalbi, iki şeyi sevmeye gençtir; yaşama ve mâl sevgisi/hubbu’l-ayş ve’l-mâl**”¹⁷, “... **uzun yaşama ve mâl sevgisi/tûlu’l-hayat ve hubbu’l-mâl**”¹⁸, “**Uzun yaşama ve çok mâl sevgisi**”¹⁹ şeklinde zikredilmektedir. Hadîslerin metinlerinde bazı lafız farklılığı bulunmakla birlikte hepsi aynı mânâyı ifâde etmektedir.

Hadîste geçen “genç/şâbb” ifâdesiyle; bir gencin mâla ve gençliğe olan düşkünlüğü ve tutkusu ne ise, bir yaşlının da aynı şekilde mâla ve dünyaya olan tutkusunun bulunduğu teşbîhî olarak anlatılmıştır.

Hadîslerde “**hırs**” kelimesi hem maddî, hem de mânevî hususlar için kullanılmakla birlikte hedefi açısından hangisinin iyi, hangisinin kötü olduğuna da işâret edilmektedir. Diğer bir ifâde ile “hırs” kelimesi, bazen istenilen ve kabul edilebilen şeyler için kullanılırken, bazen de hoşlanılmayan, istenilmeyen durumlar için kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle hırsın hangi durumlarda iyi, hangi durumlarda kötü olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

C- Hırsın Çeşitleri

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992, III, 115, 119, 169.

¹⁶ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, İst., 1992, Zekât, 115; Ayrıca bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İst., 1992, Zühd, 38; Kıyâmet, 22; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, İst., 1992, 27; Ahmed b. Hanbel, III, 115.

¹⁷ Müslim, Zekât, 113.

¹⁸ Müslim, Zekât, 114.

¹⁹ Tirmizî, Zühd, 38.

Hırsın; kişilerin durumlarına, değer verdikleri ve gerçekleştirmeyi arzu ettikleri şeylere göre; para hırsı, makâm hırsı, mâl edinme ve biriktirme hırsı, meşhur olma hırsı, daha çok sevab kazanma hırsı, insanların hidâyetine vesile olma hırsı gibi maddî ve mânevî bir çok çeşidi bulunmaktadır. Bütün hırs çeşitlerini **dünyevî** ve **uhrevî**, diğer bir ifâdeyle **mecâzî** ve **hakîkî** olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Bunları kısa kısa ele almaya çalışalım.

1- Dünyevî Hırslar

Dünyevî hırstan maksadımız, sırf dünya ile alakalı, geçici olan makâm, mevki, şan şöhrat, mâl mülk gibi durumlardır.

a- Mâl Edinme ve Mâl Biriktirme Hırsı

İnsanoğlu, esas itibariyle mâla düşkün olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla mâl edinme ve biriktirme hırsı, insanın fitratında var olan bir duygudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "*Kadınlar, oğullar yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden şehevât sevgisi insanlara süslü gösterildi.*"²⁰ buyurulması buna işâret etmektedir. Bu âyette, insanların düşkün olduğu dünya ziynetlerinden olan ve iştihasını kabartan mallardan bazıları sayılmaktadır. Bununla birlikte bu metaların hepsinin sadece dünya metaı, dünyada azıcık faydalanılacak şeyler olduğu bildirilmekte ve bu metaların asıllarının ve daha güzellerinin ebedî olarak Allah katında (Cennette) olduğuna, esas itibariyle de bunlarla onların elde edilmesine çalışılmasına dikkatler çekilmektedir. İşte daha güzel olan nimetlere de temas edilerek şöyle buyrulur: "*De ki; size, bunlardan daha iyisini haber vereyim mi? Allah'ın yasaklarından sakınanlar/muttakîler için Allah katında içinde ebedî kalacakları altlarından nehirler akan cennetler vardır, orada onlar için temiz zevceler ve Allah'ın rızası vardır.*"²¹

İnsanın mâla karşı olan düşkünlüğünü ifâde eden bir âyet de şudur: "*İnsan, hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük, ekonomik sıkıntı dokununca hemen ümitsizliğe düşer.*"²². Âyette geçen "hayır" kelimesi, mâl, mülk, güç, kuvvet, sıhhat, makâm, izzet, şan,

²⁰ Âl-i İmrân, 3/14.

²¹ Âl-i İmrân, 3/15

²² Fussilet, 41/49.

şöhret, sonu gelmeyen ikbâller, sonu gelmeyen istekler vs. şeklinde yorumlanmaktadır²³.

İşte insanoğluna bu sayılanların hepsi verilse, bir noktaya kadar elde ettikleriyle yetinmez, daha ilerisini istemekten bıkmaz. Ancak bunlardan mahrum kaldığında ümitsizliğe düşer²⁴. Bursavî (v.1137/1724); bu âyette, insanın mâla düşkün olarak yaratıldığına işâret olduğunu söyler²⁵.

İnsanın, mâla olan bu sevgisini sadece dünya hayatı ve dünyadaki şeylere hasretmesine dilimizde “ihtiras” denilmektedir. İnsanın, istediği ve arzu ettiği şeyleri elde etmek için var gücü ile çalışması ve sonunu düşünmeden ebedî dünyada kalacakmış gibi mâl mülk toplama gayesiyle dünyadaki bu şeylere saldırganlığı, açgözlülük ve tamahkârlık olarak nitelendirilmektedir.

“Doğrusu o, mâlı çok sever.”²⁶, “Mâlı aşırı derecede seviyorsunuz.”²⁷ âyetleri; insanı, hırs ile mâl biriktirmeye ve başkalarını faydalandırmamaya sevk eden âmilin, mâla olan aşırı derecedeki sevgisi olduğunu, hatta onunla gururlanıp kibirlendiğini vurgulamaktadır. İşte bu şekildeki bir hırs zemmedilmektedir. Çünkü böyle bir kişi, hırsla öyle bir şekilde dünyaya düşkünleşir ki, âhiret işlerinden yüz çevirmiş demektir.

Bu âyetlerde, aynı zamanda mâl sevgisinin insanın tabiatında var olmasıyla birlikte bu duygudan insanın tamamen kurtulmasının mümkün olmadığına da işâret edilmektedir²⁸. Ancak kontrol altına alınarak bu duygunun yönü, mecâzî/dünyevî hırsan hakîkî/uhrevî hırsa çevrilebilir. O da ancak, dünyevî olan bütün imkânların Allah’ın rızâsını ve âhireti kazanmak için kullanılmasıyla hırsın yönü verilmiş gayesine çevrilmiş olur.

²³ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1993, XV, 243; Zemahşerî, Cârullah Mahmud, *el-Keşşaf*, Dâru'l-Fikr, ts., III, 457; Kâsimî, Muhammed Cemaluddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, ts., XIV, 5215.

²⁴ Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, ts., XXVII, 137.

²⁵ Bursavî, İsmail Hakki, *Rûhu'l-Beyan*, İst., 1886, VIII, 277.

²⁶ Âdiyât, 100/8.

²⁷ Fecr, 89/20.

²⁸ Bursavî, X, 439.

İnsanoğlunun fitratında var olan hırs ve tama, kontrol altına alınmadığı takdirde rûhî bir hastalık hâline gelerek insanı kötülüğe sürükleyen, mürüvvete uymayan kötü işler irtikab ettiren bir duygu durumuna dönüşür. O zaman hırslı olan kişi; aza kanaat etmez, kazandığı ile yetinmek istemez. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.); **“Âdemoğlunun iki vâdî²⁹ dolusu mâlî³⁰ olsa üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder.”**³¹ buyurmuştur. Yani, insanın dünyaya dolayısıyla dünya mâlına olan tutkusu ölünceye kadar hiç eksilmeden hatta artarak devam eder, ancak onun bu tutkusunun ve doyumsuzluğunun önüne toprak geçer, kişinin ölmesiyle ve kabre konulmasıyla bu tutkusu ve doyumsuzluğu sona erer. Kişinin bu şekildeki dünyaya olan düşkünlüğü ve tutkusu mezmum olan bir durumdur. Çünkü bütün aşkı, dünya olan kişi; elde edeceği bütün dünyevî şeylerde meşruiyet aramaksızın helâl haram demeden gözünün gördüğü, elinin yettiği, gücünün yettiği her şeyi toplamaya çalışır, bunu yaparken de yaratılış gayesini, Allah’ı ve âhireti unuttur. Kişi hayatta iken bu durumlardan vazgeçerse ve Allah’a yönelirse, Allah da onun yönelmesini ve hatalarından dolayı yaptığı tevbesini kabul eder.

Hız. Peygamber (s.a.v.), insanın yaşlanması ile birlikte dünya sevgisinin ve uzun emelinin genç kaldığını bildirerek: **“Yaşının kalbi, iki şeyde genç kalmaya devam eder: Dünya sevgisinde ve uzun emelde.”**³², bir rivâyette de **“Âdemoğlu yaşlanır, onunla birlikte mâl sevgisi ve uzun ömürlü olma arzusu artar.”**³³ buyurmuş ve insanoğlunun yaşlanması ile birlikte daha çok yaşama arzusunun ve daha fazla mâla düşkünlüğünün arttığını beyan etmiştir. Müşâhede edilmektedir ki, genellikle insan yaşlandıkça daha fazla yaşama mücâdelesini vermekte, daha çok mâl mülk kaygısını çekmektedir.

²⁹ Bazı rivayetlerde “bir vâdî” şeklinde de geçmektedir (bkz. Müslim, Zekât, 39).

³⁰ Bazı rivayetlerde “mâl” yerine “altın, hurma” gibi servet ifade eden başka kelimeler kullanılmıştır. (Bkz. Müslim, Zekât, 39; Ahmed b. Hanbel, III, 247, 341, Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VII, 271). Bu farklılıklar, hadisin mânen rivayet edilmiş olabileceğini gösterdiği gibi, insanın değer verdiği şeylere göre hırs gösterdiği nesnelere de işaret etmektedir.

³¹ Müslim, Zekât, 116, 119

³² Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, İst., 1992, Rikâk, 5.

³³ Buhârî, Rikâk, 5.

b- Makâm Sahibi Olma ve Şöhret Kazanma Hırsı

İnsan, daima bir makâm elde etme, idare edilmekten ziyade idâre etme arzusunu taşır ve bu uğurda hırs gösterir. Çoğu zaman makâmın ve idare etmenin sorumluluklarını düşünmek istemez. Kişinin, genellikle makâm sahibi ve idareci olmaktan gayesi, dünyevî bakımdan şan, şöhret sahibi, mâl mülk sahibi olmaktır. Fakat hadîslere dikkat ettiğimizde böyle bir hırsın kabul görmediği, anlaşılmaktadır. Meselâ, Abdurrahman b. Semûra (v.57/677)³⁴ isminde bir sahâbî anlatıyor: **Rasûlüllah (s.a.v.), bana; “Ey Abdurrahman! İdârecilik talebinde bulunma, zira senin istemenle sana idârecilik verilirse o vazifede Allah’ın yardımına mazhar olamazsın. Eğer sen istemeksizin sana bu vazife verilirse, vazifede Allah’ın yardımına mazhar olursun.”**³⁵ buyurdu. Görüldüğü gibi, hadîste, kişinin idârecilik talebinde bulunmaması, ancak kendisine verildiği takdirde Allah’ın yardımına nâil olacağı belirtilmektedir. Hadîste, idârecilik değil, idârecilik arzusuyla makâm ve mevki talebinde hırs göstermek yasaklanmaktadır. Çünkü bu tînet ve tabiattaki harîs kimseler, âmme hizmetini gereği gibi ifâ edemezler. Onlar hırsıyla maddî makâm ve memuriyetler elde etmeyi ve sırf kendi doyumsuzluklarının tatminini hedef edinirler³⁶. Aksi hâlde, yani böyle bir hırsın ve hedeften uzak şekilde, devletin ve milletin refah ve mutluluğu için memuriyet ve idârecilik elbette millî ve içtimâî bir hizmettir. İsteyenlere değil, liyâkatli olanlara verilmeli, kendisine memuriyet verilenler de bihakkın böyle bir vazifeyi yerine getirmelidir. İdâreciliğin üstesinden gelemeyecek veya adâleti temin edemeyecek kişilere isteseler de verilmemelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), idârecilik isteyenlerin taleplerini reddetmiş ve “... **Biz, isteyen işlerimiz üzerine aslâ âmil/idâreci tayin etmeyiz.**”, bir rivayette de “... **Biz, vallâhi, idârecilik isteyen hiçbir kişiye ve buna hırs gösteren hiçbir kimseye bu vazifeyi vermeyiz.**”³⁷ buyurmuştur. Öte yandan herhangi bir talepte bulunmayan Ebû Musa el-Eş’ârî (v.44/664)’yi Yemen’e

³⁴ Hayatı için bkz. Toksarı, Ali, (Heyet), *Sahabiler Ansiklopedisi*, 67.

³⁵ Buhârî, Ahkâm, 6; Müslim, İmâret, 13.

³⁶ Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, İst., 1998, VI, 16 (Dipnot); Ayrıca bkz. Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1986, XII, 316.

³⁷ Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâret, 14.

vâli olarak, arkasından da Muâz b. Cebel (v.18/639)'i³⁸ muallim olarak göndermiştir³⁹.

Yine Ebû Zerr (v.32/652) anlatıyor: Ben, Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Beni idâreciliğe tayin etmez misin?' dedim. Bunun üzerine Rasûlüllah eliyle omzuma vurdu, sonra da "Ey Ebû Zerr! Sen zayıfım, bu emirlik ise muhakkak bir emânettir, şüphesiz bu emânet, kıyâmet gününde hakâret ve nedâmet olacaktır. Ancak bu emâneti, haklı olarak üzerine alıp da onun gerekli vazifelerini yerine getirenler müstesnâdır." buyurdu⁴⁰. Bir rivâyette de Rasûlüllah (s.a.v.): "Ey Ebû Zerr! Ben seni zayıf görüyorum, kendime arzu ettiğim her hayır ve saâdeti senin için de arzu ediyorum, sen sakın iki kişiye dahi olsa başkanlık etme, her hangi bir yetim mâlının idâresini de üzerine alma." buyurmuştur⁴¹.

Ebû Zerr (r.a.), ihtiyaçtan fazla mâlın yanında bırakılmasını kabullenemeyen bir zât idi, hatta kendisi, beytu'l-mâlden kendisine ayrılan dörtyüz dinar maaşı aldığı gün fakirlere dağıtan bir sahabidir. Böyle bir hâlet-i rûhiyeye sahip olan ve herkesin böyle olmasını isteyen Ebû Zerr'e, Hz. Peygamber (s.a.v.), idârecilik yapmamasını tavsiye etmiştir.

Ebû Zerr, Hz. Muâviye (v.60/680)'nin Şam valiliği döneminde, Şam'daki idârecilerin mâl biriktirmelerini çok şiddetli tenkit etmiş ve görüşünü âyetlerle de desteklemeye çalışmıştır. Hz. Osman da onu Medine'ye dâvet etmiş ve Ebû Zerr, Medine'ye gelir gelmez, Hz. Muâviye'yi çok mâl biriktiriyor ve zekâtını vermiyor diye Hz. Osman'a şikâyet etmiştir⁴².

Yine bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.); "**Muhakkak ki siz, idâreciliğe hırs göstereceksiniz ve kıyâmet günü pişman olacaksınız. O idârecilik ne güzel sût annedir (emmele doyulmaz), fakat o makâmдан alınmak da ne kötü bir ayrılıştır (ki, üzüntüsü çekilmez.)**"⁴³ buyurarak, idâreciliğe hırs göstermenin iyi bir şey

³⁸ Hayatı için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut, ts., VI, 106-107.

³⁹ Hadîs için bkz. Müslim, İmâret, 15.

⁴⁰ Müslim, İmâret, 16.

⁴¹ Müslim, İmâret, 17.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Toksarı, s. 213-214.

⁴³ Buhârî, Ahkâm, 7; Nesâî, Bey'at, 39; Ahmed b. Hanbel, II, 448.

olmadığına, büyük sorumluluğunun olduğuna, makâma gelindiğinde ve işe başlandığında maddî ve mânevî imkânlarla sahip olunmasına ve bunun neticesinde meydana gelen hissiyata, her hangi bir sebeple de görevden ayrılma mecburiyetinde kalındığında veya âhirette hesabı görülürken duyacağı ızdıraba dikkati çekmiştir⁴⁴. Böylece hadîste, idârecilik alan bir kişinin, görevi elinden aldığı ve o görevden

⁴⁴ İdârî makâmalar ve memuriyetler birer emânettir. Buralara liyakatsiz kimselerin gelmesi, vatan ve milletin zarar görmesine sebep olur. Aynı zamanda ehil olmadığı halde o işe hırs gösteren kişi de maddî ve manevî zarar ve vebal altında kalır.

Dinimiz, emâneti ehline vermeyi emreder. Zira ehline verilmeyen emânet zâyi olmaya mahkumdur. Bu hususun ehemmiyetine dikkati çeken şu hadîs ne kadar manidardır: Bir A'rabî, Hz. Peygamber'e gelir ve:

-“Kıyâmet ne zaman?” diye sorar.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de:

-“**Emânet zâyi edildiğinde kıyameti bekle.**” buyurur.

Adam tekrar:

-“Emânetin zâyi edilmesi nasıl olur, Ey Allah'ın Rasûlü?” diye sorar.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.):

-“**İş, ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekle.**” diye cevap vermiştir (Buhârî, Rikâk, 35).

Buradaki kıyametten, dünyanın sonunun gelmesi anlaşılabilir gibi, işin ehil olmayana verilmesiyle, o işin sonunun gelmesi ve hüsrarla neticelenmesi de anlaşılabilir. Zira nice işyerlerinin, şirketlerin ve devletlerin, liyakatsiz insanların ellerinde kıyametleri kopmuş, fena şekilde sonları gelmiştir. Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerim'de işlerin liyakatli olanlara verilmesi emredilerek: “*Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletli hüküm vermenizi emreder. Muhakkak Allah herşeyi bilen ve görendir.*” (Nisâ, 4/58) buyurulmaktadır.

Esas itibarıyla, memuriyet millî bir vazife olduğu için, iyi hizmet etmek şartıyla çok güzeldir. Ancak memur olan kimse, sorumluluğunu üzerine aldığı işin hakkını vermez ve onu bir angarya görerek çalışmaz ise, bunun da vebâli çok büyüktür. Zira memuriyette gayretsizliğin umumun hakkına tecâvüz olması sebebiyle neticesinin zillet ve pişmanlık getireceği hadislerde bildirilmiştir. (Dölek, *Hadîsler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003, s. 40-41).

azledildiğindeki değişen rûh halleri çok güzel şekilde tasvir edilmektedir⁴⁵.

c- Dünya Hırsı

Kur'ân-ı Kerim'de Yahûdî milletinin, dünya hayatına diğer insanlardan daha fazla düşkün oldukları, bu bakımdan da ölmek istemedikleri bildirilerek, hiç ölmeyecekmişcesine dünyaya aşırı derecedeki düşkünlüğün Yahûdîlerin özelliği olduğuna dikkat çekilmektedir. Nitekim onların dünyaya karşı olan hırslarıyla ilgili bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “*Kesinlikle, Sen onları dünya hayatına karşı insanların hatta şirk koşanlardan en hırslı olanları bulursun. Her biri bin sene yaşatılmayı arzu eder. Halbuki, çok yaşatılması onu Allah'ın azabından uzaklaştırıcı değildir.*”⁴⁶.

Öte yandan bir hadîste, “**Kıyamet yaklaştıkça, insanların dünyaya karşı hırsları artar. Bu da insanların Allah'tan ancak uzaklaşmalarını artırır.**”⁴⁷ buyurularak kıyametin yaklaşmasıyla birlikte sadece Yahûdîlerin değil, bütün insanların dünyaya karşı hırslarının artacağı ve bu durumun insanları Allah'tan daha da uzaklaştıracağı bildirilmektedir.

d- Adâleti Temin Etme Hırsı

Kur'ân'da “hırs” ile ilgili olarak zikredilen diğer bir âyet de birden fazla hanımı olan kişinin hanımları arasında eşit davranma konusunda ne kadar hırslı davranırsa da bu eşitliği temin edemeyeceği bildirilerek “*Ne kadar hırs da gösterseniz, kadınlar arasında adaletli olmaya asla güç yetiremezsiniz. Öyle ise birisine büsbütün meylederek yönelip de diğerini askıda kalmış gibi (ne kocalı, ne kocasız bir vaziyette) bırakmayın. ...*”⁴⁸ buyurulmaktadır. Dolayısıyla birden fazla kadınla evli olan erkeğin, her hanımına aynı derecede sevgi göstermesinin zor olduğu bildirilirken, en azından nafakasının ve nöbetinin yerine getirilmesi gibi durumlarda eşit davranılması istenilmektedir. Aksi halde, bazısını boşamaksızın hem evli görünüp

⁴⁵ Aynî, Bedruddin, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, ts., XXIV, 227.

⁴⁶ Bakara, 2/96.

⁴⁷ Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, Beyrut, 1990, IV, 360; Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Şihâb'ül-Ahbâr* (trc: Ali Yardım), İst., 1999, s. 123.

⁴⁸ Nisâ, 4/129.

hem de onu terk edilmiş bir vaziyette eşlere ilgisizlik ve adâletsizlik yasaklanmaktadır.

e- İsrâf ve Hırs

İsrâf, sözlükte; haddi aşmak, aşırı gitmek, fazla fazla harcamak⁴⁹, maksadın dışına çıkmak, aşırı sarfiyatta bulunmak, aşırılık yapmak demektir.

İstilahta ise başkalarının haklarını göz önüne almaksızın meşru sınırların ötesine geçmektir. İhtiyaç olmaksızın yapılan harcamalar da israftır.

Râğıb el-İsfahânî (v.502/1108)'nin ifâdesiyle israf; insanın, işlediği her bir fiilde haddi tecavüz etmesidir⁵⁰. Böylece israf; ifrat derecede, haddinden fazla yapılan harcama ve sarfiyattır. Diğer bir ifâde ile "Yeterli miktardan fazla harcama"ya israf denir. İster az olsun, ister çok, Allah'a itaat maksadı dışında harcanan her şey israftır⁵¹. İsrâf eden kişiye de "Müsrif" denilmektedir.

"Nehrin kenarında dahi suyun israf edilmemesi"ni⁵² isteyen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, **"İştihânın çektiği/nefsinin arzu ettiği her şeyi yemen israftandır."**⁵³ buyurması bunun en güzel misâlini teşkil etmektedir. Hz. Aişe (r.anhâ) anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v.), benim bir günde iki kere yemek yediğimi gördü de: **"Ey Aişe! Bir günde israf olarak iki kere yemek yemekle karnını doldurmak hususunda nefsinin seni meşgul etmesini seviyor musun?"** buyurdu⁵⁴.

⁴⁹ Râğıb, s. 230-231.

⁵⁰ Râğıb, s.230.

⁵¹ Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1991, III, 221; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts., IX, 148.

⁵² İbn Mâce, Tahâret, 48; Hadis, abdest alınırken nehrin kenarında da olsa su israfının olacağını bildirmektedir. Esas itibarıyla, nehrin kenarında abdest alınırken fazla su kullanılması nehirden fazla bir şey azaltmamaktadır. Fakat, eğitim açısından bakıldığında, Hz. Peygamber (s.a.v.), nimetin çokluğunun fazla kullanılmasını gerektirmediğini öğretmektedir. Zira, bolluğunda gereğinden fazla harcama yapmak, kişiyi israfa alıştırmır.

⁵³ İbn Mâce, Et'ime, 51.

⁵⁴ Beyhakî, *Şuab*, V, 26.

Rasûlüllah (s.a.v.) bir hadîsinde de “**Kibre ve israfa kaçmadıkça yiye, için, tasaddukta bulunun ve giyinin. Muhakkak Allah israf edenleri sevmez.**”⁵⁵ buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadîste yeme, içme, giyinme ve tasaddukta bulunma gibi hususlar yapılırken iki önemli noktaya dikkati çekmektedir: İsrâf ve tekebbür.

İbn Abbas (r.a.) da: “Kibre ve israfa varmadıkça yemeyi ve içmeyi Allah helâl kılmıştır.”⁵⁶ der.

Kur’ân-ı Kerim’de de “*Yiye, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*” buyrulur. Görüldüğü gibi Allah, israf etmeyi yasaklarken bu yasağın hikmetlerinden birisine dikkati çeker, o da; israf edenlerin Allah tarafından sevilmediğidir, diğer bir ifâdeyle israf etmenin Allah’ın hoşlanmadığı bir hareket olduğudur.

İsrâf, bir yandan hırsın sebeplerinden biri olduğu gibi, diğer yandan da hırsın neticesi olmaktadır. Yani, israf, kişiyi daha çok harcamak için daha çok kazanmaya sevk etmesiyle hırsın kaynağı olmaktadır. Bazı kişiler de, çok kazanmak için olur olmaz şeylere yatırım yapmak ve bu uğurda haddinden fazla harcamak, nefsinin tatmin için (kumar, fuhuş gibi) meşru olmayan yerlere sarf etmek gereği duymaktadır. Buralara masrafı yetiştirmek için de helâl haram demeden daha çok kazanma hırsına kapılmaktadır. Böylece israf hırsa sebep olmaktadır.

2- Uhrevî/Hakîkî Hırs

a- Daha Çok Sevap Kazanma Hırsı

Bazı insanda da çok sevap kazanma arzusu bulunmakta ve bunun için hırs göstermektedir ki böyle bir hırs kabul görmektedir. Meselâ, Ebû Bekre (r.a.) anlatıyor: Kendisi (bir gün) Mescid-i Nebîye girer ve bu sırada Rasûlüllah (s.a.v.) namazda rükûya varmıştır. Ebû Bekre der ki, “Ben de hemen saffın gerisinde rükûya vardım”⁵⁷.

⁵⁵ Buhârî, Libas, 1. Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb, *Sünen*, İst., 1992, Zekât, 66.

⁵⁶ Buhârî, Libas, 1; İbn Mâce, Libas, 23; Ahmed b. Hanbel, II, 181,182.

⁵⁷ Hadisin Buhârî rivâyetinde Ebû Bekre, durumu Peygamber (s.a.v.)’e söyler, Peygamber de “Allah hırsını artırsın, bir daha yapma” buyurur (Buhârî, Ezân, 114); Ebû Dâvud’un bir başka rivâyetinde, Ebû Bekre rükûya varduktan sonra yürüyerek saffa dahil olur, Hz. Peygamber namazı tamamladıktan sonra, “Saffın gerisinde rükûya varıp da sonra yürüyerek saffa dahil olan hanginiz?” diye

Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.), namazdan sonra, ‘**Allah hırsını artırsın, ancak bu şekilde bir daha yapma.**’⁵⁸ buyurdu. Yani, Ebû Bekre'nin saffa dahil olmayıp da saffin gerisinde namaza durması, hemen namaza yetişmek arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde namaz sahih olmakla birlikte Hz. Peygamber böyle durumda saffa dahil olunmasını ve bu şekilde saffin dışında durulmamasını istemektedir. Bunun için “Ancak bu şekilde bir daha yapma” diye ikazda bulunmuştur⁵⁹.

Burada konumuz açısından dikkati çeken husus; Hz. Peygamberin, Ebû Bekre'ye “**Allah, hırsını artırsın**” şeklinde dua etmesidir. Buradaki “hırs”, dünyevî bir gayeye matuf olmayan, tamamen cemaat sevabını almak gayesine yönelik bir hırstır ve uhrevîdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber ona dua etmiştir.

b- İnsanların Hidâyete Erişmesi Hususunda Gösterilen Hırs

Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden birisi, Allah'tan aldığı mesajları ümmetine tebliğ ederek onların hidâyete ermeleri hususunda aşırı derecede bir arzu ile çalışmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in, ümmetinin hidâyeti konusunda hırsı bildirilerek şöyle buyurulmaktadır: “... Size çok düşkündür/harîstir.”⁶⁰. Yani, sizin hidâyete ermeniz ve size hayır ulaşması için aşırı derecede istekli ve arzudur. “*Sen ne kadar hırs göstersen de yine insanların çoğu iman edecek değildir.*”⁶¹, “*Sen onların hidâyete ermelerine ne kadar hırs göstersen de, şüphesiz ki, Allah, dalâlete attığı kimseleri hidâyete erdirmez. Onlar için hiçbir yardımcı da yoktur.*”⁶²

---

sorar. Ebû Bekre de “Ben'im” diye cevap verince Rasûlüllah (s.a.v.), “**Allah hırsını artırsın, fakat bir daha böyle yapma**” buyurur. (Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, İst., 1992, Salat, 100). Burada acele etmeden, saffa dahil olduktan sonra namaza başlanması istenmektedir.

⁵⁸ Ebû Dâvud, Salat, 100; Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, V, 39,

⁵⁹ Fıkhî açıdan değerlendirmesi için bkz. Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Beyrut, 1991, I, 160-161.

⁶⁰ Tevbe, 9/128.

⁶¹ Yusuf; 12/103.

⁶² Nahl; 16/37.

Bu âyetlerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in, ümmetinin imâna gelmesi hususundaki hırsı, sadece kuru ve aşırı bir arzu ve istekten ibaret değildir. Hz. Peygamber, bu arzusunu gerçekleştirmek için ümmetinin imânının kurtulması uğrunda var gücüyle çalışmıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da, hidâyete erdirenin sadece Kendisi olduğunu bildirmekte ve Peygamberinin, ne kadar hırs gösterse de Allah'ın, imana gelmesini nasip etmeyeceği kişiyi hiç kimsenin hidâyete erdiremeyeceğini bildirmektedir.

Şunu hemen ifâde edelim ki, son iki âyetteki “*ne kadar hırs göstersen de*” ifâdesi, gayret göstermeme, hidâyetlerini istememe gibi bir olumsuz mânâya gelmemektedir. Bu ifâdeden anlaşılması gereken, bu kadar istekle çalışmanın neticesinde hidâyeti nasip edecek olanın Allah olduğunun bilinmesidir. Bunu, “*Şüphesiz sen, sevdiğin kimseyi hidâyete erdiremezsin, fakat Allah, dilediği kimseyi hidâyete erdirir. Çünkü O hidâyete erecek olanları en iyi bilendir.*”⁶³ âyeti teyit etmektedir.

Hz. Peygamber'in ve O'na inanan insanların bu konuda yapacakları, İlâhî mesajı insanlara tebliğ etmek ve bu uğurda çaba sarf etmektir. Hidâyeti verecek olan ise Allah'tır. Bu mânâ, tebliğle uğraşan kişiye, ümitsizlik yerine ümit bahşetmektedir. Şöyle ki: İslam'ı tebliğ ile uğraşan ve bu yolda var gücüyle çalışan bir kişi, tebliğ ettiği kişilerin hidâyete gelmemeleri neticesinde “Çok uğraştım, çok çalıştım ancak hidâyete getiremedim” şeklinde düşünerek tebliğ hususunda ümitsizliğe düşebilir. Ancak âyetler bize tebliğin insana ait bir vazife, hidâyete erdirmenin ise Allah'a ait bir tasarruf olduğunu anlatmaktadır. Böyle düşünen bir kişi, “Benim vazifem yalnız anlatmak, tebliğ etmektir. Bundan sonrası Allah'ın takdirine kalmıştır.” şeklinde düşünecek ve tebliğ hususunda ümitsizliğe düşmek yerine ümitle ve şevkle daha fazla gayret edecektir. Bu bakımdan, âyetlerde, insanların hidâyeti için arzulu olmaktan ve bu arzuyu gerçekleştirmek için gayret göstermekten geri durmak değil, tam aksine bu isteği gerçekleştirmek için gerekli tüm çabaları ve imkânları kullandıktan sonra neticeyi yaratacak olanın Allah olduğu mesajı, Hz. Peygamber vasıtası ile ümmetine bildirilmektedir.

⁶³ Kasas, 28/56.

Hız. Peygamber'in hırsı, dünyalık uğrunda gösterilen bir hırs değildir. O'nun hırsı, ümmetinin dünyevî ve uhrevî saadetini temin için şefkatinin aşırı derecedeki tecellisidir. "Peygamber Efendimiz, merhamet duygusunun en mükemmel tecelli ettiği yegâne örnektir. O'nun ümmetine olan düşkünlüğü tarif edilemez derecededir. Hız. Peygamber (s.a.v.), ümmetinin dünyaları ile ukbaları ile, sevapları ile günahları ile, hastalıkları ile sağlıkları ile, başlarına gelenleri ile, gelecek olanları ile kısaca her şeyleri ile ayrı ayrı ilgilenmektedir"⁶⁴. Bu sebeptendir ki, "**Benim bütün tasam ve üzüntüm, ümmetimin içindir.**"⁶⁵ buyurmuştur.

Bir keresinde Hız. Ebû Bekir (r.a.) Hız. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Rasûlü! İhtiyarladın" demesi üzerine Hız. Peygamber (s.a.v.): "**Beni, Hûd, Vâkıa, Murselât, Amme yetesâelûn ve İzâ's-şemsü küvvirat (sûreleri) ihtiyarlattı**"⁶⁶ buyurarak Hûd ve Şûrâ sûrelerinin "*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*"⁶⁷ âyetlerine işâret etmişti⁶⁸. Elmalılı, Hûd sûresindeki bu âyeti tefsir ederken şöyle der: "... şunu ihtiyar etmeliyiz ki, bu âyette Rasûlüllah'a "Beni kocaltı" dedirecek kadar zor gelen cihet, emr-i istikâmetin, asıl kendisine taalluk eden kısmından ziyade, ümmetine taalluk eden kısmıdır. Zira (âyetin devamında) buyuruluyor ki, seninle beraber tevbe edenler de yani şirkten tevbe edip de imanda sana iştirak ederek maiyetinde bulunan, müslüman her kimse de senin gibi müstakîm olsun ve azmayın, Yani Allah'ın tayin ettiği hudûddan çıkmayın, istikâmet hududundan inhiraf edip de ifrat veya tefrite sapmayın, aşırı gitmeyin ..."⁶⁹. İşte Hız. Peygamberin, tabiri câiz ise belini büken durumun, ümmetinin sorumluluğu olduğu anlaşılmalıdır. "*Sen, onlar inanmayacaklar (mü'min olmayacaklar) diye neredeyse kendini helâk edeceksin.*"⁷⁰ buyurulması bunu en vecîz şekilde anlatmaktadır.

D- Hırs ile Azmin Farkı

⁶⁴ Yardım, Ali, *Peygamber Efendimiz'in Şemâli*, İst., 1998, s.386.

⁶⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 319; Yardım, s. 386.

⁶⁶ Tirmizî, Tefsir, 56/6; Tirmizî, bu hadisin "garîb" olduğunu söylemektedir.

⁶⁷ Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15.

⁶⁸ Bu emrin dışında ismi geçen sûrelerde bahsedilen geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin başlarına gelen musîbetler ve kıyâmet ahvâli gibi durumların haber verilmesi insanı gerçekten ihtiyarlatacak hâdiselerdir.

⁶⁹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., ts., IV, 2830.

⁷⁰ Şuarâ, 26/3.

Şunu hemen ifâde edelim ki, hırsa çok benzeyen fakat hırstan farklı olan bir tabir vardır ki o da “azm”dir. Bunu hırs ile karıştırmamak gerekir.

Azm; niyet, irâdeli hareket etme, kat’î karar, sebat, bir işteki engelleri yenme kararı⁷¹ mânâlarına gelmektedir. Azmde meşakkat olmakla birlikte sabır ve çile vardır, acelecilik ve kısa yoldan köşeyi dönme yoktur. Azm de alın teri ile kazanmak vardır, hazırcılık yoktur. Azmli olmak; bir işi başarmaya niyetli, kararlı, sebatlı ve devamlı olmayı ifâde eder. Azmli olan kişi; çalışır, çalışıkça başarmaya gayret eder, çalışma ve başarma hususunda ümitsizliğe düşmez, elde edemediğinden üzülmeyen ve helâk olma derecesine varacak şekilde kendisini tehlikeye atmaz. Elde ettiğine şükreder. Azm, ona devamlı çalışmasını telkin eder. Neticede başarısızlığa düşse dahi çalışmayı bırakmaz. Gaflete düşmez. Ali Ulvî Kurucu’nun azimle ilgili şu mısraları çok manidârdır:

“Bir azm, iman dolu bir kalbe girerse,
İnsan da o imandaki son sırta ererse,
En azgın ölümler ona zincir vuramazlar ...
Volkan gibi coşkun akıyor durduramazlar ...”⁷²

Hırslı kişi ise tüm çabalarına rağmen istediği sonucu elde edemediğinde öfkelenir, morali bozulur, intikam almak ister, ümidini yitirir, çalışma isteğini kaybeder, neticede başarısını kaybeder⁷³. Ümidini kaybeden kişi, işe başlamadan mağlubiyetini kabullenmiş demektir. Bu bakımlardan hırs ile azm farklı şeylerdir. Bunların birbirine karıştırılmaması önemli bir husustur.

E- Hırsın Zararları

Baştan beri yer yer işâret edildiği gibi hırsın, maddî mânevî birçok zararları bulunmaktadır. “Hırs, uğursuzluk sebebidir/el-hırsu şuûmün”⁷⁴ ifâdesi bunu en veciz şekilde anlatmaktadır. Hırsın, dünyevî açıdan zararları olduğu gibi, hırs uhrevî açıdan da büyük

⁷¹ *Türkçe Sözlük*, I, 120.

⁷² Kurucu, Ali Ulvî, *Gecelerin Gündüzü* (Neşre haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İst., 1990, s. 299.

⁷³ Bozdağ, Muhammed, *Düşün ve Başar*, Ankara, 1999, s. 60.

⁷⁴ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Lübnan, 1986, s. 78.

zararlara sebep olmaktadır. Bu zararları maddeler halinde zikretmeye çalışalım.

1- Hırs Dîne Zararlıdır

Hırs sahibi kişinin, dîne verdiği zararı Hz. Peygamber (s.a.v.), şu hadîsi ile çok güzel şekilde ifâde etmişlerdir: “**Bir sürüye salıverilen iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin, mâl ve makam hırsı ile dîne verdiği zarardan daha fazla değildir.**”⁷⁵. Yani kişinin mâl ve makâma olan aşırı sevgisi ve bu sevgiden dolayı bu iki şeyi elde etmek için gösterdiği hırs sebebi ile dîne verdiği zarar, bir koyun sürüsü içine salıverilen iki aç kurdun verdiği zarardan daha büyüktür. Burada kişinin hırsı aç kurtlara, hırsına mağlup olan kişinin zafiyeti de kurtların koyunlara olan düşkünlüğüne benzetilmiştir.

Hadîste, hırsın arslana değil de kurda benzetilmesi dikkat çekicidir. Zira arslan ihtiyacı kadar olan bir kaç koyunu parçalar. Kurt ise eğer imkân bulursa tüm davarı boğarak öldürür, içinden ancak bir tanesini parçalar, yer. Bütün dünyayı elde edecek şekilde hırsla hareket eden kişinin de, kazandığından bir günde yiyeceği birkaç ekmek ve içeceği bir kaç bardak meşrubattır. Fakat hırsı yüzünden dîne verdiği zara çok büyüktür.

Mâl, şehvî duyguları tahrik eden bir çeşit güçtür. İnsanı önce mubah olan şeylere sevk ederek onlara alıştıırır, sonradan bunlarla yetinemeyeceğini telkin ederek onu şüpheli şeylere sevk etmeye, Allah’a itaat etmekten alıkoymaya başlar. Neticede insan mâl elde etmek uğruna dîninden ve izzetinden tavizler vererek dînine zarar vermiş olur. Mevki kazanmak da böyledir. Hatta öyle kişiler vardır ki makâm ve mevki için mâlını mülkünü harcamaktadır. Yağcılık, gösteriş ve riyakârlık gibi nice kötü davranışlarda bulunarak mâkam elde edeyim derken nifâka ve gizli şirke düşmektedir. Bazen de bu uğurda dînini ve namusunu verenler olmaktadır. Ancak mâlı için makâm ve mevkisini veren yok gibidir.⁷⁶

Yine kişide haddinden fazla mâl mülk biriktirme hırsı varsa ve böyle bir kişi için dîn bir mânâ ifade etmiyorsa, helâl haram demeden her türlü kazanç yollarına baş vurur, böyle bir kişi için mâlın mülkün

⁷⁵ Tirmizî, Zühd, 43.

⁷⁶ Bkz. Mubârekfûrî, VII, 39.

gelmesi önemlidir, helâl veya haram olması önemli değildir. Bu bakımlardan hırsın dînî açıdan çok büyük zararları bulunmaktadır.

2- Hırs, İsrafa Sebeptir

Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi, hırs; şan şöhet uğruna, nefsin meşru olmayan istek ve arzularının tatmini için malların ve imkânların harcanmasına sebep olmaktadır. Meselâ, bir insanda şayet makâm ve mevki sahibi olma hırsı varsa o kişi, erişmek istediği makâm için bütün maddî imkânlarını harcar, hatta helâl olmayan yollara da baş vurur. Bazen hayatının son bulmasına da sebep olur. Dilimizdeki “Deveyi yârdan uçuran bir tutam ottur.” deyimini bunu en güzel şekilde anlatmaktadır.

3- Hırs Başarısızlığa Sebeptir

Hırslı adam, maksadına çabucak ulaşmak için aceleci hareket eder, tıpkı bir merdivenin basamaklarını ikişer üçer atlayarak çıkmak gibi ki, ya ayağı takılır düşer, maksadına eremez, neticede başarısız olur ya da yorulur, hedefine ulaşamaz. Bunun için “Harîs, zarar ve ziyandadır/el-harîsu hâibun hâsirun” atasözü bunun en güzel ifâdesidir.

4- Hırs Ümitsizliğin Sebebidir

Hırslı kişi, başkalarının elindekine göz diker, kendisinden yukarıdakilere bakar, hep onlar gibi olmak ister. Fakat onlar gibi olamayınca ümitsizliğe kapılır, ümitsizliğe kapılan kişi ise hemen baştan yenilgiyi kabullenmiş demektir. Böylece kendisini tembelliğe atar.

5- Hırs, İhlâssızlığa Sebeptir

İmanlı olan bir kişide hırs varsa, insanların kendisine teveccüh etmesini, yönelmesini ister, buna göre hareket eder. Halbuki, insanların beğenmesi için amel etmek riyâkârlıktır. Riyâkârlık ise Allah’ın rızasının dışında ibadet etmek ve fiillerinde başkalarını o fiile ortak koşmaktır. Bu da yalnız Allah için yapmak olan “ihlas”a zıt bir davranış olmaktadır. Bu sebeple hırslı olanın amelinde ihlas zayıflar ve bu hırs devam ettikçe ihlas da kaybolur.

6- Hırs, Hakikatleri Görmekten İnsanı Kör Eder

Hırs, insanı âdeta büyüler, olanı olmamış, olmayanı da olmuş gibi gösterir. Bir hadîste “**Bir şeyi aşırı derecede sevmen, kör ve sağır eder.**”⁷⁷ buyrulur. Yani bir şeyi aşırı derecede seven kişi, sevdiği nesnenin kusurlarını duymak ve onun kusurlarını görmek istemez. Duysa duymazlıktan, görse görmezlikten gelir. Münziri (v.656/1258)’ye göre bu hadîs, aşırı derecede sevilmesi gerekmeyeni, haddinden fazla sevmekten nehyetmektedir⁷⁸. Yani sevilen bir nesne değer ve kıymeti nisbetinde sevilmeli, aşırılığa varacak şekilde haddinden fazla sevilmemelidir. Bununla birlikte hevâsına tâbi olan ve kendisini aşırı derecede seven kişi, söylediği çirkin ve kötü sözleri, kendi kulağı duymaz, kendi yaptığı kusurunu da görmez, kusurunun farkına vardığında ise kendisini avukat gibi savunmaya başlar. Dolayısıyla, kişi, ister kendisini, isterse başka bir şeyi olsun, aşırı derecede sevmeye başladı mı, artık kusurlara karşı kulağı sağır, gözü de kör olur.

7- Hırs, Kanaatsizliğe Sebaptir

Kanâat, semer-i sa’yine yani çalışmanın karşılığında kazanılana, rıza göstermektir. Fakat hırslı olan kişi, çalışmasının karşılığında kazandığına rıza göstermez ve elde ettiği ile yetinmez, “Niçin daha fazla kazanamadım” diye hayıflanır. Böylece Allah’ın, kendisine o günkü takdirine ve taksimine rıza göstermemiş olur, elde ettiğinin karşılığında şükür yerine şikâyette bulunur. “Niçin ben de onun gibi kazanamadım” diyerek gözünü, kendisinden fazla kazananlara diker, kanâatsizlik gösterir.

8- Hırs Gaflete Sebaptir

Hırsla dünyevî işlere sarılan kişi, gecesini gündüzüne gündüzünü de gecesine katarak bütün vaktini çalışmaya ayırır, dolayısıyla Allah’a ibadet etmek için zaman ayırmak aklına gelmez, ya da günün çoğunu dünyevî işlerine ayırırken yirmi dört saatten bir saatini ibadete ve uhrevî işlere ayırmayı fazla görür. Böylece en büyük gaflete düşmüş olur. Halbuki, bazı hadîslerde “**Mâln, namaz kılmak ve zekat vermek için Allah tarafından ihsan edildiği**”⁷⁹ belirtilmektedir.

⁷⁷ Ebû Dâvud, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, VI, 450.

⁷⁸ Sehârenfûri, XX, 68.

⁷⁹ Beyhakî, Şüabu'l-İman, VII, 271-272.

9- Hırs, Cimriliğe Sebettir

Hırslı kişi, dünya mâlî biriktirmek sevdasındadır. Bunun için ne kadar çok biriktirse onun için yine azdır. Bu sebeple, kazandığından muhtaç olanlara vermek, infakta bulunmak ve tasaddukta bulunmak istemez. Çünkü “Bunları, ben alnımın teriyle kazandım, çalışsın o da kazansın” diyerek başkalarına vermez.

10- Hırs, Kibre Sebettir

Hırslı kişi, elindeki mâl ile öğünür, maddî bakımdan kendisinden aşağıda olanlara kibirlenerek bakar, böylece hırs, sahibinin kibirlenmesine ve büyülenmesine sebep olur.

11- Hırs, Allah’ın Muhafazasından Mahrumiyete Sebettir

Hırslı kişi, bütün imkânları kendine bahşeden Allah’ı anmayı aklına getirmedeği ya da onun rızasına uygun hareket etmediği veyahut elindeki nimetlere karşı nankörlük ettiği için Allah’ın korumasından mahrum kalır. Bununla ilgili olarak Zemahşerî şöyle der: “Allah, hırs gösteren kişiyi korumaz.”⁸⁰

12- Hırs, Hasede/Çekememezliğe Sebettir

Hırs gösteren kişi, sahip olmak istediği imkâna veya makâma sadece kendisinin sahip olmasını ister, aynı imkânın başkalarında olmasını istemez. Bu da haset demektir. Bu bakımdan hırs, hasede sebep olmaktadır. Bununla ilgili olarak hasetle ilgili çalışmamızda çok geniş malumat verildiği için burada bu kadarla yetiniyoruz⁸¹.

F- Hırs Hastalığının Tedavîsi

İslâm dîni, insanda bulunan bu tür duyguların, istek ve arzuların dünya mâlîna olan eğilimlerin ortadan kaldırılmasını değil, dengede tutulmasını hedeflemekte ve insanı bu hedefe yönlendirmektedir. Ta ki, insan, kendisine verilen bu duygu ile âhîret hayatında kendisine lazım olacak şeyler için çalışsın ve onun için çaba göstere.

Hz. Peygamber (s.a.v.), “Sevdiğini, aşırılığa vardırılmayacak şekilde sev, olur ki bir gün kızdığın olur; kızdığını da aşırılığa

⁸⁰ Zemahşerî, *Esas*, s. 78.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Dölek, “*Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi*”, HÜİFD., c.X, S. 4, s. 39-82.

vardırmayacak şekilde kız ki, bir gün sevdiğin olur."⁸² buyurarak gerek sevgi hususunda gerekse öfkelenme hususunda itidalli ve dengeli olmayı, sevmek dahi olsa israfa ve aşırılığa vardırmayacak şekilde ifrat ve tefritten uzak olmayı tavsiye etmektedir. Çünkü, bu şekildeki bir aşırılık gerek ferdi, gerekse içtimâî hayatta insanların çok sık karşılaştığı olaylardan birisidir. Kişinin, dün kavga ettiği kişi ile bu gün en samimi dost, dün en samimi olduğu kişi ile de bugün düşman denecek hâle geldiği çok vuku bulan hadiselerdendir.

Bu ölçülerin yanında Hz. Peygamber (s.a.v.), bir şeyin nasıl sevilmesi ya da nasıl kızılması gerektiğine de dikkati çekerek **"Sevdiğini Allah için sev, kızdığına da Allah için kız."** buyurarak sevginin ya da kızmanın Allah için olmasına da dikkatleri çekmektedir. Çünkü kişi sevdiğini Allah için severse, sevgisi devam eder, kızdığına da Allah'ın rızasına uygun olmayan hareketinden dolayı kızdığı için kızılan tavırların ortadan kalkması ile kızma da kalkacak, yerini sevgiye bırakacaktır.

Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a.v.), neye ve nasıl hırs gösterilmesi gerektiğine de dikkatleri çekerek, insanın kendisine dünyevî ve uhrevî fayda verecek şeylere hırs göstermesi gerektiğini yeğlemektedir: **"Kuvvetli mü'min, daha hayırlıdır ve (kuvvetli olan mümin) zayıf olan mü'minden, Allah'a daha çok sevimlidir; her ikisinde de hayır vardır. Sen, sana fayda sağlayacak olana hırs göster ve Allah'tan yardım dile, acziyete düşme, ve sana bir şey isabet ederse 'Keşke şöyle yapsaydım, şöyle, şöyle olurdu' deme. Fakat 'Allah'ın takdiridir, O dilediğini yapar.' de. Zira 'lev/keşke' şeytanın yolunu açar.**"⁸³

Hadîste de görüldüğü gibi, kuvvetli müminin, zayıf müminden daha hayırlı ve Allah'ın daha çok hoşuna gittiği ifâde edilmektedir. Buradaki "kuvvet" iman ve ibadet olarak izah edilmekle birlikte, Allah'a iman ve itaati kuvvetli olan kişinin, dünyevî hususlarda da o derece dikkatli ve kuvvetli olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, böyle bir inanca sahip olan kişinin, dünyevî ve maddî bakımdan da kuvvetli olması gerekmektedir. Hadîste insanın yapabileceği ve gücünün

⁸² Tirmizî, Birr, 60.

⁸³ Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Muk., 10; Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 366, 370.

yettiği her hususta acze düşmemesi ve Allah'tan yardım istemesi emredilmektedir.

Hadîsin devamında “**sana fayda verecek şeye hırs göster**” ifâdesi de kişinin hem dünyevî, hem de uhrevî diğer bir ifâdeyle maddî ve manevî bakımdan kendine faydalı olacak şeyler hususunda çok gayretli olmasını tavsiye etmektedir. Bugün, dünyada maddî bakımdan kuvvetli olan kişilerin ve toplumların sözleri geçmektedir. O zaman mümin, dünyevî açıdan da kuvvetli ve “**veren el**” durumunda olmalıdır. Bu zamanda “i'lây-ı kelimetullâh” bile maddeten terakkîye bağlıdır. Bunun için de kişi, maddeten terakkî ederken elde ettiğinin bir kısmını Allah yolunda müslümanların kalkınması uğrunda tasadduk edebilmelidir. Çalışırken “Allah ile ortak”mış gibi çalışmalı, verirken de yine ortakla mâlını bölüşür gibi olmalıdır. İşte böylesine kuvvetli bir mümin, kendisine bile faydası olmayan müminden elbette daha hayırlı olacağı muhakkaktır.

Hadîsin yorumuna kader ve psikolojik açıdan yaklaşıldığında önce tedbirin alınması sonra tevekkülün yapılması gerektiğine, olaylar karşısında ve olayların üstesinden gelmekte acziyete düşülmemesine, diğer bir ifâdeyle, bütün sebeplerin ortadan kalkıncaya kadar mücadele edilmesine dikkatler çekilmektedir. Şayet bunun neticesinde bir başarısızlık ya da her hangi bir musîbet ile karşılaşılsa o zaman “hakkında takdir edilenin bu olduğu”nun bilinmesi, böyle bir durumda bile yıkılmadan Allah'ın takdirine inanarak, ayakta durulması bilinmelidir. Bu bakımdan hadîsin psikolojik açıdan tahlili yapıldığında birkaç noktadan insanı motive ettiği, hiçbir iş yapmadan acziyete düşmemeyi, kuvvetli olmak için gerekli gayretin gösterilmesi gerektiği, neticede Allah'ın takdirinden başka bir şeyin olamayacağı bilinmekle de büyük bir teselli bulmayı anlatmaktadır. Dolayısıyla hadîs, hiçbir çaba göstermeden “teslimiyetçi bir kader anlayışı”nı tasvip etmemekle birlikte geçmişe takılarak keşke/lev gibi tabirlerle şeytanın vesvesesine yol verilmemesine dikkati çekmektedir⁸⁴. Âyette “Allah'a olan kulluk görevini tam yerine getir, sonra tevekkül et/fa'büdhü ve tevekkel aleyh”⁸⁵ buyurulması da bu gerçeği yansıtmaktadır.

⁸⁴ Bkz. Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, İst., 1995, s. 147.

⁸⁵ Hûd, 123.

İnsandaki aşırı mâl sevgisi, kanâat ile tedâvi edilebilir. Kanâat; kişinin, günlük çalıştığıının ve gayretinin neticesinde elde ettiğine rıza göstermesidir. Böyle bir kişi, “Bu günkü rızıkım ve bana takdir edilen bu kadarmış” der, bununla yetinmeye çalışır. Böylece hırs çılgınlığından kurtulur.

Uzun emel, ölümü devamlı hatırdâ tutmakla tedâvî edilebilir. Hadîste “**Ağzın tadını kaçıran ölümü çok zikredin/hatırlayın.**”⁸⁶ hadîsi buna işâret etmektedir. Bir gün öleceğini hatırdan çıkarmayan kişi, ona göre dengeli çalışır ve hayatına çeki düzen verir. Ebedî dünyada kalacakmış gibi dünyaya sarılmaz ve hırs gösteremez. Kendisini dünyada bir misafir gibi görür ve ona göre hareket eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) “**Akıllı, (dünyada iken) nefsinin hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışan kişidir. Âciz de nefsinin istek ve arzularına uyan, sonra da (Allah kerimdir, ğafûrdur, diyerek ve Allah’ın rızasına uygun hareket etmeyerek) Allah’ı(n affını ve cennetine koymasını) temennî eden kişidir.**”⁸⁷ buyurur.

Sonuç

Hırs, insanın yaratılışında bulunan bir duygudur ve insanın psikolojik zaaflarından biridir. Bu, yerinde ve âhireti kazanma hususlarında kullanıldığında tasvip gören ve faydalı olan bir duygu olmaktadır. Ancak nefsin aşırı isteklerini ve sadece dünyevî emellerini gerçekleştirme doğrultusunda kullanıldığında ise maddî mânevî bir çok zarara sebep olmaktadır.

Konu ile ilgili âyetler ve hadîsler incelendiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, davranışlarıyla ve yaptığı telkinlerle bu duygunun yerinde kullanılmasının yollarını gösterdiği ve tedâvî ettiği, diğer bir ifâdeyle bu duygunun dengede tutulmasının yollarını göstererek psikoterapi icra ettiği görülmektedir.

⁸⁶ Tirmizî, Zühd, 4; Kıyamet, 26; Nesâî, Cenâiz, 3; İbn Mâce, 31.

⁸⁷ Tirmizî, Kıyamet, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed b. Hanbel, IV, 124.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulgâkî, M. Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'ânı'l-Kerim*, İst., 1987.
- Ahmed b. Hanbel (v.241/855), *Müsned* (I-VI), İst., 1992.
- Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifa* (I-II), Beyrut, ts.
- Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İst., 1995.
- Aynî, Bedruddin (v.855/1451), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (I- XXV),Beyrut, ts.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (458/1066), *Şuabu'l-İmân* (I-VII), Beyrut, 1990.
- Bozdağ, Muhammed, *Düşün ve Başar*, Ankara, 1999.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v.256/870), *Sahih* (I-VIII), İst., 1992.
- Bursavî, İsmail Hakkı (v.1137/1724), *Rûhu'l-Beyân* (I-X), İst., 1306/1889.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993.
- Dölek, Adem, “*Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi*” HÜİFD, c.X, S.,4.
- Dölek, ----- “*Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedâvî Yolları*”, Dinbilimleri Araştırma Dergisi, IV, 2004, S., 4, Din Bilimleri.com.
- Dölek, -----, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İst., 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v.278/888), *Sünen*(I-V), İst., 1992.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (v.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili* (I-IX),

Eser Neşr., ts.

- Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub (v.817/1814), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (I-IV), Beyrut, 1991.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh (v.405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn* (I-IV) Beyrut, 1990.
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed (v.388/998), *Meâlimu's-Sünen* (I-IV), Beyrut, 1991.
- Hökelekli, Hayati, "Hırs" İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İst., 1997.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (v.852/1448), *el-İsabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (I-VIII) Beyrut, ts
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid (v.273/886), *Sünen* (I-II), İst., 1992.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem (v.711/1311), *Lisamu'l-Arab* (I-XV), Beyrut, ts.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (v.), *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v.671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (I-XX), Beyrut, 1993.
- Kurucu, Ali Ulvî, *Gecelerin Gündüzü* (Neşre haz: M. Ertuğrul Düздаğ), İst., 1990.
- Kuzâî, Muhammed b. Selâme, *Şihâb'ül-Ahbâr* (trc: Ali Yardım), İst., 1999.
- Mesud, Cübrân, *er-Râid* (I-II) Beyrut, ts.
- Miras, Kâmil (v.1952), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (IV-XII) Ankara, 1986.
- Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v.1353/1934), *Tuhfetu'l-*

- Ahvezî bi Şerhi't-Tirmizî* (I-X), Beyrut, 1990.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (v.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr* (I-VI), Beyrut, ts.
- Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), *Sahih* (I-III), İst., 1992
- Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (v.303/915), *Sünen* (I-VIII), İst., 1992.
- Râğîb el-İsfehânî (v.502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.
- Râzî, Fahrüddîn (v.606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr* (I-XXX), Tahran, ts.
- Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Beyrut, 1989.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed b. Mecid (v.1346/1927), *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Davud* (I-XX), Beyrut, ts.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (v.902/1495), *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Beyrut, 1985.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi* (I-XVI), İst., 1998.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (v911/1503), *el-Câmiu's-Sağîr*, Beyrut, 1990.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v.279/892), *Sünen* (I-V), İst., 1992.
- Toksarı, Ali (Heyet), *Tercüman Sahâbîler Ansiklopedisi*, *Tükçe Sözlük* (I-II) T.D.K., Ankara, 1988.
- Yardım, Ali, *Peygamber Efendimiz'in Şemâili*, İst., 1998.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud (v.538/1143), *el-Keşşaf*, (I-IV), Dâru'l-Fikr, ts.
- Zemahşerî, -----, *Esâsu'l-Belâğa*, Lübnan, 1996.

HADİSLERDE EL-ESMÂU'L-HÜSNÂ

Dr. Mehmet Dilek*

Al-Asma Al-Husna in Hadiths

Abstract: This article examines Al-Asma Al-Husna as they appear in Hadith collections. It tries to find out how many names of God there are and whether these names have been limited to ninety nine as claimed by scholars. It pays particular attention to variation in hadith narration.

Key Words: Al-Asma Al-Husna, hadith, narration, ninety nine.

Şüphesiz bilinmesi gereken ilk şey, varlıkların yaratıcısı hakkındaki bilgidir. Fahreddin er-Râzi'ye(606/1209) göre ilk gerekli bilgi el-esmâ'ul-hüsna ile ilgili bilgidir.¹ Çünkü bu isimler Allah için vâcip, câiz ve mümteni' olan sıfatları içermesi sebebiyle yaratıcı hakkında yeterli ve doğru fikir edinmemize imkân verir.

Bu makalede Allah'ın isimlerinden söz eden ve bunu 99 ile sınırlandıran hadîsler üzerinde duracağız.

1-El-Esmâu'l-hüsna ile ilgili hadîsler

---

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.
mdilek25@hotmail.com

¹ er-Râzi, Fahreddin, *Levâmiu'l-beyyinât şerhu esmaillahi teâla ve's-sıfat*, (nşr. Taha Abdurrahman Sa'd), Kahire 1967. s. 80; Sarıtoprak, Zeki, "Esmâ-ı Hüsnâ ve Yaratıcıyı Kavrama Meselesi", *Köprü*, 1995, s.83.

Kur'an'da Allah'ın güzel isimlerini ifade eden "el-Esmâ'ül-hüsnâ"² terkihi dört yerde geçmektedir.³ Hadîslerde, Allah'ın güzel isimlerinin hangileri olduğu konusunda bazı rivâyetler vardır. "Allah" lafzı pek çok hadîste geçmektedir. Diğer isimlere de muhtelif vesilelerle hadîslerde rastlanmaktadır. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce'de⁴ rivâyet edilen hadîslerde, Allah'ın isimlerinin 99 olduğu açıkça zikredilmekte ise de, Allah'ın isimlerinin sadece bunlardan ibaret olmadığı daha başka rivâyetlerden anlaşılmaktadır.⁵

² İlahî isimlerin güzellikle (hüsnâ) nitelendirilmesinin sebeplerini Ebû Bekir İbnü'l-Arabî şöyle sıralamaktadır: 1-Esmâ-ı Hüsnâ, Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır. 2-Zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır. 3-Kalplere huzur ve sükûn verir, lutîf ve rahmet ümidi telkin eder. 4-Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allah olduğu için esmâ-ı hüsnâ bilgisine sahip olanlara bu bilgi meziyet ve şeref kazandırır. 5-Esmâ-ı hüsnâ Allah için vâcib, câiz ve mümteni' olan sıfatları içermesi sebebiyle O'nun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir. Bk. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz. II,803; Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-ı Hüsnâ", *DİA*, XI, 404; Fahreddin er-Râzî de "hüsnâ" denme sebebini şöyle izah eder: "Vahdâniyet, celâl, izzet, ihsan, hiçbir şeye benzemeyiş gibi güzel manaları ifade ettiği için bu isimlere en güzel manasında "hüsnâ" denilmiştir." Bk. er-Râzî, *a.g.e.*, s. 73-74.

³ İniş sırasına göre bu âyetler şunlardır: "En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na o **güzel isimlerle** dua edin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar, yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.[A'raf, (7),180]. "Allah kendisinden başka ilah olmayandır. **En güzel isimler** sırf O'na mahsustur." [Taha, (20),8] "De ki: İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü **en güzel isimler** O'na hastır." [İsra, (17)110]. "O yaratandır, yoktan var edendir, şekil verendir, **Güzel isimler** onundur." [Haşr, (59)24]

⁴ Buhari, "Tevhid",7; "Deavât",69; "Şurût" ;15; Müslim, "Zikr", 5; Tirmizi, "Deavât", 74; İbn Mâce, "Dua", 10

⁵ Bu konuda şu rivayetlere bakılabilir. *Abdullah b. Mes'ud'dan* merfu olarak rivâyet olduğuna göre, Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allahım! Sana isimlerinin hepsiyle niyaz ederim. O isimler ki, sen Zâtını onlardan her biriyle anmışsın. Yahut kitaplarında inzâl buyurmuşsundur. Yahut bir Peygamberine öğretmiş veya ezeli olan gayb ilminde kendin için ihtiyar etmiş seçmişsindir." *Ahmed b. Hanbel'in*(241/855) Müsned'inde, Esmâ-ı hüsnânın sınırlı olmadığı hakkında kuvvetli delil kabul edilen bir hadîs de şudur: "Herhangi bir müslüman, merak veya hüznlenir de: "Allahım ben Senin erkek ve kadın kulunun evladıyım. Senin avucundayım, perçemim senin elindedir. Hakkımda hükmün geçerlidir. Hakkımdaki hükmün de adaletlidir. Kendini adlandırdığın, ya da Kitâb'ında

İsimlerin sayısını 99 ile sınırlandıran rivâyet *Ebû Hureyre'den* gelmektedir. Bu rivâyette belirtildiğine göre, Allah'ın 99 ismi var olup, bunları ezberleyen(sayanın) cennete gireceği bildirilmektedir. Hadîsi, Kütüb-i sitte'den Buhârî, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce nakletmişlerdir. Ancak sadece Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivâyetlerinde doksan dokuz ismin tamamı sayılmaktadır. Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinde ise sadece onları sayanın ya da ezberleyen cennete gireceği belirtilmekte ve bu isimlerin neler olduğu hakkında bilgi verilmemektedir.

Buhârî'de ilgili rivâyet kitabı't-tevhid'de⁶ *Ebu'l-Yemân*→*Şuayb*→*Ebu'z-Zinâd*→ *Abdurrahman el-A'rec*→ *Ebû Hureyre* senediyle rivâyet edilmekte olup, kitabı'ş-şurût'ta⁷ aynı

---

indirdiğin veyahut gayb varlıkları içinde onu kendine tercih edip sakladığın herbir isminin hürmetine, Kur'an'ı kalbimin baharı, üzüntü ve kederimin cilâsı kılmanı senden diliyorum!" Bunu kim derse Allah onun üzüntüsünü giderir ve kederini feraha döndürür. Ashâb: "Ya Resûlallah! Bu kelimeleri öğrenelim mi? dediler. O da: "Evet, bunları işiten herkesin öğrenmesi gerekir." buyurdu. Âişe (r.ah)den muttasıl bir senetle, şu hadîs rivâyet edilmiştir. Âişe(r.ah): "Ya Resûlallah! Allah Teala'nın, kendisine dua edildiği zaman kabul ettiği ismini bana öğret." demiştir. Resûlullah da: "Kalk abdest al, mescide gir, iki rekat namaz kıl, sonra dua et, ben dinleyeyim." buyurdu. O da öyle yaptı. Sonra dua için oturduğunda, Resûlullah: "Allah'ım! Onu muvaffak kıl" dedi. O da şöyle dua etti: "Allah'ım, Ben senden, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün güzel isimlerinin hepsi ile istiyorum. Kendisi ile dua eden icâbet ettiğin, kendisiyle isteyene verdiğin azîm, a'zam, kebîr, ekber olan isminle istiyorum." Bunun üzerine Resûlullah: "İsabet ettin, isabet ettin." buyurdu. Buna göre, *Ahmed b. Hanbel'in*(241/855), *Abdullah b. Mes'ud'dan* merfu olarak rivâyet ettiği hadîs ve *H. Âişe'nin* rivâyet ettiği ve Resûlullah'ın da tasdik buyurduğu duadan da anlaşılacağı üzere Allah'ın "Esmâ-i hüsnâ"sını" tahdid etmek, belli bir rakam vermek mümkün değildir. Aynı zamanda bu hadîsi Hâkim en-Neysâbüri, *Müstedrek'te* rivâyet etmekte ve isnâdı hakkında (şâyet mürsel değilse) Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu belirtmektedir. Ancak Zehebî, *Ebû Seleme* adlı râvînin kim olduğunun bilinmediğini ve onun Kütüb-i sitte'de rivâyetinin bulunmadığını ifade etmiştir. Bu rivâyetlerin kaynakları için bk. *Ahmed b. Hanbel, a.g.e., II,41*; Hâkim, *Ebû Abdillâh en-Neysâbüri, el-Müstedrek ala's-Sahihayn, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz, I, 511*. Zebidî, *Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (terc. Kâmil Miras), Ankara 1974. VIII, 221

⁶ Buhari, "Tevhid", 7

⁷ Buhari, "Şurût" ;15

rivâyet tekrar edilmektedir. Kitabı'd-deâvât'ta⁸ ise *Ali b. Abdillâh*→*Süfyân*→*Ebu'z-Zinâd*→*A'rec*→*Ebû Hureyre* tarîkiyle geçmektedir. Ancak Buhârî'nin kaydetmiş olduğu rivâyetlerin hiçbirisinde isimler sayılmamıştır.

Buhârî'nin *el-A'rec*→*Ebû Hureyre* tarîkiyle vermiş olduğu rivâyet, Müslim'de de benzer lafızlarla *Amr en-Nâkıd*, *Züheyr b Harb* ve *İbn Ebî Ömer* vasıtasıyla *Süfyân b. Uyeyne*'den rivâyet edilmiş olup, bu rivâyet *Süfyân- Ebu'z-Zinâd*→*el-A'rec* kanalıyla *Ebû Hureyre*'ye ulaşmaktadır.⁹ Diğer rivâyet ise Müslim'de *Muhammed b. Râfi*'→*Abdurrezâk*→*Ma'mer*→*Eyyûb*→*Muhammed b. Sirin*→*Ebû Hureyre* tarîkiyle geçmektedir.¹⁰ *Hemmâm b. Münebbih*'den gelen tarîk de Müslim'de rivâyet edilmiş olup *Hemmâm*'ın rivâyetinde *إِنَّهُ وَتَرَىٰ يُحِبُّ الْوَثْرَ* ziyâdesi vardır.¹¹ Müslim'in kaydetmiş olduğu bu rivâyetlerde de isimler sayılmamıştır.

Tirmizi, *Yûsuf b. Hammâd*→*Abdu'l-A'lâ*→*Saîd*→*Katâde*→*Ebû Râfi*'→*Ebû Hureyre* tarîkiyle isimleri zikretmeksizin rivâyet etmiştir. Yine Tirmizî'de aynı rivâyet *Yusuf b. Hammad*→*Abdu'l-A'lâ*→*Hişâm b. Hassân*→*Muhammed b. Sirin*→*Ebû Hüreyre* tarîkiyle rivâyet edilmiştir. Tirmizi'de geçen isimlerin sayılmadığı bir diğer rivâyet, *İbn Ebî Ömer*→*Süfyân b. Uyeyne*→*Ebu'z-Zinâd*→*A'rec*→*Ebû Hüreyre* senediyle rivâyet edilmiş olup Tirmizî, bu rivâyete *hasen sahih* demiştir. Tirmizî, benzer bir hadîsin *Ebu'l-Yemân*→*Şuayb b. Ebî Hamze* tarîkiyle *Ebu'z-Zinâd*'dan rivâyet edilmiş olduğunu belirterek bu rivâyette isimlerin sayılmadığını ifade etmiştir.¹²

Öte yandan Tirmizi, *İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzecânî*→*Safvân b. Sâlih*→*Velid b. Müslim*→*Şuayb b. Ebî Hamze*→*Ebu'z-Zinâd*→*A'rec*→*Ebû Hureyre* tarîkiyle kaydetmiş olduğu rivâyette 99 ismi sayarak vermiştir.¹³ Hemen peşinden de bu rivâyetin *garîb* olduğunu belirtmiş ve şu ifadelere yer vermiştir: “Safvân'dan başka

⁸ Buhari, “Deavât”, 69

⁹ Müslim, “Zikr”, 5

¹⁰ Müslim, “Zikr”, 5

¹¹ Müslim, “Zikr”, 5

¹² Tirmizi, “Deavât”, 74

¹³ Tirmizi, “Deavât”, 74

biri bunu rivâyet etmemiştir. Safvân, *sika* bir râvidir. Diğer vecihlerden de *Ebu Hureyre'den* rivâyet edilmiştir. Ancak bu rivâyetlerde isimlerin zikri yoktur. Sadece Safvân tarîkinde vardır. Birçok rivâyet içinde Allah'ın isimlerinin zikredildiğini sadece bu hadîsten öğrenmekteyiz. Âdem b. Ebî İyâs, bu hadîsi başka bir senetle yine *Ebû Hureyre* tarîkiyle rivâyet etmiş ve isimleri saymıştır. Ancak bu hadîsin senedi sağlam değildir.”¹⁴

İbn Mâce'de, söz konusu hadîsler, *Ebû Bekr b. Ebî Şeybe*→*Abde b. Süleyman*→*Muhammed b. Amr*→*Ebû Seleme*→*Ebû Hüreyre* tarîki¹⁵ ve *Hişâm b. Ammâr*→*Abdumelik b. Muhammed*→*Züheyr b. Muhammed*→*Mûsa b. Ukbe*→*Abdurrahman el-A'rec*→*Ebû Hüreyre* tarîkiyle rivâyet edilmiştir. İbn Mâce'de *Zuheyr b. Muhammed* tarîki ile verilen rivâyette isimler sayılmıştır.¹⁶ İsimlerin sayıldığı bu rivâyet, râvi *Abdûmelik b. Muhammed* sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir.

İsimlerin mevcut olduğu hadîslerden Tirmizî'nin rivâyeti bu baktaki rivâyetlerin en sahihi olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda isimlerin sayıldığı *Safvân*(Tirmizî'nin râvisi) ve *Züheyr b. Muhammed* (İbn Mâce) rivâyetleri, râvi *A'rec*'te birleşmektedir. Ancak bu iki rivâyet arasında da ihtilaf vardır. Bazı isimler nokсандır, bazı isimlerde de takdim te'hir vardır. İbn Mâce'de Tirmizî'deki düzen korunmadığı gibi farklı isimlere de yer verilmiştir. Metnin sonundaki *el-Ehad* ismiyle de sayı yüze çıkarılmıştır. Bu iki rivâyet arasında karşılaştırma yapan İbn Hacer(852/1448), Tirmizî'nin rivâyetinin sıhate en yakın olduğunu, en çok yorumun da bunun üzerine yapıldığını belirtmiştir.”¹⁷

Netice olarak Kütübi Sitte'de, isimlerin sayılmadığı *Ebû Hureyre* hadîsini Buhârî, Müslim, Tirmizî rivâyet etmiş olduğunu, isimlerin sayıldığı rivâyetleri ise sadece Tirmizî ve İbn Mâce'nin

¹⁴ Tirmizî, “Deavât”,74

¹⁵ İbn Mâce, “Dua”,10

¹⁶ İbn Mâce, “Dua”,10

¹⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-bâri li şerhi Sahihi'l-Buharî, Dâru't-türâs el-'Arabî, Beyrut 1988. XI,180*

rivayet etmiş olduğunu müşahede etmekteyiz. Ebû Dâvud ve Nesâî'de ise isimler ile ilgili rivâyet yoktur.¹⁸

Kütübi sitte dışındaki kitaplara baktığımızda Ahmed b. Hanbel'in(241/855) Müsned'inde bulunan rivâyetlerde de isimlerin sayılmadığını görürüz. Bu kitaptaki Rivâyetler, *Hemmâm b. Münebbih*→*Ebû Hureyre*¹⁹ ve *Ebû Seleme* tariki ile gelmektedir.²⁰

Öte yandan İbn Hibban'ın(354/965) Bâbu'l-ekzâr'da nakletmiş olduğu, *Abdullah b. Ahmed*→*Yusuf b. Hammâd el-Ma'nî*→*Abdu'l-A'lâ*→*Hişâm*→*Muhammed* senetli rivâyette sadece Allah'ın 99 isminin var olduğu belirtilmektedir. Ancak *Hasan b. Süfyan*, *Muhammed ibnu'l-Hasan b. Kuteybe*, *Muhammed b. Ahmed b. Ubeyd b. Feyyâd'ın Safvân b. Sâlih*→*Velid b. Müslim*→*Şuayb b. Ebî Hamze*→*Ebu'z-Zinâd*→*el-A'rec*→*Ebû Hureyre* tarikiyle kaydetmiş olduğu diğer bir rivâyette isimler sayılmıştır.²¹

İsimlerin sayıldığı bir rivâyeti Hâkim en-Neysâbü'rî(405/1014), *Safvân b. Sâlih*→*Velid b. Müslim* tarikiyle kaydettikten sonra şu ifadelerle yer vermiştir: “Bu hadîsi Buhâri ve Müslim şartlarına uyduğu halde kitaplarına almamışlardır. Onlara göre bu hadîste bulunan illet, *Velid b. Müslim'in* isimleri sıralamada tek başına (teferrüd) kalmasıdır. Halbuki bu bir illet değildir.²² İbn Hacer(852/1448) bunu naklettikten sonra şöyle diyerek tenkid eder: “Buradaki illet, *Velid'in* teferrüdü dolayısıyla değil, onda bulunan ihtilaf, ızdırıp, tedlis ve idrac ihtimalinden dolayıdır.”²³ Ayrıca Hâkim, bu rivâyete *Abdulaziz b. Husayn*→*Eyyûb*→*Hişâm*→*Muhammed b. Sirin*→*Ebû Hüreyre* tarikiyle bir de

¹⁸ Ancak Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Nu'ût bölümünde isimlerle ilgili rivâyeti nakletmektedir. Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr.Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî-Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut, 1991, (Nu'ût 1) IV,393

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 267; III,91

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 503

²¹ Muhakkik *Şuayb el-Arnâvut* birinci rivâyetin isnâdının sahih olduğunu, ikinci rivâyetin ise râvilerinin sika olduğunu belirtmiş ancak hadîsin muzdarib ve mevkûf olduğunu ifade etmiştir. Bk.İbn Hibban, *a.g.e.*,III, 87,88.

²² Hâkim, *a.g.e.*, I, 16-17

²³ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,179; Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed,, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut tsz. XIV,22

şâhid hadis zikrederek bu rivayette bulunan râvî *Abdulaziz b. Husayn*'in sika bir râvi olduğunu belirtir, ancak Zehebî(748/1347) âlimlerin bu râvîyi zayıf saydıkları kaydını düşer.²⁴

Allah'ın güzel isimlerin sayıldığı bir rivâyet Beyhakî'de *Cafer el-Firyabi*'den rivayet edilmiştir.²⁵ Beyhakî(458/1066) Buhâri ve Müslim'in bu rivâyeti kitaplarına almamalarına ise şu şekilde bir yorum getirir: "İsimlerin sayılması, her iki rivâyetteki râvilerin birisi tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Onun için aralarında ihtilaf vardır. Bu sebeple Buhâri ve Müslim, isimlerin zikredildiği rivâyeti kitaplarına almamışlardır."²⁶

İsimlerle ilgili rivâyet²⁷ diğer bazı kaynaklarımızda da bulunmaktadır.²⁸

2-Rivâyetlerin Karşılaştırılması

Rivâyetlerde, isimlerin sıralamasında farklılıklar olduğu gibi, liste dışındaki kısımda da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela Buhâri ve Müslim'de *مائة إلى واحدًا* şeklinde bir ifade kullanılırken Ahmed b. Hanbel'de *أعطي مائة الا واحد* tarzında²⁹ ya da sadece *واحد أعطي* şeklinde ifadeler yer almaktadır.³⁰ Hadis yorumcuları rivâyetlerde,

²⁴ Hâkim, *a.g.e.*, I, 16-17

²⁵ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbu'l-esmâ ve's-sifât*, (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Dâru İhyâ'it-türâs el-'Arâbî, Beyrut tsz. I,28

²⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, I,33

²⁷ Ebu Hüreyre'nin dışında Selmân el-Fârîsî'den, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Ali (r.ah) rivâyet edilmiştir, ancak senetlerin hepsi zayıftır. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,179

²⁸ Mesela Humeydî, Müsned'inde *Süfyân*→*Ebu'z-Zinâd* tarzında isimler saymaksızın rivâyet etmiştir. Aynı rivâyet Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde de bulunmaktadır. Dârakutnî tarafından *Garâibu Malik*'te kudsî hadis olarak rivâyet edilmiştir. Taberânî, el-Mu'cemu'l-evsât'ta *Muhammed b. Sirin*→*Ebû Hureyre* tarihiyle rivâyet etmiştir. Rivâyetler için bk. Humeydî, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr, *Müsned*, (thk. Abdurrahman el-A'zamî) Dâru'l-küttübi'l-ilmîyye, Beyrut tsz. II, 479 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, Dimesk 1984. XI,160 İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,179-180 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, III,5-230;IV,235;V,142.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*,II,258

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*,II,267.

Allah'ın 99 ismi bildirildikten sonra bu sayının te'kidi için "yüz eksi bir" ifadesi kullanıldığını ifade ederler.³¹

İbn Atiyye(546/1151) *Ebu Hüreyre* hadîsindeki liste dışındaki kısmın mütevâtir olduğunu³² ileri sürmüşse de İbn Hacer(852/1448) bunun doğru olmadığını, bu bölümün olsa olsa meşhur derecesine çıkabileceğini belirtmiştir.³³

Buhari'deki *Ebû Hüreyre* rivayetine göre Resûlullah(s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın 99 ismi vardır. Kim, bunları ezberlerse cennete girer. Allah tektir teki sever." Bir rivâyette: "Kim o isimleri sayarsa cennete girer" buyurmuştur. Buhâri, hadîsi bu lafızla tahrir etmiştir. Müslim'de *-tek-* lafzı yoktur. Allah'ın isimlerinin varlığından söz eden rivâyetlerin içinde en sıhhatlisi olan Tirmizî'nin kaydetmiş olduğu rivâyet şudur.

Tirmizî'nin Ebû Hureyre'den kaydettiği rivâyete göre o şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü(s.a) dedi ki: "Allah'ın doksan dokuz (yüzden bir eksik) ismi vardır. Kim onları bellese cennete girer. O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır ki; *er-Rahman, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddüs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-'Aziz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri, el-Müsavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbız, el-Bâsî, el-Hâfid, er-Rafî', el-Muîzz, el-Muzill, es-Semi', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-'Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-'Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celil, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vasî', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâ'is, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdiu, el-Muîd, el-Muhyi, el-Mumît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcîd, el-Mâcîd, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Müktedîr, el-Mukaddîm, el-Mü'ahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâli, el-Mute'âlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakîm, el-Afüvv, er-Râûf, Mâliku'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi,*

³¹ Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed 'Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî, Beyrut tsz. XXIV,95

³² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1413/1993, II, 481.

³³ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,179; Topaloğlu, *a.g.m.*, XI,407.

el-Ganî, el-Muğnî, el-Manî', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdi, el-Bedî, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr'dur."³⁴

Tirmizî, bu rivâyetin *garîb* olduğunu söyler ve bu rivâyet dışındaki isimleri sıralayan hiçbir isnadın, kendisine göre *sahih* olmadığını belirtir. Tirmizî, bu şekliyle hadîsin *garîb* olduğunu, isimlerin zikredilmemiş olduğu *Ebu Hureyre* hadîsinin ise *hasen-garîb* olduğunu ifade eder.³⁵

İbn Mâce'de nakledilen 100 isimden yirmi altısı Tirmizî'de mevcut değildir. İki listenin toplamı ise 125 e çıkmaktadır.³⁶

Züheyr(İbn Mâce) ve *Safvân*(Tirmizî) rivâyeti arasında şu isimler farklıdır.

Tirmizî rivâyetinde bulunup ta İbn Mâce'de bulunmayan isimler şunlardır; *el-Kuddûs, el-Fettâh, el-Kahhâr, el-Hakem, el-Adl, el-Hasîb, el-Mümît, el-Celîl, el-Rakîb, el-Muhsî,el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Berru, el-Muntakim, el-Muğni, es-Sabûr, el-Bedî', el-Gaffâr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Kebir, el-Vâsi', el-Hamîd, el-Muhsî,er-Reşîd, Mâliku'l-Mülki, Zü'l-celali ve'l-ikram.*

Bu isimlerin yerine şunlar vardır: *el-Kâfi, el-Kâhir, el-Karîb, er-Râşid, er-Rabb, el-Mubîn, es-Sâdik, el-Cemîl, el-Kadîm, el-Bârr, el-Vefî, el-Burhan, eş-Şedîd, el-Vâkî, el-Kâim, ed-Dâim, el-Hâfîz, en-Nâzır, el-Fâtır, es-Sâmi',el-Mu'tî,el-Kâfi',es-Sâdik, el-Âdil, el-Münîr, et-Tâmmü, el-Kadîm, el-Âlim, el-Ehad, el-Ebed,el-Vitr,zu'l-Kuvveti.*

Hâkim en-Neysâbüri'nin vermiş olduğu birinci rivâyette Tirmizî'de geçen *el-Mukît* yerine *el-Muğîs* farkı var olup Hâkim en-Neysâbüri bu farkı rivâyetinde belirtmektedir. Hâkim'in şâhit olarak vermiş olduğu *Abdulaziz b. Husayn* rivâyetinde olup ta Tirmizî rivâyetinde olmayan isimler şunlardır; *el-İlah, er-Rab, el-Hannân, el-Mennân, el-Ehad, el-Kâfi, el-Muğîs, ed-Dâim, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Mübîn, el-Cemîl, es-Sâdik, el-Muhît, el-Karîb, el-Kadîm, el-Vitr, el-*

³⁴ Tirmizî, "Deavât", 83

³⁵ Tirmizî, "Deavât", 83

³⁶ Topaloğlu, a.g.m., XI,407

Fâtır, el-Allâm, el-Melîk, el-Ekram, el-Müdebbir, el-Kadîr, eş-Şâkir, er-Refi', Zu't-Tavl, Zu'l-Meâric, Zu'l-Fazl, el-Hallâk, el-Kefl.

Tirmizi rivâyetinde olup da *Abdülaziz b. Husayn*'in rivâyetinde olmayan isimler ise şunlardır: *el-Kahhâr, el-Kâbız, el-Muîzz, el-Muzill, el-Hakem, el-Adl, el-Bâsit, el-Hâfid, el-Mukît, el-Hasîb, el-Hakîm el-Hakk, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Mü'ahhir, el-Vâli, el-Berr, el-Müntakîm, el-Afüvv, el-Müksit, el-Câmi, el-Muğnî, el-Mani', ed-Dârr, en-Nâfi', el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr.*

Abdulaziz b. Husayn bu rivâyette teferrüd etmiştir. Hadisçiler nezdinde *Abduaziz b. Husayn* zayıf bir râvidir. Yahya b. Maîn ve Buhârî onu zayıf saymışlardır.³⁷ Hâkim en-Neysâbüri der ki: “*Abdülaziz b. Husayn*'in rivâyetini *Velid*'in rivâyetine şâhit olarak kaydettim. Çünkü onun *Velid*'den fazla olarak rivâyet ettikleri isimlerin hepsi Kur'an'dan alınmıştır.”³⁸ Her ne kadar Hâkim en-Neysâbüri bu tarzda bir ifade kullansa da, durum onun belirttiği gibi değildir. Çünkü orada olan isimler zorlama teviller ile alınmış gözükmektedir ve hepsi, isim sigasında vârid olmuştur.³⁹

İbn Hibbân'ın *Yûsuf b. Hammâd el-Basrî* tarikiyle vermiş olduğu rivâyetin Tirmizî rivâyetinden farkı sadece *el-Ehad* ismidir. Bazı isimlerin sıralamasında takdim-tehir vardır. Beyhaki de *Velid*'in *Şuayb*'dan verdiği rivâyeti *Cafer el-Firyâbi'nin* lafziyla verir. Bu rivâyetin farkı da sonunda *es-Sabûr* ismiyle değil de *el-Kâfi* ismiyle bitmesidir.

Doksan dokuz ismi sayan hadîs hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ebu Zeyd el-Belhî'nin “Böyle mücmel ve izahsız olarak Resûlullah 99 ismi saymamıştır” gerekçesiyle hadisin zayıflığı konusundaki görüşüne Fahreddin er-Râzi(606/1209) katılmamaktadır. Ona göre bu isimler arasında ism-i a'zam saklanmış olabilir. Nitekim Allah, kadir gecesini Ramazanda, salât-ı vustayı namazlarda, rızasını

³⁷ Beyhaki, *a.g.e.*, s.32

³⁸ Hâkim, *a.g.e.*, I, 16-17

³⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,180

taatlerde, gazabını masiyetlerde, velilerini insanlar arasında saklamıştır. Bu da böyle olabilir.”⁴⁰

Hadîste tenkid edilen bir husus ta “Allah’ın bazı isimlerinin bazısından daha büyük olduğu hususunda ittifak olduğu halde, rivâyette başlangıçta bu hususa riayet edilmiş, Allah ve Rahmân isimleriyle başlanmışsa da daha sonra bu tertibin korunmamış olmasıdır.⁴¹ Fahreddin er-Râzi her ne kadar bu hadîsi savunuyor ise de bu tertibin olmayışını bir zayıflık alameti olarak kabul etmektedir. Ancak *Ebû Hureyre’nin* hadisinde zikredilen isimlerin çoğunu Kur’an ve sahih hadîs beyan etmiştir. Akıl da hepsinin muhtevasının Allah hakkında sabit olduğunu kabul etmektedir. Er-Râziye göre evla olan hadîsi kabul etmektir.⁴²

Beyhaki, her iki rivâyette geçen bütün bu isimlerin ya bizzat ya da dolaylı olarak (nassen veya delaleten) Kur’an’da ve hadîslerde var olduğunu, bunları sayanın cennete gireceğine dair olan rivâyetin hepsini kapsadığını ifade etmiştir.⁴³

İsimleri ayrı ayrı sıralayan rivâyetlerin merfu mu yoksa mudrec mi olduğu hususunda ihtilaf vardır. Kimi âlimler onların merfu olduğunu ifade ederken diğer bir kısım âlimler de isimlerin sayılmasının mudrec⁴⁴ olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü, onlara göre sahih rivâyetlerde isimler yoktur.⁴⁵ Buna bir sebep de isimlerin 99 olduğunu bildiren meşhur rivâyetlerin çoğunun bu sıralamadan hali olmasıdır. Zira Buhârî, Müslim ve başkaları, hadisin sadece baş tarafını rivâyet eder, isimleri ayrı ayrı sıralamazlar.

İbn Teymiye(728/1327) bu hususta şu yorumda bulunmuştur: “Allah’ın isimlerini sıralayan hadis, hadis ilmini iyi bilenlerin katında

⁴⁰ er-Râzi, *a.g.e.*, 73-74.

⁴¹ er-Râzi, *a.g.e.*, s.80

⁴² er-Râzi, *a.g.e.*, s.81

⁴³ Beyhaki, *a.g.e.*, I,33

⁴⁴ Mudrec: Sened veya metnine aslında olmayan birşey ilave edilmiş olan hadîstir. Mudrec hadîs, sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen ve zaif olabilir. Bk. Aydın, Abdullah, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul 1987. s.106-107; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Rehber yay., Ankara 1992, s. 304-307.

⁴⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,179

Resûlullah'ın(s.a) sözünden sayılmaz. Bu isimleri râvi *Velîd b. Müslim*, şeyhlerinden birinden nakletmiştir. Bu yüzden Tirmizî dışında öteki meşhur hadis kitaplarından hiçbiri, bu sıralamayı rivâyet etmemişlerdir. Ondan başkaları ise, isimleri değişik olarak rivâyet etmişlerdir. İsimlerin tertibinden Resûlullah'ın sözü olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbn Mâce'deki *Muhammed b. Sirin* vasıtasıyla *Ebu Hureyre'den* gelen rivâyetin de isnadı zayıftır. Hadis ehli onun, Resûlullah'ın sözü olmadığını bilir. İsimlerin sıralanması hakkında *Ebû Hureyre* tarikiyle rivayet edilmiş bu iki hadisten başka da hadîs yoktur.⁴⁶

İbn Kesir de (774/1373) hadis âlimlerinden büyük bir topluluğun '*bu isimlerin Kur'an'dan toplanmak suretiyle mudrec olduğunu* söylediklerini nakleder.⁴⁷

Bazı âlimler 99 sayısı ile de kayıtlamaksızın, Kur'an'ı inceleyerek Allah'ın isimlerini toplamaya çalışmışlardır. İbn Hacer(852/1449) bunlar arasında şu şahısları sayar: Ebû Osman es-Sâbunî *Kitâbu'l-mieteyn'inde* ve Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî(258/872), Ebû Nuaym(430/1038) ve el-Hallâl (311/923) senetleriyle Câfer es-Sâdık'tan bütün isimlerin Kur'an'da olduğunu söylediğini naklederler. Seleften Süfyan b. Uyeyne (198/814) ve Ebû Zeyd'in de Kur'an'a dayanarak bu isimleri tesbit ettikleri bildirilmektedir. İbn Hacer, Ca'fer es-Sâdık(148/765) ile Ebû Zeyd'den nakledilen listeyi vermektedir.⁴⁸

⁴⁶ İbn Teymiye, *el-İrade ve'l-Emr*, I,338; Yıldırım, *a.g.e.*, s.63.

⁴⁷ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azîm*, (thk. Muhammed İbrahim el-Bennân, Muhammed Ahmed Âşur, Abdülaziz Güneym), Kahraman Yay, İstanbul 1992., II,280;IV,368;Yıldırım, *a.g.e.*, 63.

⁴⁸ Liste için Bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,181; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 63. Kur'an-ı Kerim'de isim sigası halinde bulunduğu halde, Tirmizî'nin hadisinde karşılaşmadığımız isimler hayli fazladır. Bunlar 27 adet olarak şunlardır: *er-Rabb*, *el-İlah*, *el-Muhit*, *el-Kadir*, *el-Kâfi*, *eş-Şâkir*, *el-Hâkim*, *el-Kâhir*, *el-Mevlâ*, *en-Nasir*, *el-Hâlik*, *el-Melik*, *el-Kefil*, *el-Hallâk*, *el-Ekrem*, *el-A'la*, *el-Mubîn*, *el-Hafî*, *el-Karîb*, *el-Ehad*. Bazıları ise *izâfet* terkibiyledir; *Gafiru'z-Zenb*, *Şedîdu'l-'Ikâb*, *Fâtru's-Semâvâtı ve'l-Ard*, *Refî'ud-Derecât*, *Gâlib 'alâ emrih*, *Kâ'im 'alâ külli nefis*, *Hayrun Hâfızân*. Diğer taraftan Tirmizî'nin rivayetinde bulunduğu halde, isim sigasıyla Kur'an'da görünmeyen sıfat halindeki isimlerin sayısı da 27'dir: *el-Kâbid*, *el-Bâsıt*, *el-Hâfid*, *er-Râfi*, *el-Mu'izz*, *el-Muzill*, *el-Adl*, *el-Celil*, *el-Bâ'is*, *el-Muhsi*,

İsimleri mudrec olarak kabul eden veya etmeyen âlimlerin ittifakiyle isimler 99'a münhasır değildir. Nevevî (676/1277) bu hususta âlimlerin ittifakını nakleder.⁴⁹ Ancak İbn Hazm(456/1064) 99 ile sınırlandırılması görüşünü savunur ve buna da *yüzden bir eksik* - مائة إلّا واحدًا - ibaresini delil olarak kullanır. Şayet bunun dışında isim olsa yüz isim olmuş olur ki o zaman da "*yüzden bir eksik*" ifadesi manasız kalmış olacağını söyler.⁵⁰

Hadisteki hasr'ın cennete girmekle ilgili olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Onlara göre, kim bu isimlerin dışındakileri saymayı da cennete girmeye sebep sayarsa hata etmiştir. Nevevî(676/1277), hadisteki isimlerin 99 isim ile sınırlandırılmasının, bunun dışında başka ismin olmadığı anlamına gelmeyeceğini bunun anlamının, bu isimleri sayanın cennete gireceğini haber verme anlamında olduğunu belirtmiş ve âlimlerin bu konuda ittifak halinde olduğunu kaydetmiştir.⁵¹ Kimi âlimler de: "*Allah'ın güzel isimleri vardır. Onlarla dua ediniz*" âyetindeki ifadenin hadîste geçen isimler için câri olduğunu söylemişlerdir.⁵²

---

el-Mubdi', el-Mu'id, el-Mumit, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Mu'ahhir, el-Vâli, el-Muksit, el-Muğni, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', el-Bâki', er-Reşid, es-Sabûr, zu'l-Celâli ve'l-İkrâm. Bu son isim Kur'an'da var ise de[Rahman, (55),77] İbn Âmir ve Şâm ehlinin kıraatleri göz önüne alınırsa, bu sıfat âyetteki "vech" kelimesine ait olacağından bulunmadığı söylenebilir. Çıkarılacak ve eklenecek isimleri tesbit eden İbn Hacer diyor ki: "Kur'an'da olmayıp da rivâyette bulunan 27 isim listeden çıkarılıp, Kur'an'da bulunduğu halde rivâyette olmayan 27 isim eklenirse, 99 isim elde edilmiş olur. Bizim teklif ettiğimiz isimler arasında izâfet şeklinde olanlar varsa da, rivâyetler arasında da bu durum görülür: *el-Muhyî Muhyi'l-Mevtâ'dan, el-Mâlik Mâliku'l-Mülk'den, en-Nûr Nûru's-Semâvâti vel-ard'dan, el-Bedi' Bedi'us-Semâvâti vel-ard'dan, el-Câmi' Câmi'un-nâs'dan, el-Vâris Nahnu'l-Vârisûn'dan* alınmıştır. İbn Hacer, aynı sıfattan iştikak eden isimleri de, bir nüans ihtiva ettikleri gerekçesiyle ayrı ayrı sayar: *el-Kâdir, el-Kâdir, el-Muktedir; el-Gâfir, el-Gafûr, el-Gaffâr gibi.*" Bundan sonra kendisini tatmin eden, yeniden teşkil etmiş olduğu 99 ismin listesini verir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI,181; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 65

⁴⁹ Nevevi, *a.g.e.*, XVII,5

⁵⁰ İbn Hazm, *a.g.e.*, I,29-30

⁵¹ Nevevi, *a.g.e.*, XVII,6 ; Zebîdî, *a.g.e.*, VIII, 219

⁵² İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 184

Doksan dokuz ile ifade edilmesinin hikmetine gelince Fahreddin er-Râzî, bunun tıpkı namaz vakitlerinin sayısında olduğu gibi anlaşılabilir olduğunu ifade eder.⁵³

Hadiste geçen *İhsâ* (مِنْ أَحْصَاهَا) sözcüğü ile ne kastedildiği hakkında çeşitli görüşler vardır.

1. Allah'ın doksan dokuz isminin tamamını saymaktır. Yani kişi Allah'ı bu isimlerin hepsi ile çağırır, anar ve över. İsimlerinin bir kısmını anmakla yetinmez. Mü'min kişi böyle yapmakla cennete girmeye liyakat kazanmış olur.

2. Allah'ın doksan dokuz isminin hakkını vermek, gereği ile amel etmek, yani isimlerin taşıdığı yüce anlamları düşünüp, buna göre durum ve davranışlarını düzenlemektir. Mesela Allah'ın Rezzak = Rızık verici olduğunu bilip düşünerek rızık için endişeye kapılmamalı, bunu helalinden talep etmeli, haram kazanca girişmemelidir. Diğer isimler de böyledir.

3. Allah'ın doksan dokuz ismini manaları ile beraber öğrenmek ve bellektir.

İbnu'l-Cevzî (597/1201) de yukarıdaki manaları sıralamakta ve buna şu yorumu eklemektedir: "Diğer bir mana da Kur'an-ı Kerimi hatmetmektir. Çünkü Allah'ın doksan dokuz ismi Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur."⁵⁴ El-Kurtubî(656/1258) de: "Allahu Teâla'dan ümid ederim ki, herhangi bir müslüman yukarıda yazılı şekillerden herhangi birisiyle ve tam bir ihlasla Allah'ın doksan dokuz ismini anarsa yüce Allah o kimseye cenneti nasip eder."⁵⁵ demiştir. Bazı âlimler hadisteki *ihsâ* fiilini hıfzetmek, ezberlemek manasına yorumlamışlardır. Bu duruma göre bu isimleri ezberleyen bir Müslüman, Allah'ın lütuf ve keremiyle cennete girecektir. Nevevî de yukarıdaki görüşleri naklettikten sonra Buhârî ve diğer muhakkik âlimlerin görüşüne göre

⁵³ er-Râzî, a.g.e., s., 80

⁵⁴ Nevevi, a.g.e., XVII,6

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, Beyrut 1408-1409/1988-89, I,109-110.

bundan maksadın Allah'ın doksan dokuz ismini ezberlemek olduğunu beyan eder ve aynı görüşte olduğunu söyler.⁵⁶

İbn Atiyye, *ahsâha* kelimesinin, onlara imanı, rağbeti, yüceltmeyi ve manalarını düşünme anlamını yükler.⁵⁷ Buna göre maksat sadece saymak olmadığı, bunları toplamak, araştırmak, okumak, manalarını anlamak ve o manalarla ahlaklanmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Gazâli(505/1111), el-esmâu'l-hüsnâyı anlatırken, kulların hangi isimden hangi hisseyi alması gerektiği meselesine dikkat çekmektedir.⁵⁸

SONUÇ

Buhari ve Müslim'de Allah'ın 99 isminin olduğuna dair rivâyet vardır, ancak isimler sayılmamıştır. Kütüb-i sitte içerisinde isimler sadece Tirmizi'de ve İbn Mâce'de sıralanmıştır. Tirmizi'deki isimlerin sayıldığı hadîsin bir benzerini de İbn Mâce rivâyet etmiştir. İbn Mâce'nin senedi ile Tirmizi'nin senedi râvi el-A'rec'de birleşmektedir. Fakat İbn Mâce'nin rivâyetinde bulunan bazı isimler, Tirmizi'nin rivâyetinde yoktur, Tirmizi'nin rivâyetinde bulunan bazı isimler de İbn Mâce'nin rivâyetinde yoktur. Bazı isimlerde de takdim-te'hir vardır. Sıralamanın olduğu rivâyetler içerisinde sıhate en yakın olanı Tirmizi'nin rivâyetidir. Genelde şerh ve yorumlar bu rivâyet üzerinde yapılmıştır.

Âlimler arasında isimleri sıralayan rivâyetlerin merfu ve mudrec olduğu hususunda ihtilaf vardır. Kimisi merfu olduğunu söylerken kimi âlimler de bunun râvi el-A'rec tarafından ilave edildiğini ifade ederler. Beyhakî de el-esmau'l-hüsnânın tayin ve sayımının her iki rivâyetteki râvilerden birisinin ilavesi olmasının muhtemel olduğunu

⁵⁶ Nevevi, *a.g.e.*, XVII,6; Ayni, *a.g.e.*, XXIV,95

⁵⁷ İbn Atiyye, *a.g.e.*, II, 481

⁵⁸ Gazâlî, *el-Maksadü'l-esnâ şerhu esmaillahi'l-hüsnâ*, (thk.Muhammed Mustafa Ebu'l-Alâ), Mektebetü'l-cüüdî, Mısır, ts. s. 48

belirtmiştir. İsimler hususunda iki rivâyet arasında görülen ihtilafın bundan kaynaklanmış olabileceğini ifade ederek Buharî ve Müslim'in isimlerin sayımına ait rivâyeti kitaplarına almama sebebini de buna isnad etmektedir. Yine Beyhaki, her iki rivâyette geçen bütün isimlerin gerek nass olarak ve gerekse delaleten Kur'an'da ve hadislerde var olduğunu ve bunları sayanın cennete gireceğine dair olan rivâyetin bu isimlerin hepsine şâmil olduğunu söylemiştir.

İsimlerin sayısı ve tasnifi konusunda da çeşitli görüşler vardır. Sayıyı belli bir rakamla sınırlandıranlar olduğu gibi sonsuz olduğunu ifade edenler de vardır.

Allah'ın "Güzel isimleri"ni 99 olarak bildiren hadislerin hedefi, bu kadarının belenip sayılmasının cennete girmeğe kâfi geleceği hikmetidir. Diğer hadîslere göre ise, Allah'ın bu 99 isminden başka daha birçok, hatta sayısız olduğudur. Çünkü Allah'ın zatı bir, güzel isimleri ise çoktur.

KAYNAKÇA

Aydınlı, Abdullah, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul 1987

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed,, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut tsz.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbu'l-esmâ ve's-sıfât*, (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Dâru'ihyâi't-türâs el-'Arâbî, Beyrut tsz.

Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, Dimeşk 1984.

Gazâlî, *el-Maksadü'l-esnâ şerhu esmaillahi'l-hüsnâ*, (thk. Muhammed Mustafa Ebu'l-Alâ), Mektebetü'l-cündî, Mısır, tsz.

Hâkim, Ebû Abdillâh en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz

Humeydî, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr, *Müsned*, (thk. Abdurrahman el-A'zamî) Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut tsz.

İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1413/1993

İbn Hacer, Ahmet b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Fethu'l-bâri li şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Dâru't-Türâs el-'Arabî, Beyrut 1988.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azîm*, Kahraman Yay, İstanbul 1992

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber yay., Ankara 1992

Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *El-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, y,s. tsz.

Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî-Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut, 1991

Nevevî, Yahya b. Şeref Muhyiddin ez-Zekerîyya, (676/1277), *Şerhu Müslim*, Dâru İhyai't-türâs el-'Arabî, Beyrut tsz.

Râzî, Fahreddin, *Levâmiu'l-beyyinât şerhu esmaillahi teâla ve's-sıfat*, (nşr. Taha Abdurrahman Sa'd), Kahire 1967.

Sarıtoprak, Zeki, "Esmâ-ı Hüsnâ ve Yaraticıyı Kavrama Meselesi", *Köprü*, 1995,

Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-ı Hüsnâ"md, *DİA*

Zebidî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (terc. Kâmil Miras), Ankara 1974.

HARRAN'DA YETİŞMİŞ HADİS BİLGİNLERİ
(Kütüb-i Sitte'de Rivâyeti Bulunan Harranî Nisbesiyle
Anılan Râviler)

Dr. Mehmet Dilek*

HADITH SCHOLARS IN HARRAN

(Scholars who are examined the narrators mentioned in Kutub al-Sitta)

Abstract:

Harran has been an important religious and historiography center. There have been many important scholars who wrote about hadith, law, commentary and history. In his book Al-Ikmal Ibn Makula states that there were many hadith scholars in Harran and gives several names. In this article we studied this scholars who are examined the narrators mentioned in Kutub al-Sitta (six famous hadith collection).

Key words: Harran, Historiography, scholars, narrators, Kutub al-sitta

Harran, İslam tarihçilerine göre el-Cezire veya Âsur ceziresi adı verilen Yukarı Mezopotamya'nın Diyar-ı Mudar kısmının çoğu zaman merkezi olmuştur. El-Cezire bölgesinin kuzey yarısı Türkiye, güney yarısı ise Suriye ve Irak toprakları içerisinde bulunmaktadır. El-Cezire, İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre; "Diyar-ı Mudar", "Diyar-ı Rebia", ve "Diyar-ı Bekr" olmak üzere üç tarihi bölgeye ayrılmıştır. El-Cezire'nin Diyar-ı Mudar kısmında Urfa, Harran, Rakka (Suriye), Samsat, Re'sul-ayn; Diyar-ı Rebia kısmında Musul, Nusaybin, Sincar (Irak), Dârâ, Cizre; Diyar-ı Bekr kısmında Amid, Mardin, Meyyâfârakin, Hasankeyf gibi önemli merkezler yer alır.¹

Müslümanlar El-Cezire bölgesini 19/640 yılında fethetmişlerdir. Bölgede İslam öncesinde olduğu gibi İslam'dan sonra da ilim ve düşünce tarihine hizmeti olmuş pek çok âlim yetişmiştir. Harran, İslam tarihinde dînî ilimlerin, tarih yazarlığının önemli

*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Araştırma Görevlisi.
mdilek25@hotmail.com

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Şeşen, Ramazan, "el-Cezire", *DİA*, VII, 509.

merkezlerinden biri olmuştur. Bu şehirden hadîs, fıkıh, tefsir, tarih gibi ilimler sahalarında değerli eserler yazan pek çok âlim yetiştirilmiştir.² Harran'ın tarihte oynadığı en önemli rol bilginleriyle İslam medeniyetinin ve biliminin gelişmesine yaptığı büyük katkıdır. Bugün bize Harran'dan çok önemli birkaç yapıdan başka bir şey kalmamıştır. Fakat, şehrin İslam ilmine, bu yolla dünya ilmine olan katkısından hala bahsedilmektedir.³

İbn Mâkula, *el-İkmal* adlı eserinin Harran maddesinde, İslam tarihinin ilk asırlarında Harran'dan çıkan hadis âlimlerinin pek çok olduğunu söyledikten sonra bunların bazılarından söz eder.⁴ *Mu'cemu'l-buldân* yazarı da pek çok İslam âliminin Harranî nisbiyetiyle anıldığını belirterek bunlardan tarih yazarı olanlarından söz eder.⁵

Biz, bu çalışmamızda Harran bölgesinde doğmuş ya da bu bölgede yaşamış *Kütüb-i Sitte'de* rivâyeti bulunan hadis âlimlerini ele alacağız. Cerh ve ta'dil âlimlerinin onlar hakkındaki değerlendirmelerine değinecek, Kütüb-i Sitte'deki rivâyetlerini belirteceğiz.

1- MERVAN B. ŞÜCA' EL-HARRANÎ (ö.134/749)

İbn Hacer, Harranlı hadîsçi Mervân b. Şücâ'nın künyesini Ebû Abdillâh olarak verdikten sonra Buhârî ve Ebû Arube'nin, Ebû Amr olarak kaydettiklerini belirtir.⁶ Mervân'ın Bağdat'ta Mûsa b. Mehdi'nin çocuğunun eğiticisi olduğu ifade edilmiştir.⁷ *Husayf* adlı râvîden pek çok hadîs rivâyet ettiği için kendisine *el-Husayfi* denilirdi.⁸ Mervân b. Şüca', Muhammed b. Mervân ibnu'l-Hakem'in mevlâsıdır.⁹

² Şeşen, Ramazan, "*Harran Tarihi*", Ankara 1993. s. 84

³ Şeşen, *a.g.e.*, s. XII

⁴ İbn Mâkula, *el-İkmal fi raf' il-irtiyab mine'l-muhtelif fi'l-esma ve'l-küna ve'l-ensab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411. III, 55-56.

⁵ Harranlı tarih kitabı yazarları için bkz. Yâkût, Şihâbuddîn Ebî Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut tsz. II,236

⁶ İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, Daru Sadr, tsz. X,94.

⁷ El-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *et-Ta'dil ve't-tecrih*, Halep tsz. II,734.

⁸ El-Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, *Tehzibu'l-kemâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf) Müessesetu'r-Risale, Beyrut. 1980. XXVII,395

⁹ Dârakutnî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, (thk. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut 1985. I,355

Hocaları: İbrahim b. Ebî Able, Sâlim b. Aclân el-Eftas, Abdulkerim el-Cezerî, Muğire b. Muksim ed-Dabiy.

Talebeleri: Ahmed b. Meni', Hârun b. Ma'ruf, Ziyâd b. Eyyûb et-Tûsî, El-Hasen b. Arfe.¹⁰ Ayrıca İbn Hibbân, ondan Irak ehlinin rivâyette bulduklarını kaydeder.¹¹

Ahmed b. Hanbel bu râviyi *sadûk*¹² ve rivâyetlerinde bir sakınca olmayan (*la bese bihi*) biri olarak ifade etmiştir.¹³ İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.¹⁴ Ebû Dâvûd, Dârakutnî, Yahya b. Maîn, Ya'kub b. Süfyân da *sika* olduğunu belirtirlerken, Ebû Hâtim, onun *sâlih* bir râvî olduğunu ancak bazı *münker* rivâyetlerde titiz davranmadığını ifade etmiş ve hadisi yazılır (*yüktebu hadisuhu*) demiştir. Yine Ebû Hâtim, bu râvînin rivâyetlerinin *hüccet* olmadığını da ifade etmiştir. İbn Sa'd onun *sika* ve *sadûk* olduğunu, kendisinin Bağdad'a geldiğini 184 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁵ Buhârî, 134 de vefat ettiğini bildirmiştir.¹⁶ İbn Hibbân onu *zuafâda da* zikrederek *sikalardan maklub* hadisler rivâyet ettiğini belirtmiş ve onun tek başına yaptığı rivâyetler ile *ihcacdan* hoşlanmadığını ifade etmiştir.¹⁷ Zehebî de Mervân'ın hadislerinin *hasen* derecesinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Buhârî, Tirmizi, Ebu Dâvud, İbn Mâce bu râvînin bazı hadislerini kitaplarına almışlardır.¹⁹

2-HUSAYF B. ABDİRRAHMAN EL-HARRÂNÎ (ö.137/753)

Künyesi Ebû Avn olan Husayf tâbiündendir, sahâbeden Enes b.

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 94.

¹¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu'l-mecrûhîn min el-muhaddisîn ve 'd-duâfâ vel-metrûkîn*, (thk. Muhammed b. İbrahim Zâyed) Dâru'l-Va'y, Halep 1396. II,13.

¹² Ahmed b. Hanbel, *İlelu Ahmed b. Hanbel*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâî) Riyad 1409. s. 173

¹³ İbn Ebî Hatim, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-cerh ve 't-ta'dil*, Beyrut 1953 VIII, 273

¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, (thk.Seyyid Şerefuddîn Ahmed), Beyrut 1975 IX,179

¹⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, Beyrut tsz. V,328

¹⁶ el-Bâci, *a.g.e.*, II ,734

¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 13

¹⁸ Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Nuaym), Beyrut 1413. IX, 34

¹⁹ Buhârî, "Şehâdât",571;"Tıb"365; Tirmizî, "Hacc" 100; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 10; İbn Mâce, "Tıb"23

Mâlik'i görmüş ve Benî Ümeyye'nin mevâlisindedir.²⁰ İbn Hibbân onun Harrân ehlinden olduğunu ve Hassâf adında ikiz bir kardeşinin de bulunduğunu kaydeder.²¹

Hocaları: Saîd b. Cübeyr, Mücâhid,²² Ebu'z-Zübeyr, Amr b. Abdillâh b. Mesud, Atâ b. Rebâh, İkrime, Muksim b. Becre.

Talebeleri: Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Attâb b. Beşîr,²³ Haccâc b. Ertât, Ebu'l-Ahves, Ma'mer, Ma'meru'r-Rakiy, İbn Ebî Nüceyh, Muhammed İbn İshâk, Hattâb ibnu'l-Kâsim, Züheyr b. Muâviye b. Hadîc, Sellâm b. Selim, Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc, Muhammed b. Seleme b. Abdillâh, Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân, Mervân b. Şuca'.²⁴

el-Cezire bölgesinde ikâmet eden Husayf hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel onun hadîste *zayıf*, *muzdaribul'-hadis* bir râvî olduğunu,²⁵ Yahya b. Maîn "*rivâyetinde bir sakınca olmadığını*"²⁶ Ebu Hâtim, onun *sâlih* bir râvî olduğunu ancak naklettiği rivâyetleri karıştırdığını ifade ederler. Hıfzının zayıflığı hususunda cerh vaki olmuştur. İbn Adiyy, Husayf'ın pek çok nüshaları ve hadîsleri olduğunu şayet kendisinden *sika* olan bir râvî rivâyet etmişse onlarda bir beis olmadığını belirtmiştir. Husayf'dan Abdulaziz b. Abdirrahman'ın rivâyet ettiği hadîsler bâtıldır. Fakat bu durum Husayf'dan değil Abdulazîz'den kaynaklanmaktadır. İbnu'l-Medîni, Yahya b. Saîd'in onu *zayıf* saydığını ifade etmiştir. Mürcie fikrine meylettği de söylenmiştir. İbn Huzeyme, hadisiyle *ihiticac* edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu anlamda Yahya el-Kattân da Husayf'dan rivâyette

²⁰ Zehebî, , *Mîzanu'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife Beyrut tsz. I,653

²¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 287; El-Fadl b. Ziyâd, Ahmed b. Hanbel'den şu dört zatın da Harran'dan olduğunu aktarmıştır: *Abdülkerim el-Cezeri, Husayf, Sâlim el-Eftas, Ali b. Bezûme*. Bk. İbn Adiyy, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, III,69

²² Buharî, *Târîhu'l-kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), tsz. III,228

²³ Zehebî, *Mizan*, I,653

²⁴ İbn Ebî Hatim, *a.g.e.*, III, 403,404; Zehebî, *Mizan*, I,653.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel fi ma'rifeti ve'r-ricâl*, III,214; İbn Hacer, *Tehzib*, III,143,144

²⁶ Zehebî, *Mizan*, I,654

bulunmaktan sakınılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷ Ali İbnu'l-Medîni, Yahya b. Saïd'in şöyle dediğini de aktarır: "Biz o günlerde Husayf'dan rivâyetten kaçınıyorduk. Kûfe'de ondan herhangi bir rivâyet yazmadım. Ancak daha sonraları yazdım." demiştir. İbn Hibbân, Husayf hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur: "*Hocalarımızdan bir çoğu ondan hadis rivâyetini terk etmiş, diğer bir çoğu ise rivâyetlerini kabul etmiş olup kendisi Sâlih, fakîh, âbid bir şeyhtir. Ancak rivâyetlerinde çok hata yapmakta ve meşhurlardan almış olduğu rivayetlerinde tek başına kalmaktadır. Onun sika râvilere muvafık olan rivâyetlerinin alınması, itibara elverişli olmayan rivayetlerinin ise terk edilmesi uygundur.*"²⁸ Husayf'ın vefat tarihi hakkında farklı tarihler verilmektedir. Buhârî 136, İbn Sa'd, 137,²⁹ Ebu Ubeyde 138 , Halife b. Hayyât ise 139 da vefat ettiğini ifade etmiştir.³⁰

Tirmizî, Ebu Dâvud, Nesâi, İbn Mâce'de bu râvînin rivâyetleri bulunmaktadır.³¹

3-MA'KIL B. UBEYDİLLAH EL-HARRANÎ(ö.166/782)

Künyesi Ebû Abdillâh'dır ve ikâmet yeri el-Cezîre'dir.³²

Hocaları: Atâ b. Ebi Rebâh, Ebu'z-Zübeyr, İkrime b. Hâlid, Amr b. Dînar, ez-Zuhrî, Zeyd b. Ebî Enîse, İbrahim b. Ebi Able, Süveyd b. Hüceyr.³³

Talebeleri: Çağdaşı Süfyan es-Sevrî, el-Hasen b. Muhammed b. A'yun, Muhammed b. Yezid b. Sinan, Ubeydillah b. Yezdî el-Kardavâni, Veki, Ebu Nuaym, el-Firyâbi, Ahmed b. Yunus, Abdullah b. Muhammed en-Nufeylî.

Abdullah b. Ahmed, babasından Ma'kıl'ın *sâlihu'l-hadis* olduğunu aktarmıştır. Bir defasında da *sika* demiştir.³⁴ Yahya b.

²⁷ Zehebî, *Mizan*, I,654

²⁸ İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I,2871; İbn Hacer, *Tehzib*, III,143,144

²⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII,482

³⁰ Zehebî, *Mizan*, I,654

³¹ Ebû Dâvûd, "Nikah", 13; en-Nesâi, "Menâsiku'l-hacc", 229,230; Tirmizî, "Tahâret",103, "Salat",215, 302,340; "Zekât",5; "Hacc", 9, 100; "Tefsiru'l-Kur'an, 4; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salât", 115; "Zekât",12, "Menâsik", 69

³² Dârakutnî, *Zikri esmâi't-tâbiîn*, II, 254.

³³ Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nubelâ*, VII,318

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I,53

Maîn'den onun rivâyetlerinde bir sakıncası olmadığı (*leyse bihi be's*) şeklinde aktarılmıştır. İshâk b. Mansûr, İbn Main'den *sika*, Muâviye b. Sâlih ise yine ondan *zayıf* bir râvî olduğuna dair bilgi aktarmıştır. İbn Adiy, onun bir kaç hadisini kaydettikten sonra *hasenu'l-hadis* olduğunu ve hadislerinde *münker* bulunmadığını ifade etmiştir. İbn Hibbân, onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.³⁵

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Müslim, Nesâi ve Ebû Dâvûd'da bu râvînin rivâyetleri bulunmaktadır.³⁶

4-EN-NADR B. ARABÎ EL-HARRANÎ (ö.168/784)

Yahya b. Maîn'ini Harranlı olarak belirttiği en-Nadr'm künyesinin Ebû Ravh olduğu ya da Ebû Amr olduğu söylenmektedir. Onun Ebu'-t-Tufeyl Amr b. Vâsile'yi gördüğü belirtilmiştir.³⁷

Hocaları: Mücâhid, İkrime, Atâ, Nâfi, Meymûn b. Mehrân, Mekhûl, Ömer b. Abdilaziz, Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdillâh b. Amr.³⁸

Talebeleri: Süfyan es-Sevrî, Veki', Abde b. Süleyman, Ebû Usâme el- Muttalib b. Ziyâd, Muhammed b. Abdillâh, el-Hasen b. Sevâr, Ebu Câfer el-Ukaylî, Abdullâh b. Abdilvehhâb el-Huccî, Amr b. Hâlid el-Harrânî, Bişr b. İsa ve Ebu Sâlih el-Harrânî.

Ahmed b. Hanbel'den onun rivâyetlerinde bir sakınca olmadığına (*lâ be'se bih*) dair bilgi aktarılmıştır.³⁹ Ebû Hâtim, bir yerde aynı ibareyi kullanırken diğer bir yerde *salihu'l-hadis* demiştir. Yahya b. Maîn, Ebû Zür'a ve Muhamed b. Abdillâh b. Nümeyr onun *sika* biri olduğunu belirtmişlerdir. Yahya b. Main'e onun hakkında sorulunca en-Nadr b. Arabî'nin rivâyetlerini *رایت فلانا رایت طوسا* tarzında bizzat görüşmek suretiyle yaptığı için *rivâyetlerinde bir sakınca* olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰ İbn Adiy, onun hadislerini *sağlam* ve *sahîh* olarak bulduğunu belirtmiştir.⁴¹ İbn Sad ise onun

³⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, X,204; Zehebî, *Mizan*, IV,146; İbn Hibban, *Es-Sikat*, VII,491

³⁶ Müslim, "Hacc", 54; "İmâret", 8,37; "Fezâil", 3; "Sıfatu'l-münafikin", 16,72,75,77,78; Ebû Dâvûd, "Vudu", 66; Nesâi, "İftitah", 37

³⁷ İbn Hibban, *es-Sikat*, VII,34; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII,403

³⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, X,442,443; Zehebî, *Mizân*, IV,260.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 53

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III,25

⁴¹ İbn Adiy, *a.g.e.* VII,25

zayıf bir râvî olduğunu ve halife Mehdi'nin döneminde vefat ettiğini söylemiştir.⁴²

En-Nadr b. Arâbî'nin Küttüb-i Sitte'den sadece Ebû Dâvûd'da rivâyeti bulunmaktadır.⁴³

5-MAHLED B. YEZÎD EL-HARRÂNÎ (ö.193/808)

Künyesinin Ebu'l-Huseyn, Ebû Yahyâ ve Ebû Hıdâş ya da Ebû Hâlid olduğu söylenmiştir.⁴⁴

Hocaları: Yahya b. Saîd, Hırrız b. Osman, el-Evzâi, Süfyan es-Sevrî, İbn Cüreyc, Yunus b. Ebî İshâk, İsrail b. Yûnus, Saîd b. Abdilaziz, Hanzale b. Ebî Süfyan, Abdullah b. Alâ b. Zebr, Mâlik b. Muğavvel, Mis'ar.⁴⁵

Talebeleri: Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhuye, Ebu Ca'fer en-Nüfeylî, Abdulhamid b. Muhammed b. Mistâm, Ebû Umeyye Amr b. Hişâm, Muhammed b. Sellâm el-Beykendi, Abdullah b. Abdussamed b. Ebi Hıdâş el-Mevsilî, Âli b. Meymûn el-Attâr, Yakub b. Süfyân, Yakub b. Ka'b el-Antakî, Ahmed ibnul-Bekkâr el-Harrânî.⁴⁶

İbn Maîn ve diğer âlimler bu râvînin *sika* olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "*la be'se bihi*" demiştir.⁴⁷ Zehebî, ondan *saduk meşhur* diye söz eder ve onu Harranlı *sika* âlimlerden sayar.⁴⁸ Ebû Hâtim *sadûk*, Ebû Dâvûd onun *şeyh* olduğunu ifade ederek insanların ondan *mürsel* hadis rivâyet ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁹ İbn Hibbân, onu *sikalardan* saymıştır.⁵⁰ *es-Sâci* onun bazen vehimli hadîsleri rivâyet ettiğini ifade etmiştir.

Kendisinden Buharî ve Nesâî rivâyette bulunmuştur.⁵¹

⁴² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII,483

⁴³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 6

⁴⁴ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX,186; Dârakutni, *Zikri esmai't-tâbiin*, I,365

⁴⁵ Zehebî, *Siyeri a'lâmi'n-nubelâ*, IX/337; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehziib*, X,47,48

⁴⁶ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX,186

⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehziib*, X,47,48.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeri a'lâmi'n-nubelâ*, IX/337

⁴⁹ Zehebî, *Mizân*, IV,84

⁵⁰ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX,186

⁵¹ Buhari, "Ezan", 160; "Vesâyâ",15; "Buyu" 9 "Edeb"122; Nesâî, "Salat" 1;

"Mevâkit" 12,35; "İftitah",35,36,115; "Buyu" 28,39; "Kat'us-Sârik"8.

6-MUHAMMED B. SÜLEYMÂN B. EBÎ DÂVUD (ö.213/828)

Künyesi Ebû Abdillâh olup ikâmet yeri Harran'dır.

Hocaları: Babası, Vahş b. Harb,⁵² Fıtr b. Halîfe, Mâlik , el-Leys, Ca'fer b. Berkan, İsa b. Ebî Rezîn, Meân b. Rifâa, Ebu Ca'fer er-Râzî, Afîr b. Ma'dân, Seleme b. Verdân, Şuayb b.Ebî Hamze, Said b. Beşîr, Yahya b. Eyyûb, Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân, İbrahim b. Muhammed b. Ziyâd.

Talebeleri: Torunu Süleyman b. Abdillâh, Muhammed b. Yahya b. Ebi Kesîr, Ebû Dâvûd Süleyman b. Yusuf el-Harrânî, Ahmed b. Süleyman er-Rehâvî, Seleme b. Şebîb, Ca'fer b. Muhammed ibnu'l-Fudayl, Ahmed b. Abdurrahman ibnu'l-Mufaddal el-Harrânî, el-Fadl b. Ya'kûb, Muhammed b. Yezîd b. Sinân er-Rehâvî, Musa b. Eyyub en-Nasîbi, Muhammed b. Abdulvehhab, İshak b. İbrahim, İshak b. Zeyd el-Hattâbi.

Nesâî, Muhammed b. Süleyman'ın *rivâyetlerinde bir sakınca* olmadığını belirtmiş ancak Ebû Hâtim ona *münkeru'l-hadîs* demiştir.⁵³ İbn Hibbân *es-Sikât'ta* zikretmiştir.⁵⁴

Kendisinden Nesâî rivâyette bulunmuştur.⁵⁵

7-AHMED B. ABDÜLMELİK B. VÂKID EL-HARRÂNÎ (ö.221/ 836)

Künyesi Ebu Yahya'dır, dedesine nispet edilmektedir. İkamet yeri el-Cezîre bölgesidir.⁵⁶

Hocaları: Züheyr b. Muâviye, Hammâd b. Zeyd, Ubeydillâh b. Amr, Ebu'l-Muleyh er-Rukiy, Katâde İbnu'l-Fudayl, Yahya b. Amr b. Mâlik en-Nekrî.⁵⁷

Talebeleri: Buhâri, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Muhammed b. Cebele, Temmâm, Ebû İsmail et-Tirmizi, Ya'kub b. Şeybe, Hanbel b. İshak, Ca'fer b.

⁵² Buhari, *Tarihu'l-Kebîr*, 1/90

⁵³ İbn Hacer, *Tehzib*, IX,199,200; Zehebî, *Mizânu'l-I'tidal*, III,569 ; İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII,266

⁵⁴ İbn Hibban, *es-Sikât*, VIII,281

⁵⁵ Nesâî, "Eşribe" 23

⁵⁶ el-Baci, *a.g.e.*, I,331

⁵⁷ Hatib, *a.g.e.*, IV,266

Muhammed b. Şâkir es-Sâni', Hamdân b. Ali el-Verrâk.⁵⁸

Ahmed b. Hanbel onun ilmi şahsiyetinde bir kusur görmediğini, hadisinde onu *hâfız* olarak gördüğünü ve kendisinde hayırdan başka bir şey bulunmadığını ifade ederek onun sünnetle amele önem veren bir zat olduğunu ifade etmiştir. Meymun der ki: "*Harranlılar -yani beldesinin insanları- ondan pek memnun olmayıp kendisinden iyi bir şekilde söz etmezlerdi.*" Bu söz üzerine Ahmed b. Hanbel: "*Harran halkının sultanla yakın olan bu tür insanlardan pek memnun olmadıklarını ifade etmiştir.*" İbn Nümeyr de onun hadisini hemşehrilerinin eleştirilerinden dolayı terk ettiğini ifade etmiştir.⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, onun doğrulukta (*sıdk* ve *itkanda*) Nüfeylî gibi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

Buhâri ve İbn Mâce ondan rivâyette bulunmuşlardır.⁶¹

8-MUHAMMED B. MÛSA B. A'YUN EL-HARRANÎ(ö.223/837).

Künyesi Ebû Yahya olan Muhammed b. Mûsa, el-Cezîre'de ikâmet etmiştir.

Hocaları: Babası, Züheyr b. Muâviye, İbn İdris, İsa b. Yûnus, İbrahim b. Yezîd, Hattâb ibnu'l-Kasım el-Harrânî.

Talebeleri: Zuhlî, İsmail b. Ubeyd b. Ebî Kerîme, İsmail b. Ya'kub b. Sabîh, Ali b. Osman en-Nufeylî, Muhammed b. Cebelete'r-Râfikî, Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr el-Harrânî, Muhammed b. Müslim b. Vârret, Muhammed b. Hâlid, Muhammed b. Yahya en-Neysâbüri.⁶²

İbn Hibban onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.⁶³

Sadece Nesâî'de rivâyeti bulunmaktadır.⁶⁴

9-AMR B. HÂLİD FERRÛH EL-HARRANÎ(ö.229/843)

Mısırda ikamet etmiştir. Kendisine el-Huzâi, el-Cezerî, et-

⁵⁸ Hatib, *a.g.e.*, IV,266; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II,62, 63

⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I,57.

⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II,62, 63

⁶¹ Buhari, "Kitabu's-salât", 74; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salât",33; "Sıyâm",45

⁶² İbn Hacer, *Tehzib*, IX,479; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII,83

⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX,68

⁶⁴ Nesâî, "Kat'us-sarik" 6

Temîmî de denir. İki âlim Muhammed b. Amr ve Ebû Hayseme Ali b. Amr'ın babasıdır, Mısır'da vefat etmiştir.

Hocaları: Hammâd b. Seleme, Leys b. Sa'd, Abdulhamid b. Behrâm, En-Nadr b. Arabî, Yahya ibnu'l-Mutevekkil, Abdullah b. Lehia, Abdullah b. Amr, Ebu'l-Muleyh, Zuheyr, Şerik, Bekr b. Mudar, Abdu'l-A'lâ b. Ebî Mûsâvir el-Cerâr.

Talebeleri: Buhârî, Muhammed b. Yahya, Yûnus b. Abdu'l-A'lâ, Ahmed b. Mansûr er-Remâdî, Semmûye, Ravh İbnu'l-Ferec, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Yahya b. Osman b. Sâlih, el-Hasen İbnu'l-Ferec, el-Huseyin b. Humeyd, Osman b. Harzâz, Ebu'l-Ahves.⁶⁵

Ebû Hâtim er-Râzi onun *sadûk*, Ahmed b. Abdillâh *sika sebt* bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁶

Kütüb-i Sitte'den Buhari'de onun rivâyeti bulunmaktadır.⁶⁷

10-MÜEMMEL İBNU'L-FADL İBN UMEYR EL-HARRANÎ (ö.229/843)

Künyesi Ebû Saîd olan Müemmel İbnu'l-Fadl'ın ikâmet yeri el-Cezîre'dir.⁶⁸

Hocaları: İsa b. Yûnus, Velid b. Müslim, Muhammed b. Harb, Muhammed b. Şuayb, Mervan b. Muaviye, Attâb b. Beşir, Zeyd ibnu'l-Habbâb, Muhammed b. Seleme el-Harrânî, Ebû İshak es-Sencârî, Miskin b.Bekir.

Talebeleri: Ebu Dâvud, Nesâi, Ebû Hâtim er-Râzî, Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri,⁶⁹ ez-Zuhlî, Ebu Davud el-Harrânî, Osman b.Harzâz, Osman ed-Dârimî, Ebû Şuayb Abdullah b. Hasan el-Harrânî.

Ebû Hâtim *sika* olduğunu ifade etmiş, İbn Hibbân onu *es-Sikat'ta* zikretmiştir.⁷⁰ Ukayli, onun bir hadisini zikretmiş ve rivâyetinde *vehm* bulunduğunu kaydetmiştir.⁷¹ Ebû Arûbe "*Tarihu'l-*

⁶⁵ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nubela*, X/428; el-Bâcî, III,971; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI,230

⁶⁶ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nubela*, X/428; el-Bâcî, *a.g.e.*, III,971

⁶⁷ Buhari, "Vüdu", 48; "Meğâzî"7,27,53; "Tefsiru'l-Kur'an", 6; "Rikâk" 53

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, X,383

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim bu zatın yerine Muhammed b. Yahya'yı zikreder. Bk. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII,375

⁷⁰ İbn Hibban, *a.g.e.*, IX,188

⁷¹ Zehebî, *Mizan*, IV,230; Ukaylî, *a.g.e.*, IV,260

Cezeriyyin” de Muhammed b. Yahya’dan naklen onun 229 da vefat ettiğini bildirmiştir. 230 diyenler de olmuştur.⁷²

Nesâî⁷³ ve Ebû Dâvûd’da rivâyeti bulunmaktadır.⁷⁴

11-ABDULLAH B. MUHAMMED EN-NÜFEYLÎ (ö.234/848)

Künyesi Ebu Ca’fer’dir. Hadîs sahasında çok güvenilir bir âlimdir.⁷⁵

Hocaları: Ebu’l-Müleyh er-Rakiy, Hattâb ibnu’l-Kâsım el-Harranî, Mâlik, Dâvûd b. Abdirrahman el-Attâr, İbrahim b. Ebu Mahzura, Züheyr b. Muâviye, Ed-Derâverdi, İbn Ebi Hâtim, Hüşeym, Abdüsselam b. Harb, Abbad ibnul-Avvâm, İbnul-Mübârek, Miskin b. Bükeyr, Ma’kıl b. Ubeydillah el-Cezerî, Muhammed b. Imrân el-Hacebî, Ali b. Sabit el-Cezerî, İbn Ebi’z-Ziyâd, Huleyd b. Da’lec, Zeyd ibn’s-Sâib.⁷⁶

Talebeleri: Ebu Dâvûd, İbrahim el-Cûzecânî, Amr b. Mansur en-Nesâî, Ebu Dâvûd el-Harrani, Ahmed b. Süleyman er-Rehâvi, Muhammed (bazıları ez-Zuhlî, bazıları da İbn İbrahim el-Bûşencî demişlerdir) Ebû Zur’a, Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Umeyye, İbrahim b. Deyzil, Musa b. Said ed-Dendânî, Hilal ibnu’l-A’la, Cafer b. Muhammed el-Firyabî.

El-Esrem, Ahmed b. Hanbel’in onu överken duyduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim, Yahya’nın da onu övdüğünü söylemiştir. El-Âcurrî, Ebu Dâvud’dan şunu nakletmiştir: “*Ondan daha hâfiz birini görmedim.*” Eş-Şâzkûnî *hıfzda* ondan başka kimseyi anmazdı. Ahmed b. Hanbel, her anışında ondan övgüyle söz ederdi ve kendisinin kitabının olmadığını, rivâyet ettiği hadisleri *hıfzından* rivâyet ettiğini ifade ederdi. Ebu Dâvud, Ahmed b. Hanbel’e, *Ahmed b. Yunus mu daha sağlam yoksa Nüfeyli mi?* diye sorduğumda buna *Ahmed b. Yunus’un sâlih bir kimse olduğunu ancak Nüfeyli’nin sahibi’l-hadis*

⁷² İbn Hacer, *tehzib*, X,383

⁷³ Nesâî, “Tahrîmu’ d-dem”,1.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Cihad”,70; Tahâret”,51; “Salât”,11,140,161,

“Menâsik”,67;Edep”,91;”Buyü”87

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a’lam en-nübelâ*, VII, 403-405, IX,34, X, 634-637,662-663, XII,605,606, XIII,147-148; İbnu’l-Esir, *el-Lübâb*, Beyrut, I,353-354; Şeşen, *a.g.e.*, s.84-85;

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V,159

olduğu şeklinde cevap verdiğini kaydetmiştir. İbn Vârete göre, Bağdad'da Ahmed; Küfe'de İbn Nümeyr; Mısır'da Ahmed b. Salih; Harran'da Nüfeylî dinin rükünleridir." İbn Hibban onun *mutkin, hadis hâfızı* olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ İbn Numeyr'den nakledildiğine göre: "Nüfeylî dördün dördüncüsüdür." Bunların kim olduğu sorulunca da "İbn Mehdi, Veki', Ebû Nuaym, dördüncüsü de Nüfeylî'dir." demiştir.⁷⁸

Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve Ebû Dâvûd'da rivâyeti bulunmaktadır.⁷⁹

12-ABDULAZİZ B. YAHYA EL-BEKKÂÎ EL-HARRÂNÎ(ö.235/849)

Künyesi Ebu'l-Esbağ, ikâmet yeri el-Cezîre bölgesi, vefat yeri ise Tirmizî'dir. Ebû Arûbe onun Beni Bekka'nın mevlası olduğunu ve saçını ve sakalını boyadığını ifade etmiştir.

Hocaları: Muhammed b. Seleme, Attâb b. Beşîr, Velîd b. Müslim, İsa b. Yunus, Ebû İshak el-Fezârî.

Talebeleri: Ebû Dâvûd, Ebû Zur'a, Cafer el-Firyâbî, Ebû Hâtim.⁸⁰

Ebû Hâtim *sadûk* bir râvî olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Ebu Dâvud'da pek çok rivâyeti bulunmaktadır.⁸²

13-İSMAİL B. UBEYD B. ÖMER B. EBÎ KERÎME EL-ÜMEVÎ(ö.240/854)

Künyesi Ebû Ahmed olan râvî Bağdat'ta ikamet etmiştir, Harran ehliendendir.⁸³

Hocaları: Amcası Abdülmelik b. Ömer b. Ebî Kerîme, Muhammed b. Seleme el-Harrani, Muhammed b. Yezîd b. Sinân er-

⁷⁷ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX,149

⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, VI,16,17,18

⁷⁹ Buhari, "Tefsir", 54; Tirmizi, "Menâkib", 48; Nesai, "İftitah", 37; Ebu Davud, "Salât",14,28,47,93,106,132,177,180; "Menâsik", 43,58,77; "Nikah",1,2, 1316,24; "Hudud",23,30,33; "Buyu' "23,63,75,89; "Edep", 2,96

⁸⁰ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, V,400

⁸¹ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, V,400

⁸² Ebû Dâvûd, "Taharet", 51; "Salat",315; "Hudud",25

⁸³ Hatibu'l-Bağdadi, Ahmed b. Ali b. Ebîbekir, Tarihu Bağdat, Daru Kütübî'l-İlmiyye, VI,273

Rehâvi, Yezîd b. Hârûn, Şebâbe b. Suvâr, Attâb b. Beşîr, Said b. Yezîğ.⁸⁴

Talebeleri: İsmail b. İshâk el-Kâdî, Ebû Ahmed b. Abd es-Serrâc, Nesâî, İbn Mâce, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Ebî Avf, Ahmed İbnu'l-Hüseyn, b. Nasr el-Hazza, Ömer b. Eyyûb es-Sakatî, Heysem b. Halef ed-Dûrî, Bakîy b. Mahled, Ebû Zur'a, Ebû Hâtîm, Mûsa b. Hârûn, Sâika, el-Bağendî, Muhammed b. Müslim.⁸⁵

Dârakutnî ona *sika* demiştir. Ebu Bekr el-Ciâbî onun Muhammed b. Seleme'den bazı acaip şeyleri rivâyet ettiğini ifade etmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.⁸⁶

Ebû Arûbe, İsmail b. Ubeyd'in 240 yılında Irak'ta vefat ettiğini bildirmiştir. Vefat yerinin *Sâmerra* olduğu da söylenmiştir.⁸⁷

Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece İbn Mâce'de rivâyeti bulunmaktadır.⁸⁸

14-MUHAMMED B.VEHB B. ÖMER B. EBİ KERİME(ö.243/857)

Künyesi Ebu'l-Muâfi'dir. İkamet yeri el-Cezîre'dir.

Hocaları: Attâb b. Beşîr, İsa b. Yûnus, Muhammed b. Mesleme, Miskin b. Bukeyr.

Talebeleri: Nesâî, Yakub b. Yusuf eş-Şeybânî, Muhammed b. Ali b. Habib et-Tarâifi, İbrahim b. Yusuf el-Hesencânî, Ebû Ukayl Enes İbnu's-Selem, Ebû Hayseme Ali b. Amr el-Harrânî, Hüseyin b. İshak et-Tüsterî, Ebû Arûbete'l-Harrânî.

Nesâî, onun rivâyetlerinde *bir sakınca olmadığını ve sâlih* bir râvi olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir. 243 senesinde Harran'ın bir köyünde Ramazan ayında vefat etmiştir.⁸⁹

Sadece Nesâî'kendisinden rivâyette bulunmuştur.⁹⁰

⁸⁴ Hatibu'l-Bağdadi, a.g.e., VI,273; İbn Hacer, Tehzib, I,319; Zehebî, Mîzan, I,238; İbn Ebî Hâtîm, a.g.e., II,188

⁸⁵ Hatibu'l-Bağdadi, Tarihu Bağdat, VI,273; İbn Hacer, Tehzib, I,319; Zehebî, Mîzan, I,238; İbn Ebi Hâtîm, a.g.e., II,188

⁸⁶ İbn Hacer, Tehzib, I,319; Zehebî, Mîzan, I,238; İbn Ebi Hâtîm, a.g.e., II,188

⁸⁷ Hatibu'l-Bağdadi, a.g.e., VI,273,274

⁸⁸ İbn Mâce, "İkâmetu's-Salât",49; "Mukaddime",20

⁸⁹ İbn Hacer, Tehzib,IX, 506,507; İbn ebî Hâtîm, a.g.e., VIII, 114.

⁹⁰ Nesâî, "Taksiru's-Salat",1; "Zînet"23

15-AMR B. HİŞÂM B. BUZEYN EL-CEZERÎ (ö.245/859)

Künyesi Ebû Umeyye el-Harrânî'dir.

Hocaları: Anne tarafından dedesi olan Attâb b. Beşîr, Muhammed b. Seleme el-Harrani,⁹¹ Süleyman b. Ebî Kerime, Abûlmelik el-Mâcişun, İbn Uyeyne, Ebu Bekr b. Ayyâş, Mahled b. Yezid, Osman b. Abdirrahman.⁹²

Talebeleri: Nesâî, Muhammed b. Avf et-Tâî, Bakiy b. Mahled, Ahmed b. Ali el-Ebbâr, Zekeriyye es-Seczî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğendi, El-Hüseyn b. İshak et-Tüsteri, Ebû Arûbe el-Harrânî, Ebû Zür'a.

Nesâî onun *sika* bir râvî olduğunu belirtmiş, İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir. Hacca giderken 245 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁹³

Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuştur.⁹⁴

16-MUHAMMED B. MA'DAN B. İSA EL-HARRÂNÎ(ö.252/866)

Künyesi Ebû Abdillah olan Muhammed b. Ma'dan'ın ikamet yeri el-Cezire bölgesi olup, vefat yeri ise Harran'dır.

Hocaları: Hasan b. Muhammed, Hıdır b. Muhammed b. Şuca', Attâb b. Beşîr, Kabîsa, Ya'kûb b. Muhammed ez-Zuhrî.

Talebeleri: en-Nesâî, Ebû Bekr b. Sadaka, Ebû Arûbe, Muhammed b. Museyyib, Musa b. İsmail el-Munkirî.

Nesâî onun *sika* olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir. Zilhicce ayında 252 yılında vefat etmiştir. Ebu Arûbe, 260 da vefat ettiğini ifade etmiştir.⁹⁵

Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuştur.⁹⁶

19-ABDULHAMİD B. MUHAMMED İBNU'L-MUSTÂM

⁹¹ İbn Mâkûla, a.g.e., I,267

⁹² İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 506,507; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VIII, 114

⁹³ İbn Hacer, *Tehzib* VIII, 113 ; İbn Ebi Hatim, a.g.e., VI, 269.

⁹⁴ Nesâî, , "Salat" 1; "Mevâkit" 12,35; "İftitah",35,36,115

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e, VIII,102; İbn Hacer, *Tehzib*, IX,465,466

⁹⁶ Nesâî, "Ezan",16; "Kat'us-Sârik" 5

EL-HARRANÎ(ö.266/879)

Harrân mescidinin imamıdır. Künyesi Ebû Ömer'dir, ikâmet yeri el-Cezîre'dir.

Hocaları: Abdulcebbâr b. Muhammed el-Hattâbi, Osman b. Muhammed et-Tarâifi, Mahled b. Yezid, Muğire b. Süfyan,[İbn Ebî Hâtim *Muğire b. Sekelâb* olarak verir] Ebu Ca'fer en-Nufeylî, Hüseyin b. Ayyâş, Osman b. Abdirrahman, Ebû Hâtim er-Râzi.

Talebeleri: Ebu Arûbe, Ebû Ali Muhammed b. Said er-Rakiyy el-Hâfız, İbrahim b. Muhammed, Ebu Avâne el-Isferâinî, İbn Sâid.

Nesâî onun *sika* bir râvi olduğunu ifade etmiş, İbn Hibban da onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.⁹⁷

Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî'de rivâyeti bulunmaktadır.⁹⁸

**19-MUHAMMED B. YAHYA B. KESİR EL-HARRANÎ
(ö.267/880)**

Künyesi Ebû Abdillâh'dır, lakabı *lu'lu ü'l-hâfız'dır*.

Hocaları: Âdem b. Ebi İyâs, el-Hasen ibnu'r-Rebi', el-Hıdır b. Muhammed b. Şüca', Ebî Tevbe, Said b. Hafs, Âiz b. Habîb, Muhammed b. Said el-İsbehânî, Muhammed b. Musa, Yahya b. Ya'la ibnu'l-Hâris el-Hârisî, Mahled b. Mâlik es-Selemsenî, Amr b. Hammâd b. Talha el-Kannâd, Muhammed b. Kesir el-Musîsî, Osman b. Abdirrahman et-Tarâifi, Sâid b. Yeziğ, Süleyman b. Ebî Dâvûd el-Harrânî.⁹⁹

Talebeleri: Nesâî, Ali b. Serrâc, Mekhûl el-Beyrûtî, Muhammed b.İbrahim el-Mesrur el-Enmâtî, Ebû Ali Muhammed b. Said el-Harrânî, Muhammed b. Ali b. Habib er-Ruki et-Tarâifi, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâğendi, İbn Sâid, Ebû Arûbe, Ebu Avâne.

Nesâî ona *sika*' demiştir. Ebu Avâne onun *hadis tekniği* hususunda mâhir olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer onun *sika* olmasının kesin olduğunu ifade eder. Harran'da 267 yılında safer ayında vefat etmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, VI,121; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 18

⁹⁸ Neseî, "Salât" 1; "Mevâkit" 12,35; "İftitah",35,36; "Buyu" 28,39; "Kat'us-Sârik"8.

⁹⁹ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, VIII,125

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IX,521,522

Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî'de rivâyeti vardır.¹⁰¹

19-SÜLEYMAN B. SEYF B. YAHYA EL-HARRANÎ(ö.272/885)

Künyesi Ebû Dâvûd'dur. "Harran hadisçisi" diye şöhret bulmuştur.

Hocaları: Yezîd b. Harun, Yakub b. İbrahim b. Sa'd, Ya'la b. Ubeyd et-Tanâfisi, Ca'fer b. Avn, Ebû Ali el-Hanefi, Muhâdir ibnul-Muverri', Vehb b. Cerir b. Hâzım, Abdussamed b. Abdilvaris, el-Hasen b. Muhammed b. A'yun, Hâlid b. Mahled, Ebu Zeyd el-Herevî, Said b. Amir ed-Dabâi, Ebu Attâb ed-Dellâl, Şuayb b. Beyan, Ebu Âsım, en-Nüfeylî, Affân, Âmir, Ebu'l-Velid et-Tayâlisî.

Talebeleri: Nesâî [Nesâî kendisinden pek çok hadis almıştır],Oğlu el-Hasen b. Süleyman ve torunu Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Süleyman, Ebû Avâne el-Isferâini, Ebû Nuaym el-Cürcani, Ebû Arûbe, Ebû Tâlib el-Harranî, Mekhûl el-Beyruti, Muhammed ibnu'l-Müseyyeb, Muhammed ibnu'l-Münzir el-Herevi, Ebû İmrân el-Cûni, Yahya b. Muhammed b. Sâsed, Said b. Yeziğ, Said b. Âmir.¹⁰²

Nesâî onun *sika* olduğunu ifade etmiş, İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir. Şaban ayında bir Cumartesi günü Harran'da vefat etmiştir.¹⁰³

Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁴

20-HATTÂB İBNU'L-KÂSİM EL-HARRÂNÎ

Künyesi Ebû Ömer olan Hattâb, dönemin Harran kadısıdır. Ölümü hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hocaları: Husayf, Zeyd b. Eslem, Abdülkerim el-Cezerî ve A'meş.

Talebeleri: Ebu Ca'fer en-Nufeylî, El-Muâfi b. Süleyman, Muallel b. Nufeyl-el Harrani, Muhammed b. Mûsa b.A'yûn, Amr b.

¹⁰¹ Nesâî, "Zînet" 42

¹⁰² Zehebi, *Siyeru A'lami'n-nubelâ*, XIII,147;İbn Ebi Hatim,*a.g.e.*, IV, 122

¹⁰³ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzip*, IV, 199.

¹⁰⁴ Nesâî, "Taharet" 11,63,96,103; "İftitah",115; "Küsuf", 12; "Sıyâm",2,17; "Mevâkit" 54; "Cenâiz", 14 "Buyu" 35; "Zînet" 1,43; "İstiâze",49; "Eşribe",1

Halid el-Harrani.¹⁰⁵

İbn Maîn'den *sika* olduğu, Ebu Zur'adan *münkerü'l-hadis* olduğu nakledilmiştir. Son zamanlarında hıfzının karıştığı (*ihtilat*) belirtilmiştir.¹⁰⁶ İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, Ebû Hâtim'den hadisi yazılabilir (*yuktebu hadisuhu*) tarzında aktarmıştır. Nesâi onun bir hadisini *Sıyam'da* zikrettikten sonra râvî Hattâb hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

Kendisinden Ebû Dâvûd rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁹

21-MAHLED İBNU'L-HASAN B. EBÎ ZEMÎL

Künyesi Ebû Muhammed, ikâmet yeri Bağdattır. Ölümü hakkında bilgi yoktur.

Hocaları: Ubeydillah b. Amr er-Rakiyy, Ebu'l-Muleyh Amr er-Rakiyy, İsmail b. Uleyye.

Talebeleri: Nesâî, Abdullah b. Ahmed, Osman b. Harzâd, Ebû Hâtim, Abdullah İbnul-Abbas et-Tayâlsî, İbn Nâciye, el-Hüseyim b. Halef, Ebû Ya'lâ, Muhammed b. İshâk es-Serrâc, Ahmed b. Avf el-Bezûrî, Abdullah b. Sâlih el-Buhârî, Muhammed b. Hârûn.¹¹⁰

Ebû Hâtim ona *sadûk* demiş, Nesâi onun rivâyetlerinde bir *sakınca olmadığını* ifade etmiş, İbn Hibbân ise onu *es-Sikât'ta* zikrederek *müstakimu'l-hadis* diye vasıflandırmıştır.¹¹¹ İbn Hacer de *sika* olduğunu ifade etmiştir.¹¹²

Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî'de rivâyeti bulunmaktadır.¹¹³

22-YUNUS B. RÂŞİD EL-CEZERÎ EL-HARRANÎ

Künyesi Ebû İshak olan Yunus b. Râşid'in ikamet yeri ise el-

¹⁰⁵ Zehebî, *Mizan*, I,656; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 386

¹⁰⁶ Zehebî, *Mizan*, I,656

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII,232

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, III,146-147

¹⁰⁹ Ebu Davud, 12.

¹¹⁰ Hatib, *a.g.e.*, XIII,175

¹¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX,186.

¹¹² İbn Hacer, *Tehzib*, X,72; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII,239.

¹¹³ Nesâî, "Siyâm" 83

Cezîre bölgesidir. Zehebî, onun Harran kadısı olduğunu söylemiştir.¹¹⁴ Ölümü hakkında bilgi verilmemektedir.

Hocaları: Husayf, Abdulkerim b. Mâlik, Ali b. Bezîme, Muhammed b. Amr b. Alkame, Yahya b. Said el-Harrânî, Ubeydillah b. Omer el-Amrî, Avn b. Muhammed.

Talebeleri: Said b. Hafs en-Nufeylî, Osman b. Abdirrahman et-Tarâîfî, Ebû Ca'fer en-Nufeylî.

Ebu Zur'a, Yunus b. Râşid'in rivâyetlerinde *bir sakınca olmadığını* belirtmiştir. Ebû Hâtim, Yunus b. Râşid'in Âbbâd b. Beşir'den daha sağlam olduğunu ve *hadisinin yazılabileceğini* ifade etmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir.¹¹⁵ Buhâri, onun *mürce* olduğunu, Nesâî ise mezhebi lehinde propoganda yaptığını bildirmiştir.¹¹⁶

Kütübi Sitte'den Ebû Dâvûd'da rivâyeti bulunmaktadır.¹¹⁷

SONUÇ

Harran, İslam tarihçilerine göre el-Cezire veya Âsur ceziresi adı verilen Yukarı Mezopotamya'nın Diyar-ı Mudar kısmının çoğu zaman merkezi olmuştur. Müslümanlar bu bölgeyi 19/640 yılında fethetmişlerdir. Harran'ın en parlak devri Emevilerin sonlarında başlamıştır. Hermetik felsefenin de vatanı durumunda olan Harran, büyük bir felsefe ve ilim merkezi idi. Bölgede İslam öncesinde olduğu gibi İslam'dan sonra da ilim ve düşünce tarihine hizmeti olmuş pek çok âlim yetişmiştir.

Emeviler devrinden itibaren buradan hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ilim sahalarında büyük âlimler yetişmiştir. Hatta bölge *Hanbeli* mezhebinin kuzeydeki merkezi durumunda idi. Harran'lılar, Abbâsilerin başlarındaki tercüme ve te'lif faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardır. Hamdâniler ve onu takib eden emirlikler döneminde önemini kaybeden Harran, Selçuklular ve Eyyubiler döneminde tekrar önem kazanmıştır. Moğolları baskınları ve yağmalamaları sonucu Harran, Osmanlılar dönemine sadece bir köy olarak kalmıştır.

¹¹⁴ Zehebî, *Mizan*, IV,481

¹¹⁵ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX,289

¹¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, XI,439 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IX,239

¹¹⁷ Ebû Dâvûd, "Melâhim",17

Günümüzde ise Harran, şanlıurfa'ya bağlı bir ilçedir. şanlıurfa'da ilçenin tarihteki rolüne atfen 1992 yılında kurulan yeni üniversitenin ismi *Harran* olmuştur.

Bu çalışmamızda İslami ilimlere ve özellikle hadis alanına hizmeti geçmiş Harranlı bilginleri inceledik. Bu anlamda sadece Kütüb-i Sitte'deki rivâyetleri bulunan şahıslara değindik. Bunların dışında Harran'la doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olan pek çok hadis âlimi vardır. Mesela Ebu Arubete'l-Harrani, Ebu'l-Hasan Ali b. Allân el-Harrani gibi hadiste hâfız derecesine çıkanlar olduğu gibi, Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. şu'be el-Harrani ve Abdülfettah b. Ahmed b. Celebet el-Harrani gibi hadis kitabı yazan âlimler de bulunmaktadır. Hanbeli mezhebinin en önemli isimlerinden İbn Teymiye de Harran'da doğmuştur. Bu dönemlerde şehirde canlı bir ilim hayatının olduğu anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz şahıslar hakkındaki *hadis tekniği* açısından cerh ve tadil âlimlerinin değerlendirmelerini de vermiş bulunmaktayız. Buna göre içlerinde *sika* olanlar bulunmakla birlikte *zayıf* olarak nitelenen şahıslar da bulunmaktadır. Bazıları hakkında ise ihtilaf vardır. Ayrıca bu şahısların Kütübi sitte içerisinde hangi kitapta rivâyetlerinin bulunduğuna da değindik. Bu rivâyetlerin daha çok Nesâi ve Ebu Davud'da yoğunlaştığını, en az rivâyetin ise Müslim'de olduğunu müşahede etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *İlelu Ahmed b. Hanbel*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâî) Riyad 1409
- El-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, Halep tsz.
- Dârakutnî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, (thk. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut 1985
- Hatibu'l-Bağdadi, Ahmed b. Ali b. Ebîbekir, *Tarihu Bağdat*, Daru Kütübi'l-İlmiyye, tsz
- İbn Ebî Hatim, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, Beyrut 1953
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, Daru Sadr, tsz.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu'l-mecrûhîn min el-muhaddisîn ve'd-duâfâ vel-metrûkîn*, (thk. Muhammed b. İbrahim Zâyed) Dâru'l-Va'y, Halep 1396
- İbn Hibbân, *es-Sikât*, (thk. Seyyid Şerefuddîn Ahmed), Beyrut 1975
- İbn Mâkula, *el-İkmal fi raf' il-irtiyab mine'l-muhtelif fi'l-esma ve'l-kûna ve'l-ensab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, Beyrut tsz.
- El-Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, *Tehzibu'l-kemâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf) Müessesetu'r-Risale, Beyrut. 1980
- Şeşen, Ramazan, "Harran Tarihi", Ankara 1993
- Şeşen, Ramazan, "Harran" md., *DİA*
- Yâkût, Şihâbuddîn Ebî Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-buldan*, Beyrut tsz.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Nuaym), Beyrut 1413

TAKIYYE ÜZERİNE BAZI MÜLÂHAZALAR

Some Considerations On *Takiyya*

Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN*

ÖZET

Ötekinin kötülüğünden korunmak için asıl inancını gizlemek olarak tanımlayabileceğimiz takiyye kavramı, günümüzde çeşitli çevrelerce kendi anlam alanından kopartılarak başka anlamlar çağrıştıracak şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Şia'yı dışarıda tutarsak gerektiği durumlarda takiyye ile amel etmek dinî bir emir değil, ruhsattır. İnsanları takiyye yapmaya iten etkin sebep din değil, fikir, düşünce, inanış ve eylemlerini serbestçe ortaya koyabilecekleri özgür bir ortama sahip olamayışlarıdır. Takiyyenin olmadığı bir dünya, insan hak ve özgürlüklerinin tam yaşandığı bir dünyadır.

Anahtar Kelimeler: Takiyye, Şia, inanç, zorlama-baskı, kelâm, vacip, ruhsat.

ABSTRACT

Takiyya which might be defined as to abstain from the other people's ill ideas and to secrete one's own belief has been used in different ways today by various people associating other meanings by breaking off from its original usage.

If Shia is regarded as exception acting by means of takiyya is not a religious command but a permission. The active reason resulting people doing takiyya is not the religion itself but it is human being's not being able to have a free environment in which they may have their ideas, thought, beliefs and actions freely.

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve İslam Mezhepler Tarihi ABD Başkanı, e-mail: sozarслан1@firat.edu.tr

A world without takiyya is a good world where people's freedom and rights are done completely.

Key Words: Takiyya, Shiite, belief, forcing-duress, theology, obligatory, permission.

Giriş

Takiyye sözcüğü son zamanlarda gerek medyada gerekse sosyo-politik ve hukukî çevrelerde sıklıkla kullanılır bir kavram olmuştur. Bu kullanım söz konusu kavramın sözlük ve terim anlamının dışına çıkarılarak teolojik değil, politik bir yapıya büründürülmüş, bu şekilde aslî hüviyet ve mahiyetinden arındırılmış olmaktadır. Bu nedenle biz takiyyenin neliği üzerinde durmayı faydalı bularak bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Bunu yaparken biz de bazı basın yayın mensupları, yargı bürokratları ve siyasetçilerin takındığı taraflı ve indirgemeci bir metot izlemeyecek, bilimin gerektirdiği bilimsel nesnellikle konuyu betimlemeye daha sonra da anlama, kavrama ve yorumlama yoluna gideceğiz.

I- Kavramsal Çerçeve

Takiyye kavramı lafız olarak Kur'an-ı Kerim'de geçmez. Ancak aynı kökten "tukah" sözcüğü Âl-i İmrân sûresinde yer alır.¹

Arapça'da takiyye sözcüğü, çoğulu "etkiyâ" olan "takiyy" in dişilidir. Takiyy, sözlükte Allah'tan korkup haram işlemekten sakınan, ihtiyatlı davranan birey demektir. İyi eylemlerle (amel-i sâlih) nefsinin günah ve azaptan koruyan kimseye de takiyy denilmektedir. Bir de "tukye" sözcüğü vardır ki o da sakınma, çekinme ve uzak durma manasına gelmektedir.² Yine takiyye, ihtiyat, korku veya kıtman/gizlemek manasında olup, mecburiyet veya zarar tehdidi karşısında dinin gerekliliklerinden muafiyet için kullanılan bir tabirdir.³

¹ Al-i İmran, 3/28.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânül-Arap*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1410/1990, XV, 403-404.

³ R. Strothmann, "Takiyye" mad, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, XI, 679.

Lügat ve dil bilginlerinden olan İbn Manzûr (ö.711/1311), et-takiyye sözcüğünü “içlerinden/ kalplerinden istemedikleri halde diğerlerinden sakındıkları için onlarla barış ve ittifak kurma arzusunu taşıyanların tutumu”⁴ anlamında kullanmıştır ki, bu anlamlandırma takiyye kelimesinin terim anlamıyla da örtüşmektedir. Bu görüşe göre takiyyenin, Arapça “vikaye” “korunmak” kökünden türeyen bir kavram olduğu da pekâlâ söylenebilir.⁵

Bir kelâm terimi ya da ıstılahı olarak takiyye, iman ve inancını zaman ve yerine göre saklayarak başka türlü itikat ve başka biçimde inandığını söylemek, kalbiyle inanmadığı şeyi dil ile söylemek diğer bir deyişle olduğu gibi görünmemek, görüldüğü gibi olmamak yerinde kullanılan bir tabirdir.⁶

Özellikle bu tabir Şii'lerin Sünnîlerle karşılaştıklarında arzu ve amaçlarına ulaşmak için onlar gibi göründüklerini ifade de kullanılır. Çünkü takiyye Şîî kelâm ekolünün akaidinden olup, kişinin gerektiğinde kendisini gerçek durumundan farklı göstermesidir.⁷

Netice de bu kelime bir mezhebe bağlı olan kimsenin o ekole mensup olduğunu (korku ve çekinmeden dolayı) başkalarına sezdirmemek için tercih ettiği bir davranış biçimini ifade de kullanılmaktadır.

Takiyye kavramının müspet/olumlu ya da menfi/olumsuz içerikli olduğunu söylemek için takiyyeye başvuran bireyin zihnî yapısının ve psikolojik halinin iyi analiz edilmesi ve bilinmesi gerekeceği kanaatindeyiz. Bu da dışardan olayı gözlemleyen bir insan için tam manasıyla bilinemez. Çünkü niyet insanın sübjektif dünyası ile ilgilidir. Takiyye de bu bağlamda sübjektif bir kavramdır.⁸ Fakat

⁴ İbn Manzûr, *Lisânül-Arap*, XV, 404

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 404.

⁶ İbn Teymiyye, Ahmed Takiyyuddin, *Minhâcü's-Sünne*, Bolak, trs, I, 159; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul, 1993, 383

⁷ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, 432.

⁸ Akyol, Taha, 'Takiye'yi Anlamak', www.

milliyet.com.tr/2003/09/02/yazar/akyol/html.

dışarıdan görüldüğü kadarıyla takiyyenin müspet bir kavram olduğu kanısına varmak da kolay gözükmemektedir.

II- İslâm'dan Önceki Semavî Dinlerde Takiyye Anlayışı

Bu kullanıştan hareketle takiyye olgusu sadece İslam'a özgü bir *fenomen* olarak karşımıza çıkmıyor. Takiyye inancına yalnızca son din İslam'da değil, ondan önceki semavi dinlerde özellikle de Hıristiyanlıkta rastlıyoruz. Bunu niçin söyleme ihtiyacını duyuyoruz. İki saikle. Birincisi, konunun bütün boyutlarını içerisine alan yani "efrâdını câm'i ağıyarını ma'ni" bir çalışma açısından bu gerekli olduğu için; diğeri de basında bu konuyu ele alan kimilerinin güya İslâmiyeti Hıristiyanlık karşısında daha çekingen ve korkak bir din gösterme amacıyla olacak Hıristiyanlıkta takiyye olmadığı ve Hıristiyanların da takiyye yapmadıklarını söylemiş olmasıdır. Güya İncil'de takiyye ayeti yoktur, bundan ötürü de Hıristiyanlar takiyye yapmamışlar hatta inançlarını inkar etmemek için aslanlar tarafından parçalanmayı göze almışlardır. Halbuki İncil'e bakılacak olursa 1. Korintoslulara bölümünün 9. Bab'ının 20-23. ayetleri şunları söyler:

"Ve Yahudileri kazanayım diye Yahudilere Yahudi gibi davrandım; kendim şeriat altında olmadığım halde, şeriat altında olanları kazanayım diye şeriat altında olanlara şeriat altında gibi davrandım. Allah'a karşı şeriatı olmayanlardan değil, ancak Mesih'in şeriatı altında olarak şeriatı olmayanları kazanayım diye, şeriatı olmayanlara şeriatı olmayan gibi davrandım. Zayıfları kazanayım diye zayıflara zayıf oldum; her surette bazılarını kurtarayım diye herkese her şey oldum. Ve hepsini İncil için yapıyorum, ta ki onda hissedar olayım."⁹

Söz konusu İncil pasajları göstermektedir ki, Hıristiyan din anlayışında da farklı gerekçelerle de olsa takiyye vardır ve uygulanmıştır.

III- Şia'da Takiyye Anlayışı

⁹ Kitabı Mukaddes (Yeni Ahit.) Korintoslulara Birinci Mektup, 9.Bap, 20-23. İstanbul, 1985.

İslam düşünce tarihinde takiyye öğretisi ya da inancı İslâm kelâm mezhepleri içerisinde Şîî kelâm ekolü tarafından daha çok benimsenmiş ve uygulamaya geçirilmiş olmasından hareketle ilk olarak Şîîlerin bu konuya yaklaşımına değinmeyi uygun buluyoruz.

Genelde merkezî yönetimin dışında kalmış, yönetime katılamamış çevrelerin, bu tutuma bir tepki şeklinde oluşturdukları siyasî hareketin-daha sonra dinî bir içerik de kazanmıştır- adı olan Şia kelâm ekolüne göre, takiyye (imani/ inancı gizleme-korunma) dinî gereklilikler arasındadır ve vaciptir.

İlk Şîî bilginlerden olan Şeyh Sâduk lakabıyla bilinen Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991)'ye göre, takiyye yapmak dini bir gereklilik olduğu için onu terk eden namazı terk edenle aynı konumda mütalaa edilmiştir.¹⁰ Yani namaz nasıl dinin vazgeçilemez bir rüknüyse, takiyye yapmakta bu şekilde bir rükündür. Hatta Şîî inancına göre, İmamı'l-Kaa'im ortaya çıkıncaya kadar takiyye yapmak vacip olduğundan, imamın çıkışından önce takiyyeyi terk eden kimse, Yüce Allah'ın dininden, İmamiyye mezhebinden çıkmış olacağı gibi, Allah'a, Resulüne ve imamlara da karşı gelmiş sayılır.¹¹ Takiyyenin ne derece önemli olduğunu ifade etmek için Şîî bilginler, imamların altıncısı kabul edilen Cafer es-Sadık (ö.148/765)'tan "Takiyye benim ve atalarımın dinidir. Takiyyesi olmayanın dini yoktur" sözünü nakletmişlerdir.¹²

Şîî din otoritelerinden olan Nevbahtî (ö. 300/912) de Şîî fırkaları ve görüşlerinden bahsettiği "Fıraku's-Şîa" isimli eserinde el-Bedâ'¹³, takiyye ve takiyye yapanlardan söz etmektedir. Ebi Abdullah

¹⁰ Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye*, (Şîî- İmamiyye'nin İnanç Esasları), Çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 1978, 127.

¹¹ Şeyh Sadûk, age, 128.

¹² el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Akaidü'l-İmamiyye*, Kahire, 1381/1961, 49-60; Kaşîfu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, Kahire, 1377/1958, 133.

¹³ Bedâ', ortaya çıkarılmak, görünmek, herhangi bir işi yapmaya niyetlenmişken bilgi ya da zan bakımından o işten vazgeçip başka bir işi yapmaya kalkışmak anlamında kullanılan bir tabirdir. Ortaya çıkma yani zuhur anlamında da kullanılır. Fikir değiştirme olarak açıklanabilecek bu tabir Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail yüzünden ortaya çıkmış, sonra Allah'ın da önce söylediği bir şeyi

Cafer b. Muhammed'in Bedâ ve takiyyeye baş vurduğu ifade edilmektedir.¹⁴

Şîî mantalite takiyyeye başvurmayı akıl ve şer */dinî nass* açısından gerekli görür.¹⁵ Şîa, takiyenin gerekli olduğu yönündeki inançlarını Kur'an'da yer alan Âl-i İmrân sûresinin 28. ve Nahl sûresinin 106. ayetlerine dayandırmaktadırlar. Şîî anlayış, "Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır..."¹⁶ ve "Kalbi imanla dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkar eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan azap iner ve onlar için büyük bir azap vardır"¹⁷ ayetleri gereğince zaruret, tehlike ve zorlama karşısında takiyye yapılabileceği inancındadır. Onlara göre Allah, söz konusu bu ayetle ancak takiyye yoluyla kafirlere dostluk gösterilebileceğine izin vermiş olmaktadır.¹⁸

Şîî zihniyet bu konudaki naklî istidlallerine şu ayeti de ilave ederler: "Fıravun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz?..."¹⁹

Şîîler andığımız bu ayetlerden hareketle takiyyeyi zor durumlarda kullanılabilir bir ruhsat olmaktan çıkarıp adetâ dinî bir prensip düzeyine yükselterek bunu herhangi bir dinî ilke gibi her türlü zaman ve mekan düzleminde uygulama yoluna gitmişlerdir.

---

sonradan değiştireceği şekline bürünerek bir inanç halini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut, 1411/1990, I, 113; Fiğlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk yay., İstanbul, 1990, 164-165.

¹⁴ en-Nevbahtî, Ebi Muhammed Hasan b. Musâ, *Kitab Fıraku'ş-Şîa*, thk. H. Peter, Matbaatü'd-Devle, İstanbul, 1931, 55-56.

¹⁵ Kaşifu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin, *Geliniz Şîa Nedir Öğrenelim*, Çev. Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996, s.92.

¹⁶ Al-i İmran 3/28.

¹⁷ en-Nahl, 16/106.

¹⁸ Şeyh Sadûk, age, 128.

¹⁹ el-Mü'min, 40/28.

Şif mantalite, takiyyeye başvurmanın en belirleyici sebebini “hayatı korumak, can güvenliğini sağlamak” olarak belirlemiştir. Yani takiyyenin kabulünün arka planında baskı ve korku vardır. Bu olgu takiyye ister ruhsat isterse azamet yani dinî bir ilke olarak telakki edilsin değişmemektedir. Her insan kendisinin en değerli varlığı olan hayatını tehlikelerden korumak için gerektiğinde inancını gizleme yoluna (takiyyeye) başvurmuştur. Bu normal insanî bir reflektir. Ancak şerefi için, hakkı koruyup ayağa kaldırmak ve batılı yok etmek için de hayatını tehlikeye atmalıdır. Böyle bir durum söz konusu değilse, hayatını tehlikeye atmasının pratik bir faydası yoksa hayatını sona erdirmemek için takiyye yapmak gereklidir. Başka bir deyişle gereksiz ve faydasız bir ölümden kaçınılması, dava ve din kardeşleri için hayatın korunması istenmektedir. Nefsi korumak ve hakkı güçlendirmek gerektiği zamanda takiyye yapmaya ruhsat verilmiştir. Ancak batılı ve kötülüğü yaygınlaştırmak, insanları doğru yoldan saptırmak, zulüm ve fenalığı devam ettirmek gibi hususlarda takiyye yapmak asla caiz görülmemiştir.²⁰

Yine haramın helâl, helâlin haram sayılması, bir Müslüman’ın kanının akıtılması, ya da malının helal görülmesi hususlarında takiyye yapılması da asla kabul görmemiştir. Kınanması gereken ya da doğru olmayan takiyye bu durumlarda yapılan takiyye eylemidir.²¹

Bu olgu da göstermektedir ki Şia’nın takiyye yapması gönülden arzu ettikleri bir ideal değildir. Bu gerçeklik hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Buna rağmen Şia, diğer İslâm mezhepleri ve oryantalistler tarafından takiyyeyi dinî bir ilkeye dönüştürdükleri gerekçesiyle olabildiğince tenkit ve eleştiriye maruz kalmıştır. Takiyyeye bu tarzda yaklaştıkları için yalancılıkla, cesaret, şecaat ve şahsiyetten yoksun olmakla itham edilmişlerdir. Bu tenkit, bugün, bir nevi hedef sapmasına uğrayarak, takiyyenin ne olup olmadığını yani nitelik ve mahiyetini bilmeyen, kendilerini aydın sayan kişi ve gruplar tarafından genelde dindar Müslümanlara yöneltilir olmuştur. Bu tavır dinin kabul etmesi söz konusu olmadığı gibi bilim ahlakıyla da uyuşmamaktadır.

²⁰ Kaşifu’l-Gıta, *Şia Nedir*, 93.

²¹ Kaşifu’l-Gıta, *Şia Nedir*, 93.

Sünnî öğreti, Yüce Allah'ın kafirlerin dost edinilmemesini bildirdiği ayetle inanmayanlarla dostluk kurmayı, arkadaşlık yapmayı ve yardımlaşmayı kesin bir şekilde nehyettiğini söylemiş; yalnızca onlardan gelebilecek tehlikelerden sakınma amaçlı karşılıklı münasebetleri nehiy kapsamının dışında tutmuştur. Bu tehlikeleri de onların egemenlikleri altında bulunma, öldürülme korkusu olarak belirtmiş, bu durum altında bulunan Müslümanların yalnızca dilleriyle kafirlere dostluklarını ifade edebileceklerini söylemiştir. Bu dostluğun ölçüsünü de dünya işleriyle ilgili olarak insanî ilişkilerle sınırlandırmış, dinî meselelerde dostluğun olamayacağını kesin bir dille ifade etmiştir.²²

Bizce ayette yasaklanan dostluk, kafirlere karşı gönülden bağlanma, kalbî muhabbet ve inananları bırakıp onlara ilgi ve sevgi gösterme anlamındaki dostluktur.²³ Bununla birlikte halkı Müslüman bir devletin başka Müslümanların aleyhine olmamak şartıyla inanmayanlarla barış görüşmelerinde bulunması, sulh anlaşmaları imzalaması ve başka Müslüman olmayan /gayri müslim ülkelere karşı işbirliği yapması ayette yasaklanan dostluk kapsamına girmez kanaatindeyiz. Çünkü bizler Hz. Peygamber'in Müslüman olmayan topluluklarla yazılı antlaşmalar yaptığını bilmekteyiz. Zaten üzerinde durduğumuz ayet, "kafirlerle antlaşmalar yapmayın" demiyor, "inananları bırakıp onları dost edinmeyin" diyor. Antlaşma yapmak yani birbirlerinin haklarına tecavüz etmeyip iyi geçinmek, dost tutmaktan tamamen farklıdır.

Sünnî doktrine göre de -Şia'nın takiyye inançlarını delillendirme sadedinde ileri sürdükleri Nahl sûresi 106. ayet gereğince - zorlanan birey, düşmanlarından kurtulmak için, kalbiyle muhalif olduğu halde, dili ile küfrü kabul ederse, ona (irtidad) cezası terettüp etmez. Çünkü Allah yarattığı bireyler hakkında kalplerinin inandığı şeye göre hüküm verecektir.²⁴

²² et-Taberî, Ebi Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câ'miu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Halil el-Meyus, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, III, 309-312.

²³ er-Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, VIII, 10.

²⁴ et-Taberî, *Câ'miu'l-Beyân*, VIII, 238; Benzer bir yaklaşım için bkz. er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 97.

IV- Takiyye Yapmanın Şartları

Takiyye yani gerçek inancı saklayıp, farklı bir inanç ya da davranış sergilemek bir takım şartlara bağlanmıştır. Yani her halükarda takiyye yapmak caiz görülmemiştir. İnsanın ancak güç ve takat getiremeyeceği bir azapla baskı ve zorlamaya maruz kalması durumunda takiyye yapabileceği öngörülmüştür. Takiyye yapabilmeyi mubah kılan baskı ve zorlama türleri de şu şekilde sıralanabilir:

1- Can güvenliğinin olmaması, öldürülme korkusu,

2- Esir edilme veya şiddetli dövülme, zulme uğrama ve elem verici eziyetlere uğrama olgusu. İlk Müslümanlar özellikle Habbâb, Suheyl, Bilâl, Ammar, Sümeyye bu türden elem verici şiddete dayalı baskı ve işkencelere maruz kalmışlardır.²⁵

3- Hayatın yok edilmesi korkusu gibi malın da yok edilmesi korkusu. İslâm bilginleri canın korunmasında olduğu gibi malın korunması için de takiyye yapılabileceği kanaatindedirler. Bu görüşlerine dayanak olarak Hz. Peygamber'in "Müslüman'ın malının haramlığı, kanının haramlığı gibidir"²⁶ ve "malı için çarpışarak ölen şehittir" gibi sözlerini zikretmişlerdir. Çünkü mala ihtiyaç insan için şiddetlidir.²⁷

4- Takiyye durumunda gerçek din ve inanç yok sayılmamalıdır. Yani takiyye yapan birey takiyyeyi dili ile yapmalı, kalbinde gerçek imanını yada inancını diri tutmalıdır. Yani küfür kelimesini söylerken kalbiyle ondan uzak durmalıdır. Takiyyede en önemli şart da budur. Bunlar ve bunların kapsamına girecek olanların dışındaki durumlarda takiyye yapmak imkan dahilinde görülmemiştir.²⁸

Mücahit gibi ilk dönem İslam bilginleri bu durumlarda takiyye yapılabileceği hükmünün İslam'ın ilk zamanlarında müminlerin zayıf olduklarından hareketle verildiğini, sonraları Müslümanların ve

²⁵ er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 97.

²⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Hac, 132, Çağrı yay. İstanbul, 1992.

²⁷ er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 12.

²⁸ Şeyh Sadûk, age, 128, 1. dipnot; er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 12, XX, 97.

onların devletinin güçlendiğini dolayısıyla da bu hükmün geçerli olamayacağını söylemişlerse de, Hasan gibi diğerleri de söz konusu durumlarda takiyye yapmanın müminler için kıyamet gününe kadar caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'an yorumcusu ve kelâmcı olan Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) de imkanlar ölçüsünde nefsin zarar ve tehlikelerden korunmasının gerekli olduğundan hareketle ikinci görüşün daha isabetli olduğu kanaatindedir.²⁹

Şii din bilginleri takiyye yapmanın meşruluğunu kanıtlama sadedinde Asr-ı Saadet'te geçen bir takım tarihî olayları da sıklıkla anarlar. Bunlardan birisi bireye zorlanma anında inancının aksini söylemeye izin veren Nahl sûresi 106. ayetin nüzul sebebi olarak kabul edilen Ammâr b. Yâsir hadisesidir.³⁰ Nazil olunan bu ayetle, onun zorlanma ve şiddetli baskı sonucu putlara taptığından ve Hz. Peygamber'i inkar ettiğiğinden dolayı hissettiği vicdan azabı teskin edilerek hafifletilmiştir.³¹

İslam'ın doğuşunun ilk yıllarında Hak Din'e girmeyi kabul etmeyen Kureyş kâfirleri, İslam'ı kabul eden Ammar, babası Yâsir ve annesi Sümeyye, Suheyb, Bilal, Habbâb, Salim ve Hadramî'nin kölesi Cebr'i zorla dinlerinden döndürmeye kalkıştılar.³² Ammar ve ailesi bunu kabul etmeyince, Sümeyye'nin iki ayağını iki deveye bağlayıp ters yönde çektirerek parçalattılar. Yâsir'i de hunharca şehit ettiler. İslâm'ın ilk şehitleri de bunlar oldular. Ammar ise, kafirlerin işkencelerine dayanamayarak, diliyle onların arzu ettikleri biçimde inkar etti. Bu durum Rasulullah'a bildirilince, "Ammar başından ayağına kadar imanla doludur. İman onun etine kemiğine, kanına karışmıştır" buyurmuş, sonra Ammar'a "Seni yine zorlarsa, istediklerini söyle" demiştir.³³

²⁹ er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 12.

³⁰ et-Taberî, *Câ'miu'l-Beyân*, VIII, 237.

³¹ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureyşî el-Dimişkî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, Mektebetü'l-Kayyime, Kahire, 1414/1993, II, 569.

³² İbn-i Hişam, Abdümelik, *es-Siret'ün-Nebeviyye (Hz. Muhammed'in Hayatı)*, Çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara, 1992, 202-204; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. N. Şişman, İnsan yay, İstanbul, 2003, 116-117.

³³ Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzili ve Uyunu'l-Ekâvili fî Vucuhi't-Te'vil*, thk. Abdurrazzak el-Mehdi, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, II, 594-595; er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX,

Asr-ı Saâdet'te yaşanan zorlama hadiselerinden biri de Hz. Muhammed'den sonra kendisinin peygamber olduğunu iddia eden Müseylemetü'l-Kezzab (Yalancı Müseyleme)'ın aktif rol üslendiği şu olaydır: Müseyleme, iki Müslümanı tutsak ederek, onlardan birine: "Muhammed hakkında ne diyorsun? diye sordu. O da "Allah'ın elçisidir" dedi. "Peki benim hakkımda ne diyorsun?" dedi. O da "Senden" dedi. Onu serbest bırakan Müseyleme, ötekine sordu: Muhammed hakkında ne dersin? O da "Allah'ın elçisidir" dedi. Ya benim hakkımda ne dersin? dedi. Müslüman "ben sağırım" dedi. Sorusunu üç kez tekrarlayan ve her seferinde aynı cevabı olan Müseyleme o Müslüman'ı öldürttü. Hz. Peygamber bu olayı duyunca "Birincisi Allah'ın verdiği ruhsattan yararlanmış, ikincisi de açık söylemiş. Ne mutlu ona" demiştir.³⁴ Başka bir rivayette de birincisi, ruhsata yapışmış, ikincisi cennete çabukça gitmeyi istemiş, ikisinin de ecri var" demiştir.³⁵

Bu tarihî hadiseler zorlama karşısında yalnızca dille olmak şartıyla inkar etmenin caiz olduğuna delil kabul edilmiştir.³⁶ İbn Abbas da takiyyenin eylem ve amelle değil, dille yapılabileceği kanaatindedir.³⁷ Yani ona göre de insan ancak tehlikeli durumlarda diliyle sakınabilir, fakat imanının gereğini yapmaktan geri duramaz.

V- Ehl-i Sünnet'in Takiyye Anlayışı

Sünnî öğretiyeye göre zorlama ve baskıya maruz kalan kişinin inancını gizlemesi yani takiyye yapması Allah'ın bir ruhsatı (izni) olup, Şia'nın kabulünün aksine kesinlikle vacip değildir. Dolayısıyla Şia hariç Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan Sünnîlere göre takiyye meselesi inanca yönelik bir sorun olarak telakkî edilmediği

97; el-Cassâs, Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Razî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, III, 249; et-Taberî, *Câ'miu'l-Beyân*, VIII, 237; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Çelik-Şura, İstanbul, trs, V, 99; es-Sâbûnî, Şeyh Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mekke, trs, II, 57.

³⁴ el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 13; Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, II, 595; er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 98; Aynı olayın farklı bir versiyonu için bkz. Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, II, 303 ve V, 99.

³⁵ Kaşifu'l-Gita, *Şia Nedir*, 94; er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 12.

³⁶ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 569.

³⁷ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 337.

gibi önemli bir konu olarak da görülmemiştir. Bilakis baskı ve zorlama anında takiyye yapmayı terk etmek daha üstün ve faziletli bir davranış olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber de “ibadetlerin en üstünü zor/ meşakkatli olanıdır” buyurmuştur.³⁸ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve diğer müçtehit imamların zorlamalara karşı benimsedikleri inançlarından (örneğin Kur’an’ın mahluk/ yaratılmış olmadığı, rü’yetüllah/ Allah’ın ahirette görülebileceği v.b) dönmemeleri bu doğrultudaki anlayışa örnek gösterilebilir. Bu kabule göre böyle bir durumda yani zorlama esnasında takiyye yapmamakta, hakkın açıklanması, dinin yüceltilmesi ve öncellenmesi söz konusudur.³⁹ Doğrunun ortaya çıkması ve dinin üstün tutulması için ölmeyi göze alarak küfür sözlerinden kaçınmak bir takva hareketidir. Bu konuda takva ile hareket etmek daha güzel, daha üstün ve şerefli bir duruştur.⁴⁰

Buna ilaveten takiyye ile birey kendini ya da başkasını koruduğundan hareketle bazılarınca takiyye yapmak çirkin bulunmuş, nifak belirtisi olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışa göre kalbiyle inanmadığı bir şeyi diliyle söylemek yalancılık ve nifakçılıktır. İnsanlar için takiyye yapmanın Ammar örneğinden hareketle caiz olduğunu söyleyenler, peygamberleri bundan muaf tutmuşlardır.⁴¹ Yani peygamberlerin takiyye yapamayacaklarını söylemişlerdir. Peygamberler gönderildikleri halkın her konudaki (dinî ve dünyevî alandaki) önderleri ve rehberleri oldukları için bütün açıklamaları dosdoğru olmalıdır. Bundan dolayı da Peygamberlerin hiçbir şekilde takiyye yapmaları kabul edilmemiştir.

³⁸ Bu söz Peygamber’e atfedilen fakat gerçekte hadis olmayan bir kelimadan ibarettir. Ancak bu söz hadis olarak lanse edilmiş tarihî süreç içerisinde Müslümanlar arasında bu düşünce yani faziletli ibadetin meşakkatli olanı olduğu yaygınlık kazanmıştır. Buna göre bir birey ne kadar iyi bir müslüman olmak ve çok sevap kazanmak istiyorsa o nispette sıkıntı ve zorluklara katlanmalıdır. Halbuki bu düşünce “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez”(el-Bakara,2/185) şeklindeki Kuran ayetine aykırıdır.

³⁹ el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 12-13; er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 98.

⁴⁰ el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 12-13; er-Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 98;

Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 99.

⁴¹ Komisyon, *el-Veşîa fî Nakdi Akâidi's-Şîa*, Mısır; trs., 81-82.

VI- Takiyye Yapmaya Yönelten Nedenler Ve Çözüm Önerileri

Şia'nın Sünnî öğretiyeye göre takiyye inancını öne çıkarmasının altında yatan başlıca neden Emevîler ve Abbasiler devrinde her türlü takibata, zulme ve baskıya uğramış olmalarıdır. Yani Şîî topluluklarının yaşadıkları dış çevre, siyasî ve içtimai hava, sosyo-politik ortam onların inanış/akide ve düşüncelerini serbestçe ortaya koymaya ve onları pratiğe dökmeye uygun değildi. Bu sebeple Şîîler takiyye yapmaya yani inanç ve gerçek düşüncelerini saklayıp, gizlemeye riayet etme zorunda kalmışlardır.⁴²

Şîîler tarihte çok baskı gördüğü için Şîî olduğunu gizleme gibi insanî bir ihtiyaç hissedilmiş, Şîî öğretisi de bunu kabul etmiştir. Ancak böyle olmasına karşılık yine de takiyyeye baş vurmayan birçok Şîî Müslüman, inançları uğruna can vermiştir. Şîî bilginlerinden olan Şerif er-Raddiyy (ö. 406/1015) de takiyyenin bir ruhsat olduğunu, makbul ve efdal olanın bu ruhsatın kullanılmaması gerektiğini, kullanılması halinde de takiyyenin mü'minle müşrikler arasında olacağını, Müslümanlar arasında takiyye yapmaya yol aranmayacağı kanaatindeydi.⁴³ Söz konusu Şîî bilginin takiyye konusundaki bu tavrı büyük çoğunluğu oluşturan Ehl-i Sünnet anlayışıyla adeta örtüşmektedir. Uzlaşıcı ve kayda değer bir görüştür. Bu bakış açısı, Kur'an'ın bu konuyla ilgili yaklaşımına da daha uygundur. Günümüzde de birçok Şîî ve Sünnî Müslüman inançları ve vatanları uğruna hayatlarını hiçe saymışlar, takiyyeye ehemmiyet vermediklerini göstermişlerdir.

Daha önceki paragraflarımızda takiyyenin başlangıçta can korkusundan, hayatta kalabilmek endişesinden, bütünüyle insanî bir kaygı akabinde meşru görülmüş bir fenomen olarak gün yüzüne çıktığını belirtmiştik. Ancak zamanla siyasileştiği ve dinî bir kimliğe büründüğü de bilinmektedir. Batınîlerle amansız bir mücadelenin baş aktörü olan Gazâlî (ö.505/1111), ilk önceleri bütünüyle can korkusundan kaynaklanan insanî bir endişe sonucunda meşru kabul

⁴² el-Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye*, 49-60; Kaşifu'l-Gıta, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, 133vd; Kaşifu'l-Gıta, *Şia Nedir*, 94.

⁴³ İlhan, Avni, 'Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi', *DEÜİF. Dergisi*, II, İzmir, 1985, 166.

edilen takiyyeyi siyasî emellerine ulaşmada dinî dayanak yapmakta beis görmeyen Batınilerin ve takiyyeyi din olarak kabul eden zındıkların tevbelerinin kabulü⁴⁴ konusunda din bilginlerinin ihtilaf ettiklerini belirtmektedir.⁴⁵ Yani dinî bir ruhsat olan takiyyeyi, dinin gereklerinden biri haline getirmek hatta dinin kendisi gibi algılamak, İslâm bilginleri tarafından fecî bir suç, tevbesinin kabulü tartışmalı olan büyük bir günah olarak görülmüştür.

Böyle bir ortamda yaşayan insanlar yani düşünce ve inanma özgürlüğünün bütün genişliğiyle yaşanmadığı coğrafyalarda, takiyye yapmaya/ olduğundan farklı görünmeye mecbur kalmakta, yapmak istediklerini başka biçimde ifade etmeye yönelmektedirler. Bu sorun sadece İslâm dünyasına has/ özgü olmayıp, bütün insanlığın meselesidir. Yani yerel ve mahalli değil, evrensel bir fenomendir; bu şekliyle de bütün dinlerin çözümü için katkıda bulunması gereken bir sorundur.

Bizim anlayışımıza göre ötekinin yanında, olduğundan farklı görünmekten ya da takiyyeden kurtulmanın yegane çıkış yolu, baskı, dayatma ve sindirmenin olmadığı daha fazla özgürlüğün bulunduğu yaşam standardına ulaşmaktan geçmektedir. Her şeyin rahatlıkla düşünülüp konuşulabildiği bir ortamda kamu oyunun önünde söylediklerinden farklı düşünceler taşıyan bireyler ve gruplar rağbet görmeyeceklerdir. Bu da ötekinin yanında farklı görünmenin ya da takiyyenin sonu olacaktır. Zaten fikirlerin ve inançların serbestçe ifade edilebildiği ortamlarda düşünceleri gizlemeye, farklı görünmeye ve çeşitli davranışlar geliştirmeye gereksinim de duyulmayacaktır.

VII- Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak söylersek takiyye, yani ötekinin kötülüğünden korunmak için asıl inancını gizlemek, dinî olmaktan daha çok insanın hayatını tehlikede hissettiği zamanlarda geliştirdiği sosyo-psikolojik bir tavır olarak karşımıza çıkan bir fenomendir.

⁴⁴ Tevbenin kabulü ile ilgi olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Özarslan, Selim, *Kelamda Tevbe*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, 69 vd.

⁴⁵ el-Gazalî, Ebu Hâmid Muhammed, *Fedâihu 'l-Batîniyye*, nşr. Abdurrahman Bedevi, Kahire, 1383/1964, 160; İlhan, 'Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi', 426-427.

Bu bağlamda genelde dinler özelde ise İslâm, insanın söz konusu (tehlikeli) durumlarda ortaya koyduğu bu tavrı doğal ve insanî bir refleks olarak algılayarak tamamen reddetme yoluna gitmemiş, ancak bunun normal bir davranış tarzına dönüşmemesi ve kapsam alanının genişletilmemesi için bir takım sınırlayıcı kriterler ortaya koyma lüzumunu hissetmiştir.

Telekomünikasyonun baş döndürücü bir hızla sınırları aştığı içinde yaşadığımız küreselleşen ve globalleşen dünyada insanların inandıklarını ya da düşündüklerini serbestçe ifade edebilecekleri bir ortamdan mahrum olmaları hasebiyle takiyye yapmaya mecbur bırakılmaları insanlık adına telafisi imkansız olan vahim bir durumdur.

Ötekinin yanında olduğundan farklı görünmek (takiyye) ve benzeri davranış tarzlarının bütünüyle ortadan kalkmasının ancak günümüzün yükselen değerlerinden olan düşünce ve fikir özgürlüğünün bütün alanlarda özellikle de din ve vicdan alanında serbestiyet kazanmasıyla mümkün olabileceği kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- AKYOL, Taha, 'Takiye 'yi Anlamak' www.milliyet.com.tr/2003/09/02/yazar/akyol/html.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı yay. İstanbul, 1992.
- EL-CASSÂS, Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Razî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.
- EL-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut, 1411/1990.
- FIĞLALI, E. Ruhi, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, Selçuk yay., İstanbul, 1990.
- EL-GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, *Fedâihu'l-Batıniyye*, nşr. Abdurrahman Bedevi, Kahire, 1383/1964.
- İBN-İ HİŞAM, Abdulmelik, *es-Siret'ün-Nebeviyye (Hz. Muhammed'in Hayatı)*, Çev. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureyşî el-Dimişkî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, Mektebetü'l-Kayyime, Kahire, 1414/1993.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânül-Arap*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1410/1990.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed Takiyyuddin, *Minhâcü's-Sünne*, Bolak, trs.

İLHAN, Avni, 'Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi', *DEÜİF. Dergisi*, II, İzmir, 1985.

KAŞİFU'L-GITA, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, Kahire, 1377/1958.

KAŞİFU'L-GITA, Muhammed Hüseyin, *Geliniz Şia Nedir Öğrenelim*, Çev. Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996.

KİTABI MUKADDES (Yeni Ahit,) İstanbul, 1985.

KOMİSYON, *el-Veşîa fî Nakdi Akâidi's-Şia*, Mısır; trs.

MARTİN LİNGS, Hz. Muhammed'in Hayatı, Çev. N. Şişman, İnsan yay, İstanbul, 2003.

EL-MUZAFFER, Muhammed Rıza, *Akaidu'l-İmamiyye*, Kahire, 1381/1961.

EN-NEVBAHTÎ, Ebi Muhammed Hasan b. Musâ, *Kitab Fıraku's-Şia*, thk. H. Peter, Matbaatü'd-Devle, İstanbul, 1931.

ÖZARSLAN, Selim, *Kelamda Tevbe*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III*, İstanbul, 1993.

ER-RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.

R. STROTHMANN, "Takiye" mad, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979.

ES-SÂBÛNÎ, Şeyh Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mekke, trs.

ŞEYH SADÛK, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye*, (Şiî-

İmamiyye'nin İnanç Esasları), Çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 1978.

ET-TABERÎ, Ebi Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câ'miu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Halil el-Meyus, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Çelik-Şura, İstanbul, trs.

ZEMAHŞERÎ, Muhammed b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîli ve Uyunu'l-Ekâvîli fî Vucuhi't-Te'vîl*, thk. Abdurrazzak el-Mehdi, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997.

Osmanlı Arap Dilcilerinden

İSA B. ALİ el-BOLEVÎ'NİN HAYATI VE "el- GEREDÎ" NİSPETİ ÜZERİNE BİR TESPİT

Yasin KAHYAOĞLU*

Özet: Bu makalede; Bolu'nun Gerede ilçesinde 1637 tarihinde dünyaya gelen Osmanlı Arap dilcilerinden İsa b. Ali el-Bolevî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve Arap grameri konusunda yazmış olduğu "Mufidu'l-İrab" adlı eseri incelenmiştir. Hayatı hakkında bilginin az olması el-Bolevî'nin ilim dünyasında tanınmasına engel olmuştur. Ancak gramer konusunda yazdığı bu mutevazî eser, onun ilmî şahsiyetini, Arap diline olan vukûfiyetini ve bu sahadaki üstün yeteneğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: İsa b. Ali el-bolevî el-Geredî, Mufidu'l-i'rab

İsa b. Ali al-Bolawî: His Life And His Contribution in The Arabic Language

Summary: This article is devoted to İsa b. Ali al-Bolevî, an Ottoman scholar who was born in Gerede - Bolu in 1637, and was a leading expert on Arabic Language. His book on Arabic Language; "Mufid al-i'rab" is also examined in this article. Unfortunately, we have scanty information about his life, wich makes him unknown in the academic circle. This work shows his mastery of Arabic Language.

Keywords: İsa b. Ali al-Bolawî al-Geredî, Mufidu'l-i'rab

Giriş

Dünyada yaşayan diller arasında önemli bir konuma sahip olan Arapça'nın öğrenilmesi ve geliştirilmesi, Arap yarımadasında olduğu kadar adanın dışında kalan ve Arap olmayan diğer İslam ülkelerinde de büyük bir ilgi görmüştür. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hadis, tefsir, fıkıh, kelim ve tasavvuf gibi din bilimlerinin yanında

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (ykahyaoglu@hotmail.com)

Arap dili ve grameri, belagat, Arap şiiri, nesir ve bunlara bağlı olarak edebî sanatlar üzerinde önemle durulmuş, bu konuda ciddî mesailer harcanmak suretiyle günümüze kadar intikal eden değerli eserler vücuda getirilmiştir.

Esasen İslam'da çeşitli bilimlerin ortaya çıkışından itibaren, bu ilimlerle uğraşanların başlıcaları, azâmi olarak acem olan ve köken itibariyle Arap olmayan kişiler olmuştur. Kur'an-ı Kerim'i mümkün merteye doğru okumak ve anlayabilme gayreti, Arap dilinin ilmî bir temel üzerine kurulması ve sonraki inkişaf için, son derece önemli olan iki ilmin; yani fonetik ve gramerin zuhuruna sebep olmuştur.

Arap Dilinde ilk gramerci olarak her ne kadar şair Ebu'l-Esved ed-Duelî' (ö.69/688)nin¹ isminden bahsedilmekte ise de, bu rivayetin neye dayandığı henüz kesin olarak belli değildir.

Ancak Arap grameri sahasında haklı bir şöhrete sahip olan Halil b. Ahmet'ı (ö.170/768) ve talebesi İran asıllı, nahiv ilminin imamı Sibeveyh'i (ö.180/796) burada anmak gerekir. Halil, arûz veznini tahlil etmiş ve Arap dilinin lûgat hazinesini Kitabü'l-'Ayn'de toplamıştır.

Sibeveyh'in 'el-Kitab'adlı müstesna eseri, klasik bir eser olarak üzerinde çeşitli yorumlar yapılmışsa da, Arap gramerinin günümüze intikal eden ve hiç değiştirilmeden orijinal şeklini muhafaza eden en önemli kaynaklarından birisidir.

Selçuklular döneminde Nizamu'l-mülk tarafından tesis edilen medreselerde müfredat programları arasında yer alan ve sıkı bir şekilde talebelere öğretilen önemli derslerden birisi de şüphesiz ki, Arap morfolojisi (sarf) ve sentaksı (nahiv)dır.

Selçukluları takip eden Osmanlılar da, Arap grameri sarf-nahiv öğretimine büyük ölçüde önem verilmiş ve tıpkı Selçuklular gibi, medresede okutulan dersler arasında bu iki bilim dalının öğretilmesini zorunlu olarak kabul etmişlerdir. Çünkü Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve kitaplar çoğunlukla Arapça idi.

¹ Asıl ismi : Zalim b. Amr b.Süfyan b.Cendel ed-Duelî el-Kinânî'dir. Tabiinden olup; hadis, fıkıh, şiir ve nahiv alimidir. Bkz: Hayreddin b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lam kamusu teracim li eşherır- rical ve'n- nisâ*, I-VIII, Beyrut 1989, III,236

Bu itibarla XVII.asırda yaşayan Geredeli İsa b.Ali el-Bolevî de muhtemelen aynı sistemin tesiri altında "Mufidu'l-İrab" adlı gramer kitabını hazırlamış ve Müslüman Türk talebelerinin Arapça dil bilgisi ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.

A . Hayatı ve Edebî Kişiliği

İsa b. Ali el-Bolevî'nin kaynaklarda geçen adı ve nesebi şöyledir: İsa b.Ali b.Hasan b.Yusuf el-Bolevî²er-Rumi³ el-Geredî.⁴ Mahlası Mahvî'dir.⁵ Bazı kaynaklarda el-Geredî yerine el-Kürdî geçmektedir.⁶

Burada İsa b. Ali'nin "el-Geredî " nispeti üzerinde şu önemli tespiti yapmakta yarar görüyorum. Şöyle ki:

İsa b. Ali; doğum yeri olan Bolu'nun Gerede ilçesine nispetle "el-Geredî " veya "el-Geredâvî " olarak anılmıştır. Tıpkı Bağdatlı bir alime: el-Bağdadî, Mekkeli bir alime el-Mekkî denildiği gibi, Gerede'li olan İsa b. Ali'ye de tabîî olarak el-Geredî veya el-Geredâvî denmiştir.

el-Geredî nispeti; bibliyografik eseriyle tanınan Alman şarkiyatçı ve Türkolog Carl Brockelmann'ın (1868-1956) 'GAL' Supplement'ı ile, Hayreddin ez-Ziriklî'nin 'el-A'lam' adlı eserlerinde İsa b.Ali, Kürtlere nispetle "el-Kürdî " olarak anılmıştır. Bu farklılık kanaatimizce adı geçen müelliflerin bir yanlışlığı olsa gerek. Bu yanlışlığa düşmelerinin sebebi ise; Arapça'da el-Geredî ile el-Kürdî isimlerinin aynı harf ve şekille yazılmış olmasıdır. Ayrıca, Bolu'nun Gerede ilçesinden haberdar olmayan Carl Brockelmann'ın Alman, Hayreddin ez-Ziriklî'nin ise Arap olmaları göz önünde bulundurulursa, her iki müellifin böyle bir yanlışlığa düşmeleri ihtimal

² İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l arifin Esmâu'l- müellifin ve Asaru'l- müsannifin*, I-II, İstanbul 1951, I,811; Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden 1938 (GAL), II,558*; Şeyhî Muhammed Efendi, *Şekâiku'n-numaniye ve zeyilleri ve Vakâiyü'l- fudala* (nşr. Abdulkadir Özcan), I-V, İstanbul 1989, IV, 427; ez-Ziriklî, a.g.e.,V,106

³ İsmail Paşa , a.g.e., I,811

⁴ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 427; Bursalı Muhammed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, I-III, İstanbul ts. I,127

⁵ İsmail Paşa, a.g.e., I,811; ez-Ziriklî, a.g.e., V,106; Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 427

⁶ ez-Ziriklî, a.g.e., V,106; Brockelmann, a.g.e., II,632- Supplement, II, 558

dahilindedir. Zira Bolu'nun Gerede ilçesinde doğan İsa b.Ali'nin, kelimenin yazılışından kaynaklanan bir sebeple, daha yaygın olan el-Kürdî lakabı ile anılması akla gelebilecek en yakın ihtimaldir.

Ancak; İsa b.Ali'nin biyografyasına yer veren Osmanlıca ve Türkçe kaynaklar, örneğin, Şeyhi Muhammed Efendi'nin, "Şekaiku'n-Nu'maniye" adlı eseri ile Bursalı Muhammen Tahir'in "Osmanlı Müellifleri" adlı eserleri, İsa b.Ali'nin doğum yeri olan Gerede'ye nispetle onu: "el-Geredî" olarak tanıtmışlardır. Geredeli olan bir insanın nispetini belirlemede Türkçe veya Osmanlıca kaynakların esas alınmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu meselede adı geçen Türkçe kaynakların yabancı kaynaklara tercih edilerek hakem tayin edilmeleri prensip olarak daha doğrudur. Bu sebeplerle diyoruz ki; müellifin doğru olan ismi ve nispeti; İsa b.Ali el-Bolevî el-Geredî dir.

İsa b. Ali el-Bolevî (1047/1637) tarihinde Bolu sancağının Gerede kazasına bağlı Sarıkadılar köyünde dünyaya gelmiştir.⁷ Ganizade Nadiri Muhammed Efendi'nin kız kardeşinin oğlu Katip Ali Efendi'nin oğludur.⁸

Kaynaklarda İsa b.Ali'nin bir tek oğlundan bahsedilmektedir. İsmi Sahvi Muhammed Salih Efendi'dir. Babasının vefatından sonra onun zaviyesine⁹ kendisi oturmuştur.

1173/1724 yılında İstanbul'da vefat ederek Tercüman Yunus-Draman camii avlusuna defnolunan oğlu Sahvi Muhammed Efendi de şair alimlerden olup, Ramiz Tezkiresinde arifane şiirleri mevcuttur. Şu beyitle başlayan na't-i şerifi meşhurdur:

Cemalin aleme mihr-i münevver yâ Rasulallah

Vücutun cümleten nur-i müsavver yâ Rasulallah¹⁰

İsa b.Ali'nin ilim tahsiline ne zaman başladığı tam olarak belli değildir. Ancak küçük yaşlarda Gerede'de Kur'an-ı Kerim ve Arapça öğrendiğini söyleyebiliriz. Gerekli ilim ve nefis terbiyesi ile ilgili adabı tahsil etmek için dönemin saltanat makamı olan İstanbul'a giderek orada büyük alimlerin ilim meclislerinde bulunmuş ve

⁷ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 427; Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,127

⁸ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428

⁹ Zaviye: Küçük tekke demektir.

¹⁰ Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,127

sohbetlerine katılmıştır. Burada Arap dilinin inceliklerini, özellikle sarf-nahiv'i geliştirip tefsir ve hadis ilmi ile meşgul oldu.¹¹ İstanbul dışında herhangi bir yere seyahat ettiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. İstanbul'a geliş tarihi ise belli değildir.

İsa b. Ali el-Bolevî'nin, tahsil hayatında kimlerden ders aldığı, hocalarının kimler olduğu açık olarak bilinmemektedir. Ancak tarikata intisap etme fikri aklına gelince "Halvetiye Tarikatı"¹² şeyhlerinden Fethi Abdülkerim Efendinin (Bülbülcü zade) hizmetinde bulunarak uzun müddet onun ders ve sohbetlerinden yararlandığı kaydedilmektedir.¹³ Bunun dışında İsa b. Ali'nin hocaları hakkında kaynaklarda başka bir bilgi geçmemektedir.

İsa b. Ali'nin çalışma hayatında aldığı görevlerin din ve irşat hizmeti olduğunu görmekteyiz. Bu itibarla İstanbul'un çeşitli camilerinde vaiz olarak çalışmıştır.

Aldığı görev ve hizmetlere baktığımızda şu bilgileri görüyoruz: 1076/1666 yılında Alacacı Zade Şeyh Muhammet Efendinin yerine İstanbul Orta camii vaizliğine getirildi. 1106/1695 yılında eski Sultan Selim camii vaizliğine, 1120/1709 Yılında Fatih Sultan Mehmet camii vaizliğine, aynı yıl içerisinde de Süleymaniye camii vaizliği görevlerine getirildi. Böylece İstanbul'un çeşitli camilerinde vaaz ve irşat hizmetlerinde bulundu.¹⁴

İsa b. Ali, 1127/1715 yılının recep ayında, hac kafillesi ile birlikte hacca niyet ederek yola çıktı. Şam'a vardığında hastalandı ve sağlığı bozuldu. Aynı yılın ramazan ayının yirmi ikisinde cumartesi günü 1127/1715 tarihinde Şam'da vefat etti.¹⁵

Osmanlı müellifleri adlı eserde ise, İsa b. Ali'nin vefatı ile ilgili olarak şu bilgiler geçmektedir: Hac vazifesini ifa ettikten sonra, dönüşünde: "mate İsa velem yemüt hubbun" terkinin (cümlesi) delaleti olan 1127/1715 tarihinde Şam'da vefat ederek Şeyh-i

¹¹ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428

¹² Ömer el-Halvetî'ye (ö.800/1397-98) nispet edilen, islam dünyasının en yaygın olan tarikatıdır. Bkz: Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" *Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi (İA)*, XV,393-395, İstanbul 1977

¹³ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428

¹⁴ Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,96

¹⁵ ez-Ziriklî, a.g.e., V,106; Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428

Ekber'in¹⁶ yanına defn edildi. Vefatında yaşı seksene ulaşmıştı.¹⁷ Vefatından bahseden bu iki rivayete baktığımızda, karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır. Birincisi: Hacca giderken Şam'da vefat ettiği, diğeri ise, hac dönüşü, yani hac vazifesini yerine getirdikten sonra Şam'da vefat etmiş olmasıdır. Kaynaklarda bu iki görüş arasında ise bir tercih yapılmamıştır.

Kaynakların vefatı konusunda ileri sürdükleri ortak nokta, İsa b.Ali'nin hac yolculuğu esnasında Şam'da vefat edip, Şeyh Muhiddin Arabi'nin yanına defnedilmiş olmasıdır.

İsa b.Ali, zahiri ilimlere vakıf ve maarif-i Muhammediyye'den nasibini almış kâmil bir şeyhtir.¹⁸Zahiri ve bâtını nurlanmış, ilim ve marifet menbaı, ilahî sır ve feyizlerin mazharı, aşk ve muhabbetin madeni, irşad ve hikmet erbabı, açık zikri ile meclisleri aydınlatan, bereketli nefesleriyle etki yapan, âlim, âmil, murşid-i kâmil, maneviyat erbabı, değerli ve pek faziletli bir zat idi.¹⁹

İsa b.Ali'nin daha çok tasavvuf ehli olma kimliğiyle öne çıktığını, devrinin mutasavvıf alimlerinin ders ve sohbetlerinde bulunduğunu görmekteyiz. İlim tahsili için geldiği İstanbul'da Halvetiye tarikatı şeyhlerinden Fethi Abdülkerim Efendiye intisap ederek uzun zaman onun hizmetinde bulunmuştur. Burada gösterdiği gayret ve himmet sonucu Şeyh Abdülkerim tarafından kendisine Halvetiye tarikatının halifeliği verildiği kaydedilmektedir.²⁰

B . Mufidu'l-İ'rab Adlı Eseri

İsa b.Ali'den bahseden kaynaklarda, onun nahiv ilmine dair "Mufidu'l-İ'rab" adlı Arap dili grameri konusunda önemli bir eserinin olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca manzum bazı şiirleri de vardır.²¹

İsa b.Ali bu eserinde nahiv ilminin önemli bölümlerinden olan İ'rab meselesini incelemiş, bu bağlamda bir çok temel ıstılahın tarifi

¹⁶ Muhiddin Arabi

¹⁷ Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,127; İsmail Paşa, a.g.e., I, 811

¹⁸ Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,127

¹⁹ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428

²⁰ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV

²¹ Şeyhi Muhammed, a.g.e., IV, 428; Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., I,127; ez-Zirikli, a.g.e., V,106; Brockelmann,a.g.e.,II,558

üzerinde durarak; kelime, mu'rab, i'rab, âmil, mebnî, bina, marife, nekre gibi terimleri örneklerle açıklamıştır.

Müellif kitabı yedi bab'a ayırmış, her bab'ı ayrı bir konuya hasrederek i'rab ve çeşitlerini güzel bir şekilde tasnif etmiştir. Eserde bir mukaddime, yedi bab ve bir sonuç yer almaktadır. Kitabın muhteviyatı şöyledir:

Birinci bab: İsim ve ismin alametleri

İkinci bab : Mu'rab isimlerde lafzî ve takdiri i'rab

Üçüncü bab : Mebniler

Dördüncü bab : Cümle

Beşinci bab : Fiiller ve i'rabları

Altıncı bab : Fiile benzeyen kelimelerin i'rabları

Yedinci bab . Harfler, çeşitleri ve i'rabları

Sonuç kısmında ise; ص ؛ اللهم ؛ لا سيما ؛ فصاعدا gibi çeşitli kelimelerin irabı yer almaktadır.

İsa b.Ali bu eserini tasnif ederken, Arap dili gramerinde önemli kaynaklar arasında sayılan: Şerhu'l-Muğni, el-İ'rab a'n Kavai'di'l-İ'rab, Katru'n-Neda ve el-Lubab gibi kaynaklardan yararlandığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

قال صاحب المغني إلي هنا خلاصة ما ذكره ابن هشام في رسالته المنفردة لشرح هذه
الكلمات

Gramer konusunda güzel bir çalışma sayılan bu eserin; İsa b.Ali el-Bolevî gibi, şöhreti fazla olmayan, fakat Arap dilini iyi bilen bir şahsiyet tarafından yazılmış olması takdire şayan bir husustur.

Eser; konusunda faydalı bilgiler içermektedir. Bu ve benzeri çalışmalar bize, zengin olan Arap dilinin her aşırda İslâm alimleri tarafından büyük bir ilgi ve alaka ile incelendiği ve bu konuda değerli çalışmalar yapıldığı gerçeğini göstermektedir.

Bizim elde ettiğimiz nüsha; İstanbul-Süleymaniye kütüphanesi, Laleli bölümü, kayıt no: 51945, demirbaş no: 03522 'da kayıtlı,1093/1682 yılında İsa b.Ali tarafından yazılmış olan Mufidu'l-İ'rab, müellifin kendi hattıyla yazılmış olan en eski telif nüshadır.

Hayreddin ez-Zirikli'nin el-Alam'da; Brockelmann'ın GAL'da²² işaret ettikleri yazma nüshanın telif tarihi:1113/1701 dir. Bu tarih ise bizim tespit ettiğimiz nüshadan yaklaşık 20 yıl sonra yazılan nüshadır.

Tanıtmaya çalıştığımız müellif nüshası, toplam 48 varak olup, her sayfası 17 satırdır. Eserde talik hattı kullanılmış, nüsha okunaklıdır. Baş tarafı şöyledir:

الحمد لله الذي كلمته ترفع أعمال أولي الألباب ..

Sonu ise şu ibare ile bitmektedir:

وعلى آله وأصحابه أجمعين، وعلى جميع الأنبياء والمرسلين، والحمد لله رب العالمين .
تم.

Ayrıca nüshanın sonunda bir de fihrist bulunmaktadır.

Eserin Diğer Nüshaları

Geredeli İsa b.Ali tarafından kaleme alınan Mufidu'l-İ'rab" adlı el yazma eserin ayrıca 18 nüshasını tespit edebildik. Bunların buldukları kütüphaneler, demirbaş numaraları, müstensih isimleri ve istinsah tarihleri aşağıdaki şekildedir:

1- İstanbul.Üniversitesi Merkez kütüphanesi, kayıt no: 4211, müstensihi Ömer b. Osman, istinsah tarihi 1123 h. Arapça yazmalar bölümü. 03894 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

2- Beyazıt Devlet kütüphanesi, kayıt no: 3911, müstensihi ve istinsah tarihi bilinmiyor, Beyazıt bölümü. 06392 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

3- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 30397, müstensihi yok, istinsah tarihi 1113 h. Fatih bölümü. 05079 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

4- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 25614, müellif hattı, yazma tarihi belli değil, Esat Efendi bölümü. 03104 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

²² ez-Zirikli, a.g.e., V,106; Brockelmann, a.g.e., II,558

5- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 42462, müstensih meçhul, istinsah tarihi 1113 h., Hacı Mehmet Efendi bölümü. 05967 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

6- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 82322, müstensih Mustafa b. Şerif, istinsah tarihi belli değil, Pertevniyel Valide Sultan bölümü. 00548 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

7- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 90017, müstensih ve istinsah tarihi belli değil, Servili bölümü. 03774 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

8- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 39277, müstensih Derviş Muhammet b. Osman, istinsah tarihi yok, Hacı Mehmet Efendi bölümü. 00611 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

9- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 88951, müstensih ve istinsah tarihi belli değil, Saliha Hatun bölümü. 00126 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

10- Süleymaniye kütüphanesi, kayıt no: 6653, müstensih ve yazma tarihi bilinmiyor. Ayasofya bölümü. 04598 demirbaş noda kayıtlı nüsha

11- Atıf Efendi kütüphanesi, kayıt no: 529, müstensih ve yazma tarihi belli değil. Atıf Efendi bölümü. 09620 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

12- Nurosmeniye kütüphanesi, kayıt no: 812, İstinsah tarihi ve müstensih belli değil. Bölümü. yok. 04111 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

13- Köprülü kütüphanesi, kayıt no: 4879, müellif hattı, istinsah tarihi: 1093 h. Mehmet Murat bölümü. 00617 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

14- Topkapı Sarayı kütüphanesi, kayıt no: 12289, müstensih belli değil, yazma tarihi 1071h. Emanetler bölümü. 01913 demirbaş noda kayıtlı nüsha

15- Topkapı Sarayı kütüphanesi, kayıt no: 12288, müstensih, Abdurrahim el-Müderriş, yazma tarihi: 1712 m. Emanetler bölümü. 01911 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

16- Kayseri Raşid Efendi kütüphanesi, kayıt no: 1423, müellif hattı, yazma tarihi bilinmiyor. Raşid Efendi bölümü. 21529 demirbaş noda kayıtlı nüsha.

17- Brill-H1, 204, 2395, Kahire 2 II,162.²³

18- Gar. 476, Alex, Nahv. 41,Kahire IIV,96, 2II, 162²⁴

Sonuç

Miladi XVII. asırda Arap diliyle ilgili ilimler ve tasavvufla iştiğal eden İsa b. Ali el-Bolevî, Osmanlı devletinin yetiştirdiği saygın alimlerden birisidir. Arap diline vakıf olan müellif, gramer konusunda Mufidu'l-İ'rab adlı önemli bir eser yazmıştır. İlim dünyasında fazla bir şöhreti bulunmayan İsa b.Ali'nin, Arapça dil grameri sahasında yazdığı bu mütevazı eser, onun Arap diline vakıf, muhakkik ve mudakkik bir alim olduğunu göstermektedir. Hayatı hakkında bilginin az olması, onun ilim dünyasında tanınmasına engel olmuştur.

Mufidu'l-İ'rab adlı eser, nahiv konusunda istifade edilecek güzel bir çalışmadır. İşlediği konularda bazen Kur'an ayetlerini, bazen de kısa Arap şiirlerini delil göstererek açık ve güzel bir üslupla meseleleri ifade etmeye çalışmıştır.

İsa b. Ali; Arap dili grameri konusunda yeni bir metodun sahibi olmamakla birlikte, ilmî kişiliği, gayret ve çabası, samimiyeti, Arap dili gibi, dikkat ve çaba gerektiren bir alanda bu ilmî çalışmayı ortaya çıkarması önemli bir hadisedir.

²³ Brockelmann, (GAL) Supplementband, II,632

²⁴ Brockelmann, a.g.e., II, 558